

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ГРАЂЕВИНСКО-АРХИТЕКТОНСКИ ФАКУЛТЕТ

Владана Б. Петровић

**РАЗВОЈ И ТИПОЛОГИЈЕ
ВИШЕПОРОДИЧНОГ СТАНОВАЊА
НИША ОД 1918. ДО ДАНАС**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ниш, 2021.

UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF CIVIL ENGINEERING AND
ARCHITECTURE

Vladana B. Petrović

**DEVELOPMENT AND TYPOLOGIES OF
MULTI-FAMILY HOUSING IN NIŠ FROM
1918. TO THE PRESENT**

DOCTORAL DISSERTATION

Niš, 2021.

ПОДАЦИ О ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ

1. Ментор:

Др Горан Јовановић, ванредни професор у пензији
Универзитет у Нишу, Грађевинско-архитектонски факултет

2. **Владимир Лојаница**, редовни професор

Универзитет у Београду, Архитектонски факултет

3. **Др Александар Кековић**, редовни професор

Универзитет у Нишу, Грађевинско-архитектонски факултет

4. **Др Бранислава Стоиљковић**, доцент

Универзитет у Нишу, Грађевинско-архитектонски факултет

5. **Др Милица Живковић**, доцент

Универзитет у Нишу, Грађевинско-архитектонски факултет

Датум одбране докторске дисертације:

Подаци о докторској дисертацији

Ментор:

Др Горан Јовановић, ванредни професор у пензији
Универзитет у Нишу, Грађевинско-архитектонски факултет

Наслов:

РАЗВОЈ И ТИПОЛОГИЈЕ ВИШЕПОРОДИЧНОГ СТАНОВАЊА
НИША ОД 1918. ДО ДАНАС

Резиме:

Научноистраживачки рад заснован је на студији функционалног развоја стамбене јединице у вишепородичном становању Ниша, у периоду од 1918. до данас. Генеза функционалне организације стана истраживана је кроз системско сагледавање комплексних утицаја који су се јављали током дефинисаног периода. Кроз усвојену периодизацију сложених културних и друштвених процеса, установљене су карактеристичне временске целине, према којима су уочени одређени типолошки модели становања. Како становање представља један комплексан процес, у самом раду било је врло значајно утврђивање међузависних односа на просторни развој стамбене јединице као и значајних утицаја који су карактерисали њене промене. Паралелно са анализом друштвених и економских утицаја, сагледан је архитектонско-урбани развој града и примењивани просторни и обликовни стамбени концепти. Крајњи циљ истраживања представља сагледавање правила, законитости, континуитета и дисконтинуитета који су карактерисали одређене препознатљиве етапе развоја стамбене јединице, као и уочавање типолошких карактеристика модела који сачињавају стамбени фонд Ниша кроз које се презентује време у коме су настали.

Према дефинисаном циљу значајан део истраживања представља евидентирање и анализа карактеристичних развојних фаза становања у контексту друштвено-историјских услова. Развојне

фазе приказане су кроз моделе становања утврђене студијом случаја. У сврху јасније систематизације стамбених модела, формиран су аналитички листови чијим се хронолошким постављањем сагледава развој стамбене јединице, извршава анализа функционалне шеме стана, као и стамбене карактеристике према установљеној периодизацији. Крајњим закључком, ситематизацијом свих претходно сагледаних утицаја и услова, долази се до резултата истраживања кроз које би требало да се омогући боље разумевање процеса развоја функционалне организације стана, као и развоја типологије вишепородичног становања Ниша.

Научна област:

Архитектура

Научна
дисциплина:

Архитектонско пројектовање

Кључне речи:

Вишепородично становање, развој стамбене јединице, стан, стамбена типологија, функционална организација стана, модели становања, друштвено-историјски услови

УДК:

728.2(497.11)"1918/..."(043.3)

CERIF
класификација:

T240 Архитектура, уређење ентеријера

Тип лиценце
Креативне
заједнице:

CC BY-NC

Data on Doctoral Dissertation

Doctoral Supervisor: Goran Jovanović, PhD, Associate Professor in retirement,
University of Niš, Faculty of Civil Engineering and Architecture

Title: DEVELOPMENT AND TYPOLOGIES OF MULTI-FAMILY HOUSING IN NIŠ FROM 1918. TO THE PRESENT

Abstract:

Scientific research is based on the study of functional development of a housing unit in multi-family housing of Nis, in the period since 1918 until the present day. The genesis of functional organization of housing has been investigated through the systemic analysis of complex influences occurring during the defined period. Through the adopted periodization of complex cultural and social processes, characteristic historical entities have been defined, according to which characteristic typology models of housing have been identified. As housing represents a complex process, in the paper it was important to identify interdependent process on the spatial development of a housing unit and significant impacts which characterized its changes. Simultaneously with the analysis of social and economic impacts, one should analyze the architectonic-town planning development of a city and employed spatial and formal housing concepts. The end goal of the research was the analysis of rules, regularities, continuities and discontinuities which characterized certain recognizable development stages of a housing unit and identification of typological characteristics of the models which constitute the housing stock of Nis, which are used to feature the time when they were created.

According to the defined goal, a significant part of the research is recording and analysis of characteristic developmental phases of housing in the context of social and historical conditions. The Developmental phases have been presented through the housing models established by the case study. For the purpose of a clearer

systematization of adopted case studies, analytical lists have been formed and chronologically sequenced for the purpose of analyzing the development of the housing unit, functional layout of the housing as well as housing characteristics according to the defined periodization. The final conclusion, and by the systematization of all the previously analyzed impact and conditions provides the research results which should facilitate a better understanding of the development process of functional housing organization, as well as of the development of typology of the multi-family housing of Nis.

Scientific
Field:

Architecture

Scientific
Discipline:

Architectural Design

Key Words:

Multi-family housing, housing unit development, housing, housing typology, functional housing organization, housing models, social – historical conditions.

UDC:

728.2(497.11)"1918/..."(043.3)

CERIF
Classification:

T240 Architecture, interior design

Creative
Commons
License Type:

CC BY-NC

Захвалност

Желим да изразим искрену захвалност на изради ове докторске дисертације свом ментору проф. др Горану Јовановићу. Веома се захваљујем на подршци и стручним сугестијама проф. др Бранислави Стоиљковић и проф. др Милице Живковић. Посебно се захваљујем проф. др Александру Кековићу и проф. Владимиру Лојаници. Захваљујем се својим колегама и пријатељима који су ми на различите начине помагали у изради докторске тезе. Највећу захвалност дугујем својим родитељима и сестри, који су ме увек подржавали и веровали у оно што радим. И на крају, посебну захвалност дугујем својој породици, супругу Владимиру и деци Олги и Ђорђу на безграничној љубави.

САДРЖАЈ

1. УВОД	1
1.1. ПОЛАЗНЕ ОСНОВЕ И ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА.....	1
1.2. ВРЕМЕНСКО И ПРОСТОРНО ПОДРУЧЈЕ ИСТРАЖИВАЊА.....	4
1.3. ЦИЉЕВИ НАУЧНОГ ИСТРАЖИВАЊА	4
1.4. ЗАДАЦИ НАУЧНОГ ИСТРАЖИВАЊА	5
1.5. ХИПОТЕЗЕ ИСТРАЖИВАЊА.....	6
1.5.1. Општа (генерална) хипотеза	6
1.5.2. Посебне (разрађујуће) хипотезе.....	6
1.6. НАУЧНЕ МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА.....	7
1.7. НАУЧНА ОПРАВДАНОСТ И ОЧЕКИВАНИ РЕЗУЛТАТИ	8
1.8. СТРУКТУРА И САДРЖАЈ РАДА	8
2. ТРАНСФОРМАЦИЈА НИША У МОДЕРАН ГРАД И РАЗВОЈ СТАНОВАЊА ОД 1918. ДО 1941. ГОДИНЕ.....	12
2.1. УРБАНИСТИЧКО-АРХИТЕКТОНСКИ РАЗВОЈ НИША ДО 1918. ГОДИНЕ	12
2.2. УРБАНИСТИЧКО-АРХИТЕКТОНСКИ РАЗВОЈ НИША ОД 1918. ДО 1941. ГОДИНЕ	17
2.2.1. Стамбена политика и грађевински прописи.....	19
2.2.2. Архитектонски стилски утицаји у периоду између два светска рата.....	21
2.2.2.1. Утицај европских неостилова и руског академизма.....	22
2.2.2.2. Модернистички стилски утицаји	25
2.3. ТИПОЛОШКА СТУДИЈА СТАНА ОД 1918. ДО 1941. ГОДИНЕ	28
2.3.1. Стамбене развојне карактеристике с краја XIX века и почетком XX века.....	28
2.3.2. Просторно-функционална организација салонског стана.....	30
2.3.3. Појава пролазне трпезарије у функционалној организацији салонског стана	35
2.4. РАЗВОЈ СТАМБЕНЕ ЈЕДИНИЦЕ У НИШУ ОД 1918. ДО 1941. ГОДИНЕ.....	36
2.4.1. Типови функционалне организације салонског стана у међуратном периоду.....	37
2.4.5.1. Централни план организације салонског стана	38
2.4.5.2. Подужни план организације салонског стана	45
2.4.5.3. Комбиновани план организације.....	46
2.5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА ДРУГОГ ПОГЛАВЉА	48
3. РАЗВОЈ НИША КАО ИНДУСТРИЈСКОГ ЦЕНТРА И НОВИ МОДЕЛИ СТАНОВАЊА ОД 1945. ДО 1990. ГОДИНЕ.....	51
3.1. ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКИ УСЛОВИ И СТАМБЕНА ПОЛИТИКА НОВОСТВОРЕНЕ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ДРЖАВЕ.....	51
3.1.1. Друштвено-економске промене и формирање социјалистичког друштва	51

3.1.2. Стамбена криза и социјалистички модел „право на стан”	52
3.1.3. Социјалистичко друштво и породица	55
3.2. УРБАНИСТИЧКО-АРХИТЕКТОНСКИ РАЗВОЈ НИША ОД 1945. ДО 1990.	57
3.2.2. Утицај касне модерне и појава соцреализма (1945–1953).....	58
3.2.3. Нове промене и појава интернационалног стила (1954–1965)	61
3.2.4. Масовна стамбена изградња и продор брутализма (1966–1979)	69
3.2.5. Утицај касне индустријске модерне и појава постмодернизма (1980–1989)	72
3.3. ТИПОЛОШКА СТУДИЈА СТАНА ОД 1945. ДО 1990. ГОДИНЕ	74
3.3.1. Периодизација развоја стамбене јединице	74
3.3.2. Карактеристике стамбене изградње у условима послератне стамбене кризе	75
3.3.2.1. Организација стана за минимум егзистенције	76
3.3.2.2. Дефинисање новог начина социјалистичког становања	78
3.3.2.3. Типолошке карактеристике стана у Нишу у првом послератном периоду изградње ...	82
3.3.3. Други развојни период стана у Југославији (1954–1965).....	87
3.3.3.1. Усвајање развојних основа савременог стана (1953–1965)	92
3.3.3.2. Типолошке карактеристике другог развојног периода стамбене изградње Ниша	103
3.3.4. Индустријализација стамбене изградње и београдска школа становања (1966–1980)	109
3.3.4.1. Развојне функције стана у Нишу у индустријализованом систему изградње.....	113
3.3.5. Период либерализације и усмерене стамбене изградње (1980–1990).....	118
3.3.5.1. Функционалне карактеристике стана (1980–1990).....	120
3.3.5.2. Студија стана у Нишу (1980–1990).....	121
3.4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА ТРЕЋЕГ ПОГЛАВЉА	124
3.4.1. Први период функционалног развоја и студија стана од 1945. до 1952. године.....	125
3.4.2. Други период развоја стамбене јединице од 1952. до 1965. године.....	126
3.4.3. Трећи период развоја стамбене јединице од 1965. до 1980. године.....	128
3.4.4. Четврти период развоја стамбене јединице од 1980. до 1990. године	130
4. ДРУШТВЕНЕ ПРОМЕНЕ И ТРАНЗИЦИОНИ МОДЕЛИ СТАНОВАЊА ОД 1990. ДО 2000. ГОДИНЕ	132
4.1. ДРУШТВЕНЕ ПРОМЕНЕ У ТРАНЗИЦИЈИ	132
4.1.1. Прелазак из социјалистичког у капиталистичко друштво	132
4.1.2. Стамбени услови од 1990. до 2000. године.....	132
4.2. УРБАНИ И АРХИТЕКТОНСКИ РАЗВОЈ У ПОСЛЕДЊОЈ ДЕЦЕНИЈИ ХХ ВЕКА.....	135
4.3. ТИПОЛОШКА СТУДИЈА СТАНА ОД 1990. ДО 2000. ГОДИНЕ	138
4.4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА ЧЕТВРТОГ ПОГЛАВЉА	143
5. САВРЕМЕНИ НИШ И СТАНОВАЊЕ ОД 2000. ГОДИНЕ ДО ДАНАС	145
5.1. ПОСТАВЉАЊЕ САВРЕМЕНИХ ДРУШТВЕНИХ УСЛОВА.....	145
5.1.1. Период успореног друштвено-економског развоја.....	145
5.1.2. Нови породични модели у савременим друштвеним околностима	145
5.1.3. Стамбени услови од 2000. до данас.....	146
5.2. САВРЕМЕНЕ АРХИТЕКТОНСКЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ ОД 2000. ДО ДАНАС.....	149
5.2.1. Развој стамбене изградње.....	150
5.3. ТИПОЛОШКА СТУДИЈА СТАНА ОД 2000. ГОДИНЕ ДО ДАНАС	152
5.4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА ПЕТОГ ПОГЛАВЉА	158

6. ЗАКЉУЧАК	160
6.1. ПРЕПОРУКЕ ЗА ДАЉА ИСТРАЖИВАЊА	175
ЛИТЕРАТУРА	176
ПОПИС ИЛУСТРАЦИЈА.....	184
ПРИЛОГ	200
Анекс 1.	201
Анекс 2.	223
Анекс 3.	248
Анекс 4.	261
БИОГРАФИЈА АУТОРА.....	274

СКРАЋЕНИЦЕ

I CP	Први светски рат
II CP	Други светски рат
КРАЉЕВИНА СХС	Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца
ФНРЈ	Федеративна Народна Република Југославија
СССР	Савез Совјетских Социјалистичких Република
СФРЈ	Социјалистичка Федеративна Република Југославија
ИМС	Институт за испитивање материјала Србије
ЈНА	Југословенска народна армија
ПМФ	Природно-математички факултет

1. УВОД

1.1. ПОЛАЗНЕ ОСНОВЕ И ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

Право на стан представља елементарну потребу човека. Стан представља основни физички оквир породице који треба да задовољи широки спектар индивидуалних и друштвених потреба. Кроз своје развојне фазе треба да одговори на променљиве потребе демографског, економског, еколошког и техничког аспекта друштва. То га чини једним од најсложенијих друштвених феномена и индикатором квалитета друштва.

Становање у заједништву везује се за општи развој друштва. Мотиви његовог настајања били су различити. Подразумевали су развој породице, потребу заједничке одбране, развој производних средстава, начин организације живота. Ипак, разлоге за развој треба тражити и у природи човека, његовој потреби за социјализацијом, тежњи да оствари психичку и економску стабилност у заједништву, као и за општом организацијом своје животне околине.¹

Савремена дефиниција вишепородичног становања означава „склоп са више стамбених јединица које се манифестује у вертикалном систему груписања, за смештај породица које најчешће представљају насумичан скуп особа пристиглих до истог места, линијом личних критеријума у одабиру стана, куповном моћи, или неком врстом селекције (економске или идеолошке природе)”.² Термин становања, у контексту архитектонског пројектовања описује физичку димензију стана. „Особине физичке димензије укључују сва стамбена својства и норме као што су величина стана, његова структура, осветљење, отворен простори, инфраструктура и друго”.³ На облик становања утиче начин свакодневног живота, социјални, културолошки услови и историјски контекст. Стан уједно представља објект и средину у коме се реално рефлектује свакодневни живот појединца и укупних друштвених околности. Промене условљене различитим околностима утичу на његову употребну вредност, адаптабилност, рентабилност. „Сваки

¹ Кнежевић, Г. (1989). *Вишестамбене зграде*. Београд: Техничка књига, стр.11.

² Петровић, Б., Рашковић, И. (2011). *Традиција-транзиција*. Београд: Архитектонски факултет у Београд, Оририон арт и ИАУС, стр. 16.

³ Јовановић Г. (2007). *Истраживање узајамног односа организације стана и организације склопа типског спрата стамбених зграда*. Докторска дисертација. Ниш: Грађевинско-архитектонски факултет, Универзитет у Нишу.

од наведених фактора има своје историјске токове који често мењају, убрзавају или успоравају процесе трансформације”.⁴

Развојна студија организације, структуре и типолошких карактеристика стамбене јединице, у различитим историјским периодима и контексту утицајних фактора, поставља предмет научноистраживачког рада. Сагледавање општег контекста сложених друштвених околности представља неминовност стварања узајамних веза становања, стамбене политике и друштвених процеса у различитим периодима њиховог развоја. Контекстуални оквир утицајних фактора и појединих услова за историјски развој стана и становања се, према *В. Лојаница*, може систематизовати у четири групе: „(1) *Политички и економски услови – стамбена политика*, као аспект којим се сагледавају историјске околности и политички контексти, идеологија и социјални систем. Овим околностима дефинише се укупна државна политика или друштвени однос према питању стамбене изградње, власништву, стандарду, нормативима и ценама“⁵, (2) *Социолошки услови*, (3) *Технолошки услови* сагледани као аспект који су у одређеном временском тренутку утицали на начин организације стамбене јединице, (4) *Еколошки услови*.⁶

Комплексност сагледавања развојне проблематике становања, дефинисана временском одредницом од једног века, заснована је на анализи утицајних фактора који су на одређени начин утицали на развојни ток и појавне облике вишепородичног становања. Неминовност стварања узајамних веза становања, стамбене политике и друштвених процеса у свим периодима њиховог развоја, захтева сагледавање општег контекста сложених друштвених околности. Разграничењем појединих периода развоја и уочавањем развојних стамбених процеса, поставља се основ за дефинисање просторних и временских димензија трансформације стамбене јединице. Изучавањем развојних модела, историјских услова и њихове упоредне анализе евидентира се значајан утицај комплексног друштвеног, просторног, технолошког, функционалног контекста.

Истраживање је базирано на релевантним карактеристикама кључних периода, значајних за развој вишепородичног становања Ниша и његовог друштва у целини. Дефинисање временског оквира за сагледавање урбаних и друштвених промена града, а самим тим и стамбене архитектуре и на крају стана као његове градивне јединице, одређено је кроз

⁴ Лојаница, В. (2019). *Архитектонска организација простора. Становање, тематске целине*. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду, стр. 193.

⁵ Исто. стр. 194.

⁶ Исто. стр. 194.

два паралелна процеса. *Први процес* подразумева друштвено-економске промене које се односе на урбане промене града и његове архитектонске трансформације. *Други процес* подразумева социјално-културне промене које се односе на породичну структуру и прилагођавање стамбених услова.

Предмет анализе организације, структуре и типолошких карактеристика стамбене јединице у различитим периодима њеног развоја, заснован је на функционалним критеријумима установљеним у великом броју студија случаја, од првих појавних облика вишепородичног становања до данас. Усвојени критеријуми представљају типолошке карактеристике стамбене јединице којима се сагледава: груписање садржаја, функционално зонирање стамбене површине, однос садржаја у стамбеним зонама, функционална повезаност садржаја, уочавање вишенаменских простора у оквиру стамбене јединице, позиција и број улаза у стан и постојање отворених површина. Такође, кроз анализу студија случаја, установљена је структура стана, позиција стана у архитектонском склопу као и диспозиција у урбаном блоку. Анализом организације, структуре и типолошких карактеристика стамбене јединице у различитим периодима њеног развоја долази се до типолошких концепата просторне организације стана, условљених променама у друштву и карактеристикама у начину живота у појединачним епохама. Циљ класификације представља добијање функционалних шема којима се обухвата најшири број појавних облика посматране типологије.

Систематизација стамбеног фонда извршена је кроз четири карактеристична временска оквира којима су дефинисани различити периоди развоја стамбене јединице. У сваком од усвојених оквира, уочени су одређени временски периоди који представљају целину у погледу типолошких специфичности и новина у односу на претходни период.

Први временски оквир представља целину којом се сагледава генеза првог појавног облика вишепородичног становања. У дефинисаној временској одредници од 1918. до 1941. године, дошло је до постављања урбанистичких основа и стамбеног развоја под европским архитектонским утицајима.

Други временски оквир анализира карактеристике постављања новог друштвеног система и стамбених услова дефинисаних временском одредницом од 1945. до 1990. године. Постављањем социјалистичких основа за развој града под новим архитектонским утицајима, развијани су савремени стамбени модели. У оквиру ове целине уочене су четири карактеристичне потцелине.

Трећи временски оквир прати транзициони период друштвених промена од 1990. до 2000. године и сажима карактеристике претходних стамбених принципа и донекле поставља основу будућег развоја стамбене јединице

Последњи, *четврти временски оквир* јесте период од 2000. године до данас. У овој временској целини се сагледавају последње две деценије развоја града и анализирају постављени савремени модели становања.

Крајњи резултат студије представља хронолошки приказ и упоредна анализа различитих типологија вишепородичног становања, кроз сагледавање функционалне шеме организације стамбеног простора.

Сама анализа временског периода од једног века представља и неку врсту критичког осврта на развој града, стилове и стамбену архитектуру. Анализа развојног периода комплентирана је са исцрпним приказом конкретних примера стамбене архитектуре Ниша.

1.2. ВРЕМЕНСКО И ПРОСТОРНО ПОДРУЧЈЕ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања је везан за временско раздобље од 1918. године до данашњих дана. Истраживање генезе функционалне организације стана неминовно је наметнуло размишљање о почетку формирања стамбеног фонда и новог облика становања.

Просторно подручје истраживања, сагледано кроз шири контекст, везано је за промене настале у три развојна периода државе (Краљевина Југославија, СФР Југославија, и на крају Република Србија), а затим је пренето на ужи локацијски контекст који се везује за град Ниш и промене које су се дешавале у њему.

1.3. ЦИЉЕВИ НАУЧНОГ ИСТРАЖИВАЊА

Недовољна стручна и културолошка заинтересованост за тему истраживања вишепородичног становања у Нишу, насталог у његовим различитим периодима развоја, наметнула је потребу за овим научноистраживачким радом. Истраживање је засновано на комплексној анализи и систематизацији друштвених, економских, социјалних, културних и других релевантних фактора који су утицали на развојне процесе

вишепородичног становања од првих евидентираних и сачуваних стамбених облика до данас.

Основни циљ научног рада представља идентификацију и систематизацију услова у којима је развијано вишепородично становање у Нишу, кроз различите историјске периоде, дефинисане временском одредницом од 1918. године до данас.

Сагледавање трансформационог процеса стана, заокруженог временском целином са становишта развоја вишепородичног становања, али и друштвено-политичких и економских односа, који су пратили и посредно или непосредно, условљавали просторно-функционални развој стамбене јединице, такође је *задати циљ* коме тежи ово научно истраживање. Сврха истраживања је утврђивање међузависности просторне стамбене организације и доминантних утицаја који су карактерисали њен развој.

Према томе, *крајњи циљ* истраживања јесте да се типолошком анализом стамбене јединице дефинише и сагледа развој вишепородичног становања Ниша и сагледају правила, законитости, континуитети и дисконтинуитети који су карактерисали одређене препознатљиве етапе развоја.

1.4. ЗАДАЦИ НАУЧНОГ ИСТРАЖИВАЊА

У складу са постављеним циљевима, дефинисани су следећи задаци истраживања:

- Анализа карактеристичних развојних фаза становања у контексту друштвено-историјских услова;
- Дефинисање временских одредница у чијим оквирима су настале специфичне типологије стамбених јединица;
- Прикупљање и проучавање историјских извора и техничке документације, којим се сагледава структура стамбеног фонда Ниша;
- Дефинисање карактеристика стамбеног фонда Ниша, где је на основу спроведених истраживања историјске грађе и техничке документације, извршена идентификација, анализа и систематизација стамбених објеката који представљају репрезенте установљених периода грађења;
- Истраживање и документовање доминантних принципа у пројектовању вишепородичних стамбених објеката у карактеристичним временским периодима у

којима се сагледава развојни процес стана до данашњих дана. Како би постављени задатак могао бити остварен, било је неопходно истражити и научно аргументовати услове који су имали утицај на пројектовање стамбене јединице;

- Утврђивање критеријума за класификацију и типолошку анализу. Основни критеријуми за класификовање и формирање типологије дефинишу се временским периодима у којима су објекти пројектовани и грађени;
- Дефинисање типолошких карактеристика објеката који сачињавају стамбени фонд Ниша временски презентовани у складу са периодом у коме су настали. У циљу лакшег сагледавања ове обимне материје, формиран су аналитички листови одабраних објеката, који су послужили као радни материјал за доношење закључака о типолошким и развојним карактеристикама стамбених јединица.

1.5. ХИПОТЕЗЕ ИСТРАЖИВАЊА

1.5.1. Општа (генерална) хипотеза

У истраживању се полази од опште (генералне) претпоставке да је у развоју вишепородичног становања у периоду од 1918. до данас дошло до просторно-функционалних промена, које су биле условљене комплексним променама у друштву.

1.5.2. Посебне (разрађујуће) хипотезе

1. Претпоставља се да су друштвене промене и урбана трансформација Ниша од 1918. до 1941. године значајно утицале на просторно-функционални развој стамбене јединице.
2. Претпоставља се да је развој Ниша, као индустријског центра од 1941. до 1990. године, довео до појаве нових модела становања.
3. Претпоставља се да су транзиционе и друштвене промене од 1990. до 2000. године утицале на промене стамбене јединице.
4. Претпоставља се да је у периоду од 2000. до данас дошло до појаве нових, савремених модела становања.

1.6. НАУЧНЕ МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА

Сложеност приступа истраживању стамбеног фонда Ниша, дефинисаног временском одредницом од једног века, захтева адекватан избор научних метода. Како би се свеобухватно сагледао предмет истраживања и реализација постављених циљева, биће примењене следеће научне методе:

1. Историјска метода
2. Метода посматрања (опсервација) и снимања на терену
3. Анализа садржаја
4. Компаративна метода
5. Метода моделовања
6. Студија случаја.

У научноистраживачком раду, историјском методом се дефинише временска одредница развоја вишепородичног становања. Такође, сагледавају се развојни процеси и последице које су поменути процеси изазвали на просторно-функционалну организацију стамбене јединице. У општем историјском сагледавању друштвено-економских прилика, детаљно се анализира контекст у коме су настајали различити утицаји и промене у вишепородичном становању Ниша.

Применом методе посматрања направљен је избор релевантних примера обрађиваних у раду. Компаративном методом истраживања извршен је преглед сакупљене документације објеката и расположиве литературе, при чему је извршена систематизација прикупљених примера изведених објеката на основу пројектне документације, цртежа, планова и фотографија. Обрадом великог броја прикупљених пројеката и сазнања о предмету истраживања, извршена је систематизација добијених података који су обрађивани студијом. Метода моделовања примењена је као помоћна метода у компаративној анализи различитих примера вишепородичних објеката.

Прикупљени пројекти селектовани су методом класификације и компарације. Класификовање и формирање типологије дефинише се временским периодима у којима су објекти пројектовани и грађени. Типолошка обрада извршена је на основу усвојених параметара и значајних критеријума за просторно-функционалну организацију стамбене јединице. И коначно, применом методе студије случаја анализирани су типолошке карактеристике репрезентативних примера вишепородичног становања Ниша у периоду од 1918. године до данас.

Синтезом релевантних чињеница, добијених анализом доступних садржаја, сагледане су промене и различити приступи пројектовању стамбене јединице кроз утврђене временске периоде. Крајњи резултат истраживања јесте доношење закључака и хронолошког прегледа просторних организација стамбене јединице у дефинисаној временској одредници.

1.7. НАУЧНА ОПРАВДАНОСТ И ОЧЕКИВАНИ РЕЗУЛТАТИ

Научна оправданост налази се у евидентном недостатку релевантног историографског и културолошког истраживања ове области, односно, потребе за свеобухватном анализом развоја стамбене јединице која се временом мењала на територији града.

На основу истраживања развоја вишепородичног становања Ниша у погледу просторно-функционалне трансформације стана, очекују се следећи резултати:

- Идентификација друштвених, економских, социјалних и културних међуодноса који су утицали на урбанистичко-архитектонске промене у развоју града.
- Евидентирање и систематизација различитих утицаја на развој стамбене јединице.
- Уочавање развојних промена у функционалној организација стана.
- Систематично сагледавање промена просторно-функционалне организације стана.
- Дефинисање различитих типологија стамбене јединице.
- Хронолошки преглед развоја вишепородичног становања.
- Давање смерница за даље истраживање.

Крајњи резултати истраживања требало би да омогуће боље разумевање процеса развоја функционалне организације стана, развоја типологије у становању и дају допринос унапређењу вишепородичног становања.

1.8. СТРУКТУРА И САДРЖАЈ РАДА

Научноистраживачки рад структуриран је у шест поглавља. Систематизација стамбеног фонда извршена је кроз четири надовезујуће целине, у оквиру којих се аналитички сагледава развој вишепородичног становања и типолошке одлике стамбене јединице.

Према анализи општих утицаја, уочени су одређени временски периоди према којима су дефинисане карактеристичне потцелине.

Првим, уводним поглављем, дат је опис предмета истраживања, временско и просторно подручје истраживања, дефинисани су циљеви истраживања, постављени су задаци истраживања, хипотетички оквир истраживања, научне методе истраживања, научна оправданост и очекивани резултати и кратка структура рада.

Друго поглавље обрађује први временски оквир, под називом **Трансформација Ниша у модеран град и развој становања од 1918. до 1941. године.** У овом периоду су постављене основе за просторно-функционални развој вишепородичног становања. Међутим, како је генеза функционалне организације стана наметнула уочавање првих изграђених стамбених објеката и почетак формирања стамбеног фонда Ниша, неминовно је било анализирати прву временску потцелину у којој је дошло до формирања стамбеног фонда. Архитектонско наслеђе Ниша које потиче из XIX века, иако је незнатно, припада времену карактеристичном по променама у структури друштва, развоја града и постављеним основама за развој стамбене архитектуре. Даље истраживање базирано је на систематизацији створених услова и утицаја у урбанистичко-архитектонском развоју Ниша, затим у вишепородичном становању и на крају у функционалној организацији стана, у складу са општим историјским контекстом у коме се становање развијало. Закључно разматрање поглавља сумира резултате истраживања првог временског оквира, сагледавањем типолошких карактеристика стамбене јединице и усвојене организационе шеме стана, која према својим карактеристикама одговара устаљеном обрасцу стамбене организације у анализираном периоду.

Треће поглавље, према структури и обиму, представља најобимнији део рада којим се обрађује други временски оквир, под називом **Развој Ниша као индустријског центра и нови модели становања од 1945. до 1990. године.** Формирањем нове Југославије, под новим друштвеним, социјалним и културолошким околностима, постављене су основе за развој социјалистичког друштва. Систематизацијом наведених утицаја издвојене су четири карактеристичне временске потцелине. Дефинисане потцелине карактеришу развојне промене у стамбеној политици, архитектонске стилске промене и на крају трансформације стамбене јединице. Такође, уочени су карактеристични временски периоди у којима је долазило до промена у организацији стана. Закључним разматрањем поглавља обједињују се и повезују карактеристике временских потцелина, систематизују

утицаји и дефинишу карактеристичне типолошке шеме станова у оквиру развојног периода вишепородичног становања на нивоу града.

Четвртим поглављем дефинише се трећи временски оквир назван **Друштвене промене и транзициони модели становања од 1990. до 2000. године**, којим се обрађује транзициони период у развој Ниша. Приказом турбулентних друштвених промена у урбанистичко-архитектонском смислу, анализирају се стамбене прилике са крајњим одразом на просторно-функционални развој стамбене јединице. Закључним разматрањем сагледавају се резултати истраживања поглавља кроз усвојену карактеристичну организациону шему стана.

Кроз **пето поглавље** обрађује се последњи период развоја града и стамбених модела под називом **Савремени Ниш и становање од 2000. године до данас**. Систематизацијом различитих услова, у поглављу је сагледан стамбени развој и карактеристичне типологије стамбене јединице до данашњих дана. У закључном разматрању поглавља, усвојена је карактеристична типолошка шема савременог стана.

У **шестом поглављу** садржана су **закључна разматрања** изведена на основу претходно систематизованих услова и утицаја на развој вишепородичног становања. Закључци су донети кроз два табеларна приказа. Прва табела базирана је на хронолошком прегледу усвојених шема стамбене јединице у претходним поглављима. Друга табела базирана је на развојним променама стамбених просторија кроз различите периоде. Наиме, закључним приказима дато је потпуно сагледавање генезе и еволуције стамбене јединице од првог појавног облика вишепородичног становања Ниша до данашњих модела становања. Такође, у оквиру поглавља дате су и препоруке за правце будућих истраживања.

Уз основни текст, као посебан **прилог** – према усвојеној периодизацији и на основу систематизованих утицаја, извршена је анализа 65 студија случаја, које представљају одабране репрезентативне примере вишепородичног становања Ниша. Избор критеријума према којима су бирани предмети истраживања, заснован је на параметрима којима је задовољен различит број стамбених класификација Систематизација примера извршена је хронолошким редоследом у односу на године пројектовања, односно, изградње, у оквиру четири анексна поглавља. У првом анексу издвојени су стамбени модели од појаве првог вишепородичног становања с краја XIX века до 1941. године. Другим анексом дат је преглед развојних процеса стамбене јединице од 1941. до 1990.

године, који уједно представља и други временски оквир. Трећим анексом обухваћен је транзициони временски период од 1990. до 2000. године са приказаним карактеристичним стамбеним моделима. У последњем четвртном анексу поглавља дат је развојни приказ савремене стамбене јединице у периоду од 2000. године до данас. Оваквом систематизацијом прилога било је могуће детаљно сагледати и разумети развојне типолошке процесе стамбене јединице у вишепородичном становању Ниша. Анализа архитектонско-урбанистичких критеријума дата је у виду табеларног приказа на основу усвојеног модела презентовања свих студија случаја. Постављањем аналитичких листова према установљеној хронологији дат је преглед развоја просторно-функционалне организације стана кроз дефинисане временске целине.

2. ТРАНСФОРМАЦИЈА НИША У МОДЕРАН ГРАД И РАЗВОЈ СТАНОВАЊА ОД 1918. ДО 1941. ГОДИНЕ

2.1. УРБАНИСТИЧКО-АРХИТЕКТОНСКИ РАЗВОЈ НИША ДО 1918. ГОДИНЕ

Средином 19. века у Србији су започете промене на политичком, економском и друштвеном плану. Временски тренутак који се узима за почетак промена у Нишу представља тренутак ослобађања од турске власти 1878. године, као тренутак када је успостављен национални идентитет и започет процес интензивне модернизације друштва и урбанизације града. Новостворени услови довели су до преображаја града у свим његовим сегментима.

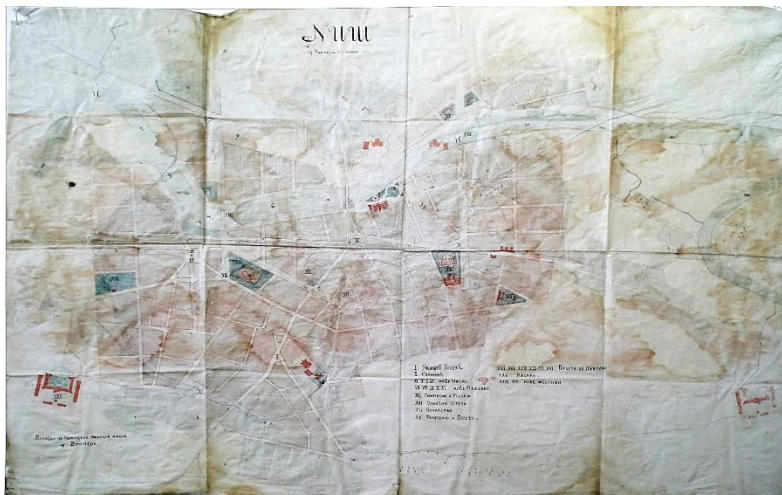
Урбано-архитектонски процес трансформације и формирања модерне урбане матрице са циљем потпуног одбацивања оријентално-балканских карактеристика, започет је усвајањем **Винтеровог пројекта регулације вароши Ниша 1878. године**, као првог регулационог плана града.⁷ *Винтеров пројекат* представљао је предлог реконструкције и модернизације града по принципима урбанизације европских градова. Планом је задржана претходно формирана просторна и урбана оријентација. Обележја оријенталне вароши коју карактеришу кривудава уске улице, замењена су ортогоналном матрицом и блоковским уређењем (Слика 1).⁸ Основним поставкама праволинијске регулације и исправљањем система улица, створене су нове градске улице са градацијом њиховог распореда по значају, створени су простори за будуће тргове (Синђелићев трг, Трг Павла Стојковића, Трг краља Александра), простори за паркове и дефинисане су позиције мостова.⁹ До интензивног развоја града дошло је након изградње пруге Београд–Ниш 1884. године. Због створених развојних прилика, у град је досељен велики број радника трговаца и занатлија, што је довело до пораста броја становника. Према подацима првог пописа становништва, у периоду након ослобођења, Ниш је имао 12.817 становника,

⁷ Keković, A., Petrović, M. (2010). *Urban matrix formation models in the moderne style architecture in Niš*. Facta universitatis-series: Architecture and Civil Engineering, 8(4), pp. 395-401.

⁸ Градско језгро Ниша пре ослобођења од Турака било је дефинисано оријентално-балканским утицајем чију је главну карактеристику чинио уски, кривудава улични систем који се завршавао „ћорсокацима”. Оријентални улични система створен је неправилним позиционирањем кућа, чија позиција није била дефинисана у правцу улице, него у правцу дворишне експозиције и повољне оријентације (југ, југоисток или исток).

⁹ Милић, Д. Тирић, Ј. (1983). *Урбано-архитектонски развој Ниша. У Историја Ниша 2: Од ослобођења 1878. до 1941. године*. Ниш: Градина, стр. 198.

1884. године град је бројао 16.189 становника, а већ с краја XIX века, број се скоро удвостручио на 21.040 становника.¹⁰

Слика 1. Винтеров пројекат регулације Ниша (1878), арх. Франц Винтер
(Извор: Медведев, М. (2019). Урбана трансформација Ниша у планским приказима. Ниш: Друштво архитеката Ниша. стр. 2–3)

Промене у архитектури Ниша почеле су да се дешавају са отварањем Србије према Европи и продором западноевропских утицаја. Ови утицаји су се огледали у примени *европских архитектонских неостилова* (неоромантике, неоренесансе, необарока, сецесије). Наведене стилове су примењивале српске архитекте које су до I СР школоване на европским универзитетима у Берлину, Хајделбергу, Фрајбургу, Халеу, Лајпцигу, а касније у Бечу, Будимпешти, Цириху, Лијежу, Прагу и Паризу.¹¹ Са формирањем архитектонског одсека 1897. године на Великој школи, српске архитекте су почеле да се школују у Београду.¹² Различити академски утицаји нису створили идеолошки јединствен архитектонски стил¹³, што се огледало у томе да у архитектури у Нишу до 1914. ниједан стил није изражаван, већ су под различитим приликама сви били подједнако примењивани без посебног прилагођавања амбијенту.¹⁴

Од најзначајнијих јавних објеката изграђених у периоду између 1878. и 1918. године се могу издвојити: *Зграда Окружног начелства* (1886), данашња зграда Универзитета (Слика 2), *Зграда Нишке задруге за међусобно помагање и штедњу* (1894), данас зграда Народног музеја; *Зграда Нишке акционарске штедионице* (1902), данашња Зграда

¹⁰ <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/popis/prethodni-popisi/> (приступљено 12. 11. 2019)

¹¹ Кековић, А., & Чемерић, З. (2006). *Модерна Ниша 1920-1940*. Друштво архитеката Ниша. стр. 25.

¹² <http://www.arh.bg.ac.rs/istorija-fakulteta/?pismo=lat> (приступљено 1. 5. 2020.)

¹³ <https://www.scribd.com/document/147689948/Akademizam-u-Srpskoj-Arhitekturi-1865-1914> Академизам у Српској Архитектури 1865–1914 (приступљено 6. 5. 2020)

¹⁴ Несторовић, Б. (1955). *Еволуција београдског стана*. Београд: Годишњак града Београда, 2, 247–270.

Симфонијског оркестра; *Зграда Хирушког павиљона војне болнице* (1907), арх. Никола Несторовић; *Зграда Среског начелства* (1910), арх. Данило Владисављевић, данас *Зграда Основног суда* (Слика 3); *Зграда Фабрике коже „Бука Динић“* (1907).

Слика 2. *Зграда Окружног начелства* (1886), непознат аутор
(Извор: <http://starinis.rs/nekad-i-sad/>)

Слика 3. *Зграда Среског начелства* (1910), арх. Данило Владисављевић
(Извор: https://sr.wikipedia.org/sr-zgrada_sreskog_nacelstva_u_Nisu)

Почетак **формирања стамбеног фонда Ниша под западноевропским утицајима** започет је са периодом ослобађања од турске власти и продором стамбене културе из северног дела Србије. Формирањем нове грађанске класе, дошло је до одбацивања оријенталних и окретању европским моделима становања који су условили нови животни стил. Усвајање западноевропских модела живљења, довело је до изградње новог облика стамбених објеката, који су представљали развијенији облик становања грађанских породица. Преовлађујући модел стамбене изградње с краја XIX века чинили су приземни, индивидуални, породични објекти. Већу спратност П+1 достигали су објекти грађени у центру града са пројектованим локалимa у приземљу и становима на спрату. У форми, обликовању и просторној концепцији кућа имућнијих грађана, примењивани су европски приципи.

Појава првог вишепородичног становања у стамбеној архитектури Ниша, везује се за *Зграду за становање високих чиновника на железници* (1883–1903), арх. Срећко Крајчић (Слика 4). Зграда је пројектована приближних димензија 22 x 22 м као комбиновани тип становања. У приземљу су позиционирана два симетрично пројектована стана, док су на спрату пројектоване чиновничке канцеларије инжењерског, техничког, материјалног,

рачуноводственог и административног одсека, канцеларија шефа и канцеларија за састанке¹⁵ (Аналитички лист 1).

Слика 4. Зграда за становање високих чиновника на железници (1883–1903), улица Димитрија Туцовића, Ниш /арх. Срећко Крајчић
(Извор: фотографија аутора)

Најзначајнији сачувани стамбени објекти изграђени у овом периоду јесу: *Палата трговца Јована Попића* (1900), данас зграда Радио Ниша; *Кућа у Обреновићевој 32* (почетак XX века), арх. непознат (Слика 5); *Комплекс зграда у Обреновићевој улици*; *Кућа Поповића у улици Учитељ Тасе 17* (Слика 6); *Зграда у улици Обилићев венац* (Слика 7); *Комплекс зграда на Тргу Милана Обреновића* (Слика 8).

5

Слика 5. Кућа у Обреновићевој 32 (почетак XX века), Ниш, непознат аутор
(Извор: <https://kultura.rs/objekat/7077>)

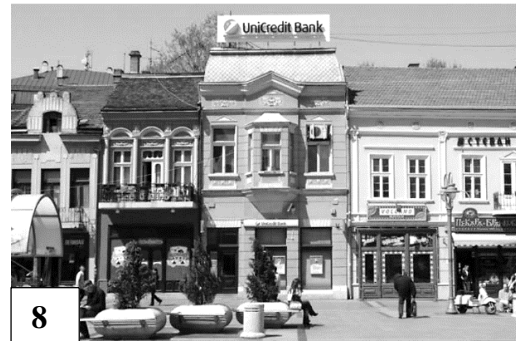
6

Слика 6. Кућа Поповића, улица Учитељ Тасе 17 (1905), Ниш, непознат аутор
(Извор: <https://kultura.rs/objekat/1071>)

¹⁵ Николић, О., Николић, В., Красић, С. (2011). *Стамбени и пословни објекти железнице у Нишу из друге половине XIX века*. Наука+ Пракса, стр. 55.

Слика 7. Зграда у улици Обилићев венац 22 (1896), Ниш, арх. непознат
(Извор: <https://kultura.rs/objekat/726>)

Слика 8. Комплекс зграда на Тргу краља Милана (крај XIX века), Ниш, арх. непознат
(Извор: https://sr.wikipedia.org/sr-Трг_краља_Милана)

Урбани развој Ниша настављен је усвајањем **Генералног регулационог плана Ниша М. Ј. Андоновића** 1907. године (Слика 9), одобреног од стране Министарства грађевина. Андоновићев план у потпуности је био надовезан на поставке *Винтеровог пројекта*, по коме је оријентално градско ткиво сачувано са претходно дефинисаном површином и обимом градске матрице и даљом применом ортогоналног система улица. Број становника 1910. год. износио је 24.949 становника.

Слика 9. Регулациони план града Ниша (1907), инж. Милан Ј. Андоновић
(Извор: Медведев, М. (2019). Урбана трансформација Ниша у планским приказима. Друштво архитекта Ниша. стр. 4-5)

Развој Ниша започет након ослобођења од Турака прекинут је током Првог светског рата. Од последица разарања у рату срушене су или оштећене Железничка станица, све веће фабрике у Нишу, као и велики број стамбених објеката.

2.2. УРБАНИСТИЧКО-АРХИТЕКТОНСКИ РАЗВОЈ НИША ОД 1918. ДО 1941. ГОДИНЕ

Након Првог светског рата створене су нове друштвене и политичке прилике, када је дошло до уједињења јужнословенских народа у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевина СХС).¹⁶ У Нишу је период између 1919. и 1924. год. обележен обнављањем привреде и индустрије.¹⁷ Процес урбаног развоја настављен је према урбаним тенденцијама које су се развијале до 1914. године, са исправљањем постојеће регулативе улица по *Андоновићевом Регулационом плану*. Обнова фабрика и прелазак на индустријализацију довели су до великог прилива новог становништва. Кроз урбанизацију, град је почео да добија карактеристике индустријског града, обликованог према западним утицајима.

Проглашењем Краљевине Југославије и поделом на девет бановина 1929. године, Ниш је постао центар *Моравске бановине*, чиме је због свог положаја и величине добио још већи значај. Стварањем бановинског центра повећан је број чиновника у Нишу што је условило већу стамбену изградњу, подизање школа и културних установа.¹⁸

Од 1930. године дошло је до значајних квалитативних промена и развоја инфраструктуре окарактерисаних као „златни период развоја града”. Промене су представљале предуслов за преображај из турске вароши у модеран европски град. Уведени су савремени садржаји: трамвај (1929), водовод и канализација (1936/38), постављени су тротоари, улице су поплочане калдрмом (1933), измештене су пијаце из ужег градског подручја, уобличени су и озелењени градски тргови.¹⁹ До II СР изграђени су најзначајнији објекти: Народно позориште, Зграда Хипотекарне банке, Берза рада, Шегртски дом, као и школе, хотели, здравствене установе.²⁰

У овом периоду дошло је и до урбано-просторне сегрегације стамбених зона, различитих комуналних вредности и степена уређености. Централну градску зону – као зону најбоље комуналне опремљености, насељавао је имућнији друштвени слој трговаца и чиновника, док је периферне зоне слабије комуналне опремљености насељавало радничко

¹⁶ О друштвеним, социјалним и културним приликама у Краљевини СХС/Југославији видети: Петровић, Љ. (2008). *Југословенско друштво између два светска рата*. Историја, 20 бр. 2. Институт за савремену историју, стр. 23–44.

¹⁷ Озимић, Н. (2014). *Кратка историја Ниша*, Нишки културни центар НКЦ, стр. 23

¹⁸ Милић, Д. (1983). *Историја Ниша: Од ослобођења 1878. до 1941. године*. Градина, стр. 478-483.

¹⁸ <https://mediareform.rs/nis-od-ratne-prestonice-do-regionalnog-centra/> (приступљено 18.10.2019. год.)

¹⁹ Кековић, А. & Чемерићкић, З. (2006). *Модерна Ниша 1920-1940*. Друштво архитеката Ниша, стр. 25.

²⁰ Милић, Д. (1983). *Историја Ниша: Од ослобођења 1878. до 1941. године*. стр. 478–483.

становништво. Број становника 1931. године износио је 35.465, чиме је Ниш, после Београда, постао једини српски град са преко 30.000 становника.²¹ Поред социјално-економских промена и демографске структуре, извршен је и културни преображај у коме је дошло до потпуног преовладавања европских културних утицаја и одбацивања патријархално-оријенталних обичаја, схватања и начина живота.²²

Урбани развој града по плану настављен је 1935. године, када је по одобрењу Банске управе расписан „Југословески конкурс за израду идејне скице Генералног регулационог плана града Ниша”, на коме је прву награду добио архитекта Михајло Радовановић. Одлуком Министра грађевина 1939. године одобрен је **Радовановићев Генерални регулациони план града Ниша** (Слика 10), по коме је развој града био стручно дефинисан и пројектован. По овом плану први пут је сагледано ширење делова Ниша на десну обалу Нишаве (што ће касније развијати и остали планови), развијање града према западу у правцу Казнено-поправног дома, северно од Нишаве и Тврђаве и источно до Јагодин мале и Цркве Светог Пантелејмона.

Слика 10. Генерални регулациони план града Ниша (1939), инж. Михаило Радовановић (Извор: Медведев, М. (2019). Урбана трансформација Ниша у планским приказима. Друштво архитекта Ниша, стр. 10–11)

Урбанизација града по Радовановићевом плану заустављена је Другим светским ратом. Да је дошло до његове реализације, Ниш би имао бољу планску основу.²³ У укупном порасту становништва Ниш ће уочи II СР достићи број од 41.000 становника, природним и механичким прираштајем.

²¹ Destani, B. D. (Ed.). (2003). *Ethnic Minorities in the Balkan States, 1860-1971: 1860-1885* (Vol. 1). Cambridge Archive Editions. pp. 320.

²² Ђирић, Ј. (1984). *Енциклопедија Ниша 3*. поглавље Становништво 1878 – 1978. Ниш: стр. 381–395.

²³ Исто, стр. 202.

2.2.1. Стамбена политика и грађевински прописи

Општа миграциона тенденција, која је наступила након I CP у Краљевини Југославији, створила је нове стамбене услове у друштву. Обнова земље и формирање индустрије у граду довели су до насељавања великог броја сеоског становништва у град, чиме је дошло до велике потражње стамбеног простора. Немогућност постојећег стамбеног фонда да одговори на потребе новопридошлог становништва формирала је облик станоградње са становима за најам/издавање/рентирање. Концепт рентијерског становања проистекао је из западноевропских модела становања с краја XVIII и током XIX века, са циљем што бољег искоришћења грађевинске парцеле и изградње већег броја станова.²⁴

Према својој структури и власничким односима, најамни станови развијали су се у три основна правца као: станови за издавање, социјални станови и раднички станови. **Станови за издавање** обухватили су станове различите структуре који су градили приватни власници. „Овој групи станова припадали су салонски станови високе категорије за имућне слојеве и станови за сиромашне слојеве”.²⁵ Како је потражња станова била велика, при чему држава није довољно економски подстицала изградњу вишеспратница, недостајао је капитал за таква инвестирања. Оваква политика довела је до тога да се колективно становање у овом периоду развија и у правцу јефтиних, нефункционалних и некомфорних дворишних станова.²⁶ Поред приватних финансијера изградње најамних станова, појављује се слој обичног грађанства који у оквиру својих приватних парцела гради станове за изнајмљивање, ниског хигијенског стандарда. Станови за сиромашне раднике и чиновнике по својој структури састојали су се од кухиње и једне или две собе, без помоћних просторија и тоалета.²⁷ „У зградама без дворишних крила, грађени су мали станови, једноставних организација који су се низали

²⁴ Куртовић Фолић, Н., Ротер Благојевић, М. (1995). *Развој вишеспратних зграда за вишепородично становање: са основном типологијом архитектонског склопа*. Београд: Архитектонски факултет Универзитета, стр. 17–21.

²⁵ Јовановић Г. (2007). *Истраживање узајамног односа организације стана и организације склопа типског спрата стамбених зграда*. Докторска дисертација. Ниш: Грађевинско-архитектонски факултет, Универзитет у Нишу, стр. 13.

²⁶ Куртовић Фолић, Н., Ротер Благојевић, М. (1995). *Развој вишеспратних зграда за вишепородично становање: са основном типологијом архитектонског склопа*. стр. 17–21.

²⁷ Стоиљковић, Б. П. (2015). *Примена концепта индивидуализације у стамбеној архитектури у контексту унапређења квалитета вишепородичног становања у Србији*. Докторска дисертација. Ниш: Грађевинско-архитектонски факултет. Универзитет у Нишу, стр. 99.

дуж отворене галерије према дворишту“.²⁸ Таква изградња представљала је специфичан начин колективне стамбене изградње, који није имао узора у западноевропским градовима, а који је одговарао економским приликама становника Ниша.

Социјално становање карактерисала је изградња малих станова, минималних стандарда за сиромашне слојеве друштва, које су градила удружења, задруге и грађевинска предузећа.

Раднички станови „се по форми и стандарду нису разликовали од социјалних станова као и станова за сиромашнији слој. Њих су градили капиталисти уз фабрике, како би своју радну снагу везивали за погоне и обезбеђивали додатне приходе од ренте“.²⁹

У новоствореним условима овакав принцип изградње довео је до појаве првих вишепородичних стамбених зграда у Нишу. У почетку су ове зграде биле једносратне или двосратне, да би касније, са унапређењем технологије, оне постале вишеспратне.³⁰

Након Првог светског рата, створени услови у новоформираној држави Краљевини Југославији, довели су и до „усклађивања и унификације грађевинских прописа, што је представљало неопходан корак у формирању јединственог грађевинског правног основа“.³¹ „Усаглашавање прописа је започето објављивањем *Југославенске техничке терминологије* 1920. године и настављено објављивањем садржаја будућег закона 1925. године. *Грађевински закон*³² је ступио на снагу јуна 1931. године. Обједињавао је области планирања, уређења и грађења објеката и као такав био је садржајнији, свеобухватнији и прецизнији од претходног“.³³ Према Грађевинском закону из 1931. године, извршена је подела на четири групе насеља: 1. градови и варошице; 2. села; 3. индустријска и рударска насеља; 4. бање и лечилишта, климатска и туристичка места. У првом делу биле

²⁸ Стоиљковић, Б. П. према: Ротер-Благојевић, М. (1998). *Облици вишепородичног становања крајем XIX и почетком XX века у Београду. Унапређење становања*, Београд: Архитектонски факултет Београд, стр. 14

²⁹ Јовановић Г. (2007). *Истраживање узајамног односа организације стана и организације склопа типског спрата стамбених зграда*. Докторска дисертација. Ниш: Грађевинско-архитектонски факултет, Универзитет у Нишу. стр. 13.

³⁰ Стоиљковић, Б. П. (2015). *Примена концепта индивидуализације у стамбеној архитектури у контексту унапређења квалитета вишепородичног становања у Србији*. стр. 98.

³¹ Букановић, Љ. (2015). *Типологија и валоризација грађевинске структуре стамбених зграда Београда са становишта комфора становања*. Докторска дисертација. Београд: Архитектонски факултет. Универзитета у Београду. стр. 89.

³² Службене новине, бр. 133-XLII од 16. јуна 1931. године

³³ Букановић, Љ. (2015). *Типологија и валоризација грађевинске структуре стамбених зграда Београда са становишта комфора становања*. стр. 89.

су дефинисане опште одредбе, уређајне основе, уређајни прописи, технички прописи, хигијенски прописи, уређај градилишта, парцелација и грађевине.³⁴

За развој стамбеног фонда, значајне делове закона представљали су чланови којима су одређивани технички и хигијенски стандарди. Поменути члановима, дефинисане су минималне висине просторија, у зависности од функције објекта, према чему су стамбене просторије у сутерену и на мансарди имале предвиђену минималну висину од 2,5 м, у приземљу 3,0 м, на спратовима 2,8 м и у домаћинским просторијама 2,25 м.

У јуну 1932. године објављена су *Општа упутства за израду уредбе о извођењу регулационог плана и грађевинског правилника*³⁵. У другом делу овог документа, који је обухватао *Грађевински правилник*, извршена је подела на прописе о градилишту, прописе о извођењу грађевинских објеката и завршне одредбе. „*Прописи о извођењу грађевине* садржали су техничке прописе, хигијенске прописе, естетске прописе, безбедносне прописе, заштиту суседних односа и остале прописе”.³⁶

Према прописима зграда за становање, постављени су стандарди за пројектовање зграда, као и минималне и оптималне димензије стана. Такође, били су дефинисани хигијенски услови, просторни и хигијенски минимуми које морају задовољити станови у подруму и на тавану, величина прозора, димензије перионице за рубље, прописи за нужнике, нужничке јаме и ђубришта.³⁷

2.2.2. Архитектонски стилски утицаји у периоду између два светска рата

Архитектонски развој Ниша након Првог светског рата настављен је на претходно постављеним основама. У првим годинама након рата обнављан је порушен грађевински фонд, док је већ почетком двадесетих година дошло до изградње нових објеката. Општи развој архитектуре и урбанизма утицао је на изглед и структуру објеката који су прилагођавани схватањима и обичајима средине.

³⁴ Ђукановић, Љ. (2015). *Типологија и валоризација грађевинске структуре стамбених зграда Београда са становишта комфора становања*. Докторска дисертација. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду, стр. 90.

³⁵ Општа упутства за израду уредбе о извођењу регулационог плана и грађевинског правилника. Службене новине бр. 166-LXXIII од 27. јула 1932. године.

³⁶ Ђукановић, Љ. (2015). *Типологија и валоризација грађевинске структуре стамбених зграда Београда са становишта комфора становања*, стр. 90.

³⁷ Ђукановић, Љ. (2015). *Типологија и валоризација грађевинске структуре стамбених зграда Београда са становишта комфора становања*, стр. 91.

Примена стилских карактеристика у међуратном периоду 1918–1941. може се сагледати кроз три најзначајнија утицаја:

1. Еклектични утицај европских стилова XIX века – примењиван од стране српских архитеката школованих на европским универзитетима пре I СР;
2. Утицај академизма – примењиван од стране руских архитеката у Југославији;
3. Модернистички утицај – примењиван од стране српских архитеката млађе генерације школоване у Београду.

2.2.2.1. Утицај европских неостилова и руског академизма

Архитектонски развој Ниша након I СР засниван је на западноевропским утицајима усвојеним у претходном периоду. Плурализам примењиваних елемената није могао јасно бити дефинисан кроз само један одређен стил. Главну карактеристику пројектованих објеката представљало је декорисање фасаде засновано на елементима западноевропских стилова, примењиваним на јавним и стамбеним објектима.

У најзначајније изграђене јавне објекте у Нишу се убрајају *Зграда Моравске банке* (1921), по пројекту Министарства грађевине, обликована под утицајем *неокласицизма* са необарокном декорацијом и сахат-кулом (Слика 11); *Зграда Народне банке* (1926), изграђена по пројекту београдског архитекте Александра Јанковића (Слика 12); *Зграда Фабрике дувана* (1928), изграђена је по пројекту архитекте Ђорђа Мијовића и др.

Слика 11. *Зграда Моравске банке* (1920), Ниш, по пројекту Министарства грађевине
(Извор: <https://www.instagram.com/p/ByLlj2VodHG/> Сlike_старог_Ниша)

Слика 12. *Зграда Народне банке* (1926), Ниш, арх. Александар Јанковић
(Извор: <https://www.juznevesti.com/Drushtvo/Niski-hotel-Park-gostio-i-fasiste-i-Tita.sr.html>)

Архитектонски развој стамбених објеката био је праћен општим тенденцијама у друштву. Изграђене куће и зграде имућнијих грађана истицале су се као основна обележја у централној градској зони. Стилски развој био је заснован на

западноевропским стамбеним формама, које су се јављале као опозит оријенталним утицајима који су у међуратном периоду и даље били присутни.

У најзначајније стамбене објекте нишке међуратне архитектуре се издвајају: *Зграда Црвеног Крста* (1921), арх. непознат; *Кућа Јордана Цветковића* (1922), арх. Чедомир Глишић; *Зграда Трговца Тодора Цекића* (1929), арх. непознат.

У периоду од 1927. до 1932. изграђене су палате нишких трговаца: две *Палате Ђорђа Јовановића*, под утицајем француског неокласицизма по пројекту Крехлика Јелинека (Слика 13); *Палата Андона Андоновића* (1930), под утицајем неокласицизма, по пројекту београдског архитекте Милутина Борисављевића (Слика 14); *Зграда трговца Милана Стољковића* (1932), по пројекту београдског архитекте Александра Секулића.³⁸

Слика 13. Палата Ђорђа Јовановића (1927), Ниш, арх. Крехлик Јелинека

Слика 14. Палата Андона Андоновића (1930), Ниш, арх. Милутин Борисављевића
(Извор Слика 13 и 14: фотографија аутора)

Након 1918. године, паралелно са различитим неостилским утицајима, долази до појаве *академизма* интерпретираног под утицајем *француског класицизма*.³⁹ Овај стил у урбаној средини Ниша, примењивале су руски академичари, припадници старије генерације архитектата.⁴⁰

У примени академизма у Нишу, као најзначајнији руски академичар, истицао се архитекта Јулијан Дјупон, чије пројектовање је било засновано на стилским елементима

³⁸ Милић, Д. (1983). *Историја Ниша 2: Од ослобођења 1878. до 1941. године*. Ниш: Градина, стр. 489-491.

³⁹ Кековић, А., Чемерић, З. (2006). *Модерна Ниша 1920-1940*. Ниш: Друштво архитектата Ниша, стр.14

⁴⁰ Архитекте које припадају руској емиграцији у Нишу, делили су се на представнике старије и млађе генерације. Представници старије генерације архитектонски факултет завршили су у Русији и радили у струци, док млађе архитекте пре емиграције, нису имале времена да у својој земљи стекну практично искуство (извор: https://sr.wikipedia.org/sr/Ruske_arhitekture_emigranti према: С. С. Ливошко: *Европейская и дальневосточная ветви русской архитектурной эмиграции: параллели и контрасты, Архитектурное наследие, Санкт-Петербург*, <http://www.artz.ru/download/1804836099/1804856792/33>, pp. 315)

позног академизма и националне архитектуре. У његове најистакнутије објекте спадају: *Вила Јована Апела* (1923), (Слика 15); *Споменик на Чегру* (1927); *Зграда Енглеско-српског дома* (1926); *Зграда Учитељског дома* (1933); *Палата трговца М. Васића* (1927) (Слика 16); *Палата Давида Абенишоама*; *Кућа трговца Леона Хазана* (1933) и др.⁴¹ Групи руских академичара старије генерације који су пројектовали у Нишу припадају архитекте Александар Герценович, Георгиј Бељина, Павел Љилер.

Слика 15. *Вила Јована Апела* (1923), ул. Лоле Рибара, Ниш, арх. Јулијан Дјупон

Слика 16. *Палата трговца М. Васића* (1927), Обреновићева улица, Ниш, арх. Јулијан Дјупон
(Извор Слика 15 и 16: фотографије аутора)

До средине тридесетих година XX века, архитектонски развој Ниша био је праћен утицајима академизма и еклектицизма. Најзначајнијим изграђеним објектима у овом периоду припадају: *Вишеспратница Драгољуба Петровића* (1932), која представља један од првих стамбених зграда у Нишу изграђених по пројекту београдског архитекте Драгољуба Живковића, са извученом спратном масом изнад приземља, нивовима прозорских отвора на фасади, без декорације и округлим прозорима на врху; *Зграда Хипотекарне банке* (1934), данашње Поште (Слика 17), пројектована у чистом академском духу по пројекту београдског архитекте Александра Ђорђевића; *Зграда трговца Владимира Домазета* (1933), инж. Милана Јаковљевић (Слика 18) и зграда *Удружења ратних војних инвалида* (1933), инж. Драгољуба Милићевића.

⁴¹ Чемериќић, З. (2013). *Архитекта Јулијан, Љ. Дјупон – Нишки период*. Ниш: Друштво архитеката Ниша, стр. 16.

17

18

Слика 17. Зграда Хипотекарне банке (1934), Вождова улица, Ниш, арх. А. Ћорђевић
(Извор: <https://www.instagram.com/p/ByLlj2VodHG/>Слике_старог_Ниша)

Слика 18. Зграда трговца Владимира Домазета (1933), Ниш, инж. М. Јаковљевић
(Извор: фотографија аутора)

2.2.2.2. Модернистички стилски утицаји

У међуратном архитектонском развоју Ниша, паралелно са применом *академизма* и *еклектичних елемената* различитих европских стилова, дошло је до продора модернистичких утицаја. Модерна је у Нишу, у својој раној фази, почела да се појављује тек 1932. године, као потпуни опозит претходно усвојеном стилском плурализму. Период од 1932. до 1936. назива се „раном модерном“ и представљао је први помак у развоју архитектуре Ниша. Након 1936. године модернистички утицај у нишкој архитектури постао је у потпуности присутан. Као први изведени јавни објекат пројектован под модернистичким утицајем, издваја се *Хотел Парк* (1936), пројекат београдског архитекте Александра Секулића (Слика 19).

У истом периоду, у Нишу је почињала да пројектује млађа генерација архитеката школована у Београду, која је била под утицајем београдске модернистичке школе и архитеката оснивачима ГАМП-а⁴². Млађој генерацији архитеката који су пројектовали у Нишу припадају: Милан Живановић, пројектант *Зграде трговца Божидара Станковића* (1934); Десимир Мишић, аутор *Зграде на Облићевом венцу* (1937) и *Зграде у Милентијевој улици* (1937); Драгољуб Милићевић, пројектант *Вишеспратнице на Синђелићевом тргу* (1940); Марко Бојић пројектант *Зграде Трговачке академије* (1938). Пред почетак рата као архитекте модернисти, истицали су се: Ратомир Новаковић,

⁴² Група архитеката модерног правца (ГАМП), основана је 1928. године, с циљем да се пројектовањем, реализацијом објеката и јавним наступима, група бори за принципе модерне архитектуре. Њени оснивачи били су Милан Злоковић, Бранислав Којић, Јан Дубови и Душан Бабић. Оснивачима су се накнадно придружили Петар и Бранко Крстић, Момчило Белобрк, а приступање Драгише Брашована у то време се доживљавало као велика победа модернизма; наведено према: Мартиновић, У. (1981). *Модерна Београда, архитектура Србије између два рата*, САС. Београд: стр. 15–17.

Десимир Данчевић, Фрања Блака, Спасоје Јовановић, Срећко Крајчић, Живорад Ђокић, Ратомир Матић, Бранко Тасић, Драгослав Обрадовић, Борислав Ристић и др.

19

20

Слика 19. Хотел Парк (1936), Ниш, арх. Александар Секулић

(Извор: <https://www.instagram.com/p/ByLIj2VodHG/>Слике_старог_Ниша)

Слика 20. Зграда Народног позоришта (1938), Ниш, арх. Всеволод Татаринов

(Извор: <https://mediareform.rs/nis-od-ratne-prestonice-do-regionalnog-centra/>)

Групи архитеката која је пројектовала под утицајем београдске модерне, припадала је млађа генерација руских архитеката, међу којима и Александар Медведев, који је направио најзначајни помак у архитектонском развоју Ниша, ослободивши се конзерватизма и декорације претходних стилова.⁴³ Његова најзначајнија дела изграђена у Нишу јесу: *Берза рада* (1937), (Слика 21) и *Зграда шегртског дома* (1940) (Слика 22), као и велики број стамбених и других објеката. У друге значајне руске представнике нишке модерне издвајају се Всеволод Татаринов – пројектант зграде *Народног позоришта* (1938) (Слика 20), Игњат Кравченко и Александар Сластенко.

21

22

Слика 21. Зграда Шегртског дома (1940), Ниш, арх. Александар Медведев

(Извор: Медведев, М. (2002). *Знаметите архитекте Ниша*, Часопис „Архитект 10”, гласник Друштва архитеката Ниша, Година 3, новембар, стр. 16–23)

Слика 22. Зграда Берзе рада (1937), Ниш, арх. Александар Медведев

(Извор: Медведев, М. (2002). *Знаметите архитекте Ниша*, Часопис „Архитект 10”, гласник Друштва архитеката Ниша, Година 3, Новембар, стр. 16–23)

⁴³ Кековић, А., & Чемерић, З. (2006). *Модерна Ниша 1920–1940*. Друштво архитеката Ниша, стр. 25.

Поред нишких архитеката, у модернистичком развоју архитектуре Ниша, истицали су се и београдски аутори: Самуило Ј. Заке, пројектант *Зграде на кеју* (1932); Душан Дипарац, аутор *Куће у Улици Стојана Новаковића 3* (1934); Драгољуб Симић, пројектант *Зграде Армије* (1938); Миодраг Настасовић; Александар Дероко; Александар Камаро; Јосиф Б. Албала.⁴⁴

У стамбеној архитектури Ниша, стилске карактеристике модерне биле су прихваћене од стране инвеститора још у почетној фази. На општу прихваћеност модернизма утицало је појединачење градње проистекло из прочишћености фасада сувишне декорације и сведености форме. Геометријска форма објеката почела је да прати функционалну шему, док је њена градација почела да се изражава по висини. Почели су да се примењују карактеристични модернистички елементи као што су јарбол за заставу и кружни прозори код осветљења споредних просторија. У функционалној организацији стамбених објеката, са увођењем водовода и канализације (1936–1938), дошло је и до увођења санитарних просторија, чиме је стандард становања подигнут на виши ниво. Као најзначајнији стамбени објекти нишке модерне могу се издвојити *Палата Крзно* (1932), арх. Драгољуб Живковић (Слика 23); *Палата Иге Димитријевића* (1938), арх. Александар Медведев (Слика 24); *Палата Нишава* (1936), арх. Григорије Самојлов и др.

Слика 23. Палата „Крзно” (1932), угао Душанове и Облачића рада, Ниш, арх. Д. Живковић

Слика 24. Палата Иге Димитријевића (1938), угао Обреновићеве и Светозара Марковића, Ниш, арх. Александар Медведев
(Извор Слика 23 и 24: фотографије аутора)

Своју зrelu фазу у развоју архитектуре, модерна је достигла 1940. године са почетком Другог светског рата, чиме је завршен период од скоро шест деценија архитектуре Ниша, настао након ослобођења од Турака. У ратном периоду од 1941. до 1944. архитектонски развој града потпуно је прекинут.

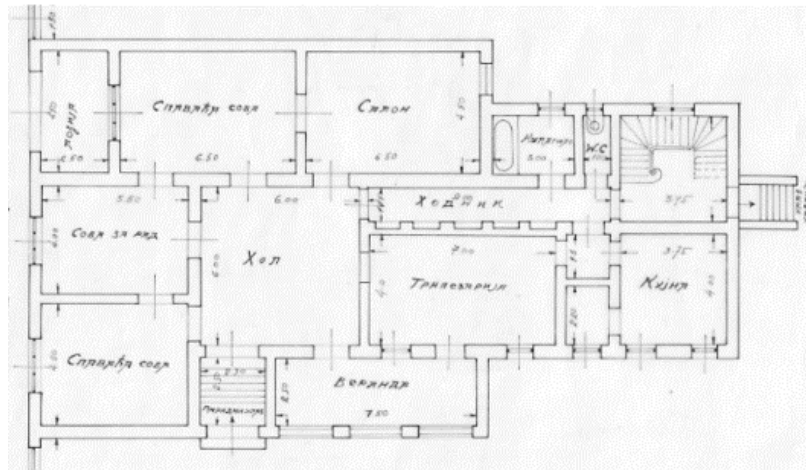
⁴⁴ Ћирић, Ј. (1984). *Енциклопедија Ниша 3. поглавље Становништво 1878–1978*. Ниш

2.3. ТИПОЛОШКА СТУДИЈА СТАНА ОД 1918. ДО 1941. ГОДИНЕ

2.3.1. Стамбене развојне карактеристике с краја XIX века и почетком XX века

Развој функционалне организације стана у Србији, према теоријским и стручним разматрањима, започет је у XIX веку и заснован на просторном развоју станова у Европи. Првобитна функционална карактеристика стана, према *Б. Несторовићу*, била је заснована на **централном плану организације**, у коме је централну позицију заузимала просторија, дефинисана као **језгро стана**;⁴⁵ све друге просторије главне и помоћне, груписане су око централне просторије (Слика 25).

У својој почетној фази развоја у Србији, централна просторија имала је функцију улазног простора, односно хола, да би у каснијем периоду, након Првог светског рата, еволуирала у централно пројектовану трпезарију.

Слика 25. Централни план организације

(Извор: Завод за заштиту споменика културе Ниш Кућа Јордана Цветковића (1922), ул. Станка Пауновића 36, Ниш арх. Чедомир Глишић према: Несторовић, Б. (1955). Еволуција београдског стана. Годишњак града Београда, 2, 247–270)

Средином XIX века у функционалну организацију стана у Србији, као нова типолошка карактеристика уводи се **салон**. Просторни концепт „европског салона“ првобитно се јавио у Војводини, затим у Београду и 40 година касније, након ослобођења од Турака 1878. године, салон се јавио у функционалној организацији стана у Нишу.

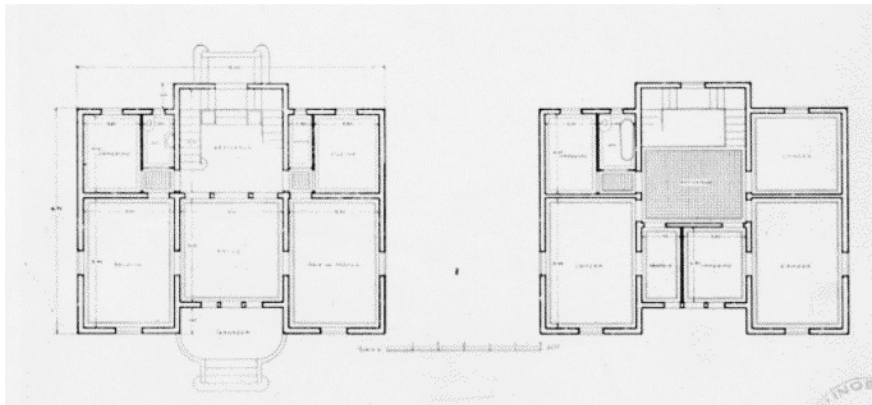
Просторно-функционални концепт станова пројектованих са „европским салоном“ везује се за Француску и Италију, одакле је даље пренет у остале земље.⁴⁶

⁴⁵ Несторовић, Б. (1955). *Еволуција београдског стана*. Београд: Годишњак града Београда, 2, стр. 247–270.

⁴⁶ Несторовић, Б. (1967). *Увод у архитектуру*. Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, стр. 114.

Према *Б. Алфиревићу*, „термин *салон* је први пут примењен у Француској око средине XVII века (1664) и води порекло од италијанске речи *sala*, што означава велики пријемни простор у италијанским вилама. Иако се термин најчешће доводи у везу са литерарним окупљањима која су била карактеристична за француско буржоаско друштво, опште је прихваћено мишљење да су салони били у примени још од почетка XVI века (у Италији), па све до средине XIX века (у Француској). У ужем смислу, термин се везује за репрезентативни простор који служи за седење, окупљање и пријем гостију у неком стамбеном простору“.⁴⁷

У развоју стамбене архитектуре у Србији, појава салона, везује се за новоформирану грађанску класу насталу након ослобођења од Турака. Функција салона у свом почетном облику, била је под традиционалним утицајем интровертне функције „турског салона“. Ослобађањем оријенталних карактеристика и отварањем ка западним утицајима, **салон је преузео функцију европског облика салона**. У функционалном концепту, представљао је **друштвену, пријемну просторију**, у којој је долазило до окупљања и дружења, мушкараца и жена⁴⁸ (Слика 26).

Слика 26. Основа италијанске виле из XIX века са пројектованим салоном и централним планом организације простора

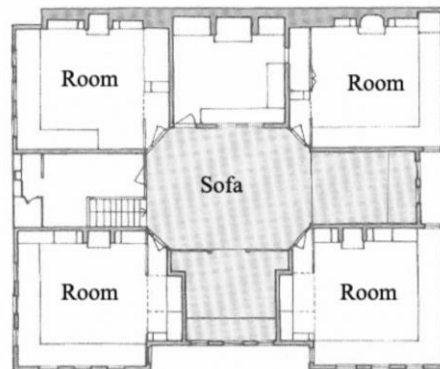
(Извор: <https://amshistorica.unibo.it/164>)

Источњачко-оријентални концепт становања, такође карактерише централни план организације у коме је централна просторија представља језгро стана. Централна просторија је у оријенталном моделу била дефинисана као „**турски салон или софа**“, која је за разлику од западног концепта, имала **интровертну функцију окупљања**, при

⁴⁷ Алфиревић, Б., Симоновић Алфиревић, С. (2017). „'Салонски' стан између два светска рата у Србији: Преиспитивање оправданости коришћења термина“. Архитектура и урбанизам, 44, стр. 7–13.

⁴⁸ Vincent, K. S. (2007). *Elite culture in early nineteenth-century France: salons, sociability, and the self*. *Modern Intellectual History*, 4(2), pp. 327-351.

чему је турски салон служио је за пријем и уживање домаћина и гостију и искључиво је за окупљање мушкараца (Слика 27).⁴⁹

Слика 27. Основа источњачке куће са „софом” као централно пројектованом просторијом која се служила као центар за окупљање гостију

(Извор: Güleç, S. A., Canan, F., & Korumaz, M. (2006). *Analysis of the units contributing climate comfort conditions in outdoor spaces in Turkish traditional architecture*. In PLEA 2006 Conference. pp. 103-110).

2.3.2. Просторно-функционална организација салонског стана

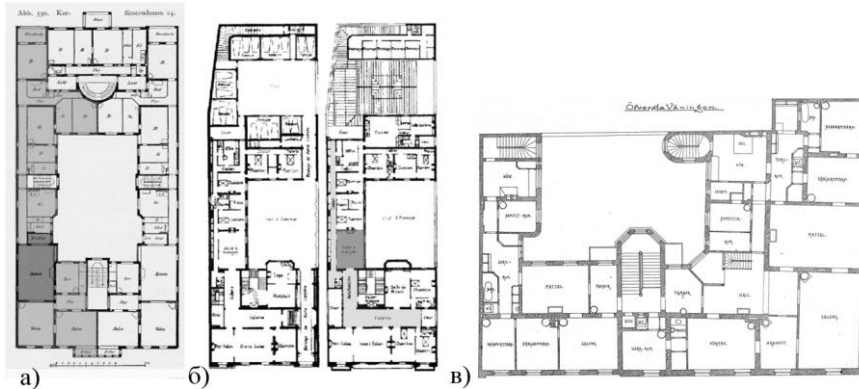
Појава салона, као репрезентативног простора за пријем гостију у стамбеној архитектури XIX и XX века, дефинисала је карактеристичну просторно-функционалну организацију стамбеног простора која се назива **салонски стан**.⁵⁰ Салон је служио као соба за пријеме и друштвене забаве док је у неким случајевима преузимао функцију дневне собе без функције обедовања. Пројектовање салона представљало је карактеристику стамбене организације породичних кућа, касније и станова код више грађанске класе до II СР. Као просторни концепт, у Србију је пренет крајем XIX века од стране српских архитеката школованих на западноевропским Универзитетима.⁵¹

Функционална организација станова пројектованих као „салонски“ и поред разлика у просторно-функционалним карактеристикама, примењивана је код вишепородичних зграда у западној Европи (Бечу, Паризу, Берлину, Будимпешти, Стокхолму) (Слика 28 а,б,в).

⁴⁹ Алфиревић, Ђ., Симоновић Алфиревић, С. (2017). „'Салонски' стан између два светска рата у Србији: Преиспитивање оправданости коришћења термина”. Архитектура и урбанизам, 44, стр. 7–13.

⁵⁰ Алфиревић, Ђ., Симоновић Алфиревић, С. (2013). *Београдски стан*. Архитектура и урбанизам 38, стр. 41–47.

⁵¹ Алфиревић, Ђ., Симоновић, С. према: Несторовић, Б. (1955). *Еволуција београдског стана*. Београд: Годишњак града Београда, 2, стр. 247–270.

Слика 28 (а,б,в). Приказ салонских станова у Берлину, Паризу и Стокхолму

а) Зграда за становање у Берлину (1893), Alfred Messel 24 Kurfürstendamm, Berlin

б) Најамна зграда у Паризу (1900), Alfred Fasquelle Avenue des Champs-Élysées, Paris

в) Најамна зграда у Стокхолму (1894–96) А. Јохансон

(Извор (а,б): Klahr D. (2011) *Luxury Apartments with a Tenement Heart*. The Journal of the Society of Architectural Historians 70(3):290-307, в) <https://journal.eahn.org/articles/10.5334/ah.343/>)

У свом развоју, у српској средини, могу се издвојити два типа организације салонског стана. **Први тип** који представља први појавни облик салонског стана, који се јавио у XIX веку и чију организацију поред позиције салона карактерише пројектован централни простор са основном функцијом пријемног простора и комуникације. **Други тип** салонског стана, представља развијенији функционални концепт, који се јавио након I СР. Њега карактерише развој централне просторије у којој долази до формирања трпезарије као главног центра окупљања породице и задржаном функцијом главне комуникације. Код овог типа, улазни простор се измешта и смањује на функцију „предсобља“.

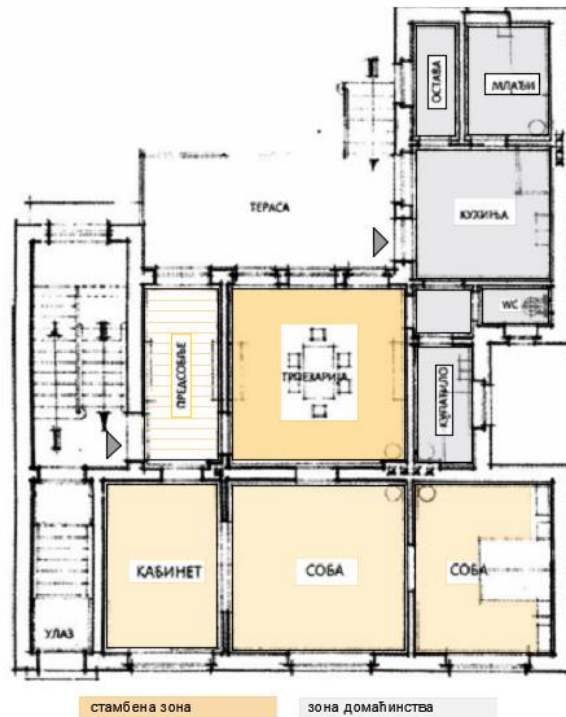
Код оба модела, структура салонског стана заснована је на јасној изражености социјалне и просторне поделе: власника и послуге, гостију и корисника, свакодневних и свечаних активности. Поменуте карактеристике огледају се у стриктној подели стана на две зоне: стамбену-главну зону и зону домаћинства. При том, стамбеној зони припадају репрезентативне и интимне просторије укућана, које се по правилу позиционирају према улици (салон, спаваће собе, кабинети). У зону домаћинства или помоћну зону, групишу се просторије за домаћинство (кухиња, остава, шпајз, успрема, девојачка соба) и у каснијем развоју, санитарни блок. Група помоћних просторија је оријентисана према дворишту и са пројектованим посебним улазом.

Према Ђ. Алфиревићу, структура салонских станова, карактеристична је по својим „устаљеним обрасцима организације“⁵², који подразумевају (Слика 29):

1. Јасно раздвајање простора стана на две функционалне зоне, стамбену/главну и зону домаћинства;
2. Главној зони припадају: централна просторија/трпезарија, салон, собе за одмор, кабинет;
3. Помоћној зони припадају помоћне просторије: кухиња, остава, соба за послугу, односно девојачка соба, успрема и санитарне просторије;
4. Зона домаћинства је функционално одвојена од главне зоне стана и пројектована према дворишту;
5. Пројектована два улаза у стан, главни и економски;
6. Главним улазом се улази у стамбену зону. Коришћен је за власнике станова и званице;
7. Економским улазом се приступа у зону домаћинства. Физички је одвојен од главне зоне и коришћен је као улаз за послугу;
8. Веза централне просторије са зоном домаћинства остваривана је преко пројектованог дегажмана;
9. Централна просторија представља главни улазни простор из ког се приступа свим осталим просторијама. Својом позицијом, раздваја простор на главну и помоћну зону;
10. Европски модел салона, представља репрезентативну просторију за пријем гостију. У дневним активностима је преузимао функцију дневне собе;
11. Спаваће собе припадају групи интимних просторија. Пројектоване су према улици и међусобно повезане. У спаваће собе се улази из централне просторије;
12. Кухиња је пројектована као засебна просторија и позиционирана у зони домаћинства;
13. Остава је пројектована уз кухињу, код станова веће структуре пројектоване су две оставе;

⁵² Алфиревић, Ђ., Симоновић Алфиревић, С. (2013). *Београдски стан*. Београд: Архитектура и урбанизам 38,стр. 41–47.

14. Успрема се јављала као простор пред улаз у трпезарију како би се припремило сервирање стола. У успреми се налазио прибор за постављање трпезарисјког стола;
15. „Девојачка соба“ се јављала као просторија за боравак послуге запослене у породици; пројектована је у оквиру зоне домаћинства и директно повезана са кухињом;
16. Тоалет и купатило чинили су санитарни блок, повезан дегажманом са осталим просторијама. Тоалет је функционално био одвојен од купатила;
17. Вешерница је најчешће била позиционирана у поткровљу и са излазом на кровну терасу на којој је сушен веш.

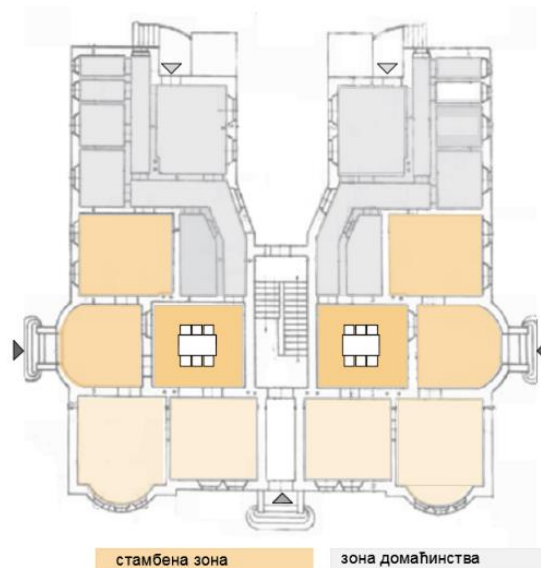

Слика 29. Просторно-функционални концепт салонског стана у међуратном периоду *Зграда Освалда Ренића (1933)*, Боровоја Гојковића 4, Ниш, арх. Јулијан Дјупон (Извор: Кековић, А. (2009). *Стамбена архитектура Ниша у покрету Модерна између два светска рата (Doctoral dissertation, Универзитет у Нишу, Грађевинско-архитектонски факултет)*. стр.78–79)

Просторно-функционална организација салонског стана у вишепородичном становању у Нишу први пут се јавила крајем XIX века, као концепт који је пренет из Војводине и Београда посредством српских архитеката. Салонски станови пројектовани између два рата у Нишу представљају готово идентичне концепције као станови пројектовани у Београду, што опет указује на то да је концепт стана пренет посредством архитеката (Б.

Којића, А. Медведева, Г. Самојлова, А. Секулића, М. Борисављевића и др.), након чега је даље интерпретиран у пројектима.⁵³

У стамбеној архитектури Ниша, прво реализовано вишепородично становање које у својој структури садржи „салонски стан“, везује се за *Зграду за становање високих чиновника на железници* (1883–1903), арх. Срећко Крајчић (Слика 30). Основа приземља пројектована је са два симетрично постављена стана, по систему „огледала“ у односу на централно степениште. У структури станова јасно је уочљив типолошки концепт салонског стана, према коме је простор функционално подељен на стамбену зону и зону домаћинства. Организација јединица заснована је на централно пројектованом плану, у коме се на улазни холски простор надовезује централно позиционирана трпезарија. Просторије су по организационом обрасцу груписане у главне (хол, трпезарија, салон, собе) и окренуте према улици. Помоћне просторије (кухиња, оставе, успрема, девојачка соба, санитарне просторије), пројектоване су у крилу зграде окренутом ка дворишту. Наведеним зонама се приступа преко два пројектована и физички одвојена улаза – главног и помоћног⁵⁴ (Аналитички лист 1).

Слика 30. Прва изграђена зграда вишепородичног становања у Нишу са дефинисаном типологијом салонског стана; *Зграда железнице за становање високих чиновника*, (1883–1903), Димитрија Туцовића 14, Ниш, арх. Срећко Крајчић

(Ауторов приказ према извору: Николић, О., Николић, В. & Красић, С. (2011). *Стамбени и пословни објекти железнице у Нишу из друге половине XIX Века*. Наука+ Пракса. стр. 55)

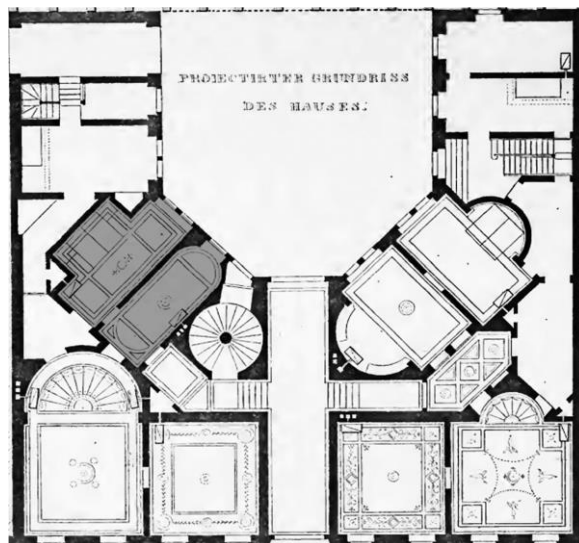
⁵³ Кековић, А. (2009). *Стамбена архитектура Ниша у покрету Модерна између два светска рата* (Doctoral dissertation, Универзитет у Нишу, Грађевинско-архитектонски факултет).

⁵⁴ Николић, О., Николић, В., & Красић, С. (2011). *Стамбени и пословни објекти железнице у Нишу из друге половине XIX Века*. Наука+ Пракса. стр. 55.

2.3.3. Појава пролазне трпезарије у функционалној организацији салонског стана

Функционалну организацију салонског стана у периоду између два рата карактерише развојна промена стамбене структуре. Просторно-функционални концепт стана, заснован је на централном плану организације, у коме централна просторија има функцију улазног хола и главне комуникације. У периоду између два светска рата, централна просторија постаје **централно пројектована трпезарија**.

Позиционирање трпезарије у средиште стана, у **функцији проширене комуникације**, назива се „*берлинска соба*“ (Слика 31). Концепт пролазне трпезарије, који се јавио код организације салонског стана у међуратном периоду, карактеристичан је за берлинску структуру станова из XIX века и становање вишег друштвеног слоја (буржоазije). „*Берлинска соба*“ је представљала централни простор који је повезивао салонске просторије са спаваћим собама, помоћним просторијама и собама за послугу, које су по правилу биле пројектоване у крилу стана окренутом ка дворишту. Ова просторија функционисала је као простран ходник и као трпезарија у којој се окупљала породица.

Слика 31. Основе стамбене зграде из Берлина са пројектованом „берлинском собом“ (почетак XIX века)

(Извор: Rousset, I. (2017). *The Berlin Room*. *The Journal of Architecture*, 22(7), pp. 1202–1229)

Као просторни концепт *берлинска соба* је постала уобичајена у концепту буржоаског стана у раном XIX веку јер су се кроз њу стварали нови буржоаски идеали - неформална друштвена интеракција и уска повезаност породице. Када је талас имиграната дошао у Берлин средином XIX века, град је доживео урбану трансформацију изградњом вишеспратних, најамних стамбених зграда. У налету берлинске изградње, општински официер Густав Асман, направио је низ пројеката који ће служити као водичи за

пројектовање станова ниже и средње берлинске друштвене класе. Међутим, ови пројекти нису имали развијену нову типологију већ су представљали умањену верзију буржоаског стана. У склопу станова пројектованих за нижи слој друштва, *берлинска соба* остала је језгро стана постајући средство конзервативне социјалне реформе и сматрана је последњим трагом предмодерног немачког породичног живота.⁵⁵

Структура стана са берлинском собом била је развијена као типологија стана у целој Европи али се *берлинска соба* у свом облику у Србији јавила тек након Првог светског рата. Као функционални концепт био је веома значајан због могућности максималног искоришћења уских грађевинских парцела. Такође, бочна дворишна крила могла су бити пројектована без затворених светларника, што је било у складу са тадашњим прописима.⁵⁶

У стручној литератури, за организациону шему становања примењивану у међуратном периоду која у својој структури садржи салон и централно пројектовану трпезарију, у великом броју савремене литературе дефинисан је термин „*београдски стан*“. Међутим, као типолошка организација, није била искључиво везана за Београд, већ је имала своју примену у целој Европи.

2.4. РАЗВОЈ СТАМБЕНЕ ЈЕДИНИЦЕ У НИШУ ОД 1918. ДО 1941. ГОДИНЕ

Промене које су наступиле након Првог светског рата у Нишу, у првобитном периоду изградње, нису довеле до нових просторних промена стамбене јединице. Изградња вишепородичног становања настављена је на основама салонског стана из XIX века. Према овом стамбеном концепту, структура стана била је заснована на централно пројектованом плану организације. Централна просторија представљала је улазни простор, око ког су груписане остале просторије. Салон се јављао под утицајем европског модела, као обавезна типолошка карактеристика стана. У зони домаћинства, груписане су помоћне просторије и кухиња.

Најзначајније развојне промене у стамбеној организацији догодиле су се тридесетих година XX века, паралелно са појавом модерничког функционализма. Помак у функционалном развоју направљен је увођењем купатила и тоалета односно целе групе

⁵⁵ Rousset, I. (2017). *The Berlin Room*. The Journal of Architecture, 22(7), pp.1202-1229.

⁵⁶ Бајлон, М. (1980). *Стан у Београду*. Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54 Београд: Архитеконски факултет, Универзитет у Београду, стр. 6–9.

санитарних просторија, где је према Б. Несторовићу, „од тог момента створен нови тип стана чија еволуција траје до данас“.⁵⁷

Модернистичке промене огледале су се и у промени функције средишње просторије. Као централно пројектован улазни простор, централна просторија је имала функцију главне комуникације, на коју су се надовезивале све остале просторије. Новим просторним концептом, централној просторији је додата функција обедовања са постављеним трпезаријским столом као главним местом окупљања породице. Улазни простор је премештен на улазни ходник, мањих димензија, назван *антре*. Еволуирана трпезарија, постала је *језгро стана са функцијом главне комуникације* на коју се директно или индиректно надовезују остале просторије.⁵⁸ Позиционирање трпезарије у средину стана проистекло је из могућности најрационалније организације простора. Код оваквог концепта, било је могуће максимално искоришћење уских грађевинских парцела. Појава инсталација је довела до развоја санитарних просторија као нове групе просторија са циљем да се оне групишу. Од једноставне основе са сличним просторијама, створена је основа са низом мањих и већих просторија, што је довело до тога да стан постане изразито рашчлањен на групе просторија за боравак и за домаћинство.⁵⁹

2.4.1. Типови функционалне организације салонског стана у међуратном периоду

Функционални концепт салонског стана, од почетка његове појаве у нашој средини, све до престанка његове примене као јединствене типологије, карактеришу устаљени просторни обрасци, који се *према М. Бајлону и Д. Мецанов*, могу свести на три основна типа организације:

1. Централни;
2. Подужни;
3. Комбиновани.⁶⁰

Наведени типови организације стамбене јединице, директно су проистекли из урбанистичких услова, односно, према диспозицији пројектованог објекта у урбаном

⁵⁷ Несторовић Б.(1955). *Еволуција београдског стана*. Београд: Годишњак града Београда, стр. 265.

⁵⁸ Алфировић, Ђ., Симоновић-Алфировић, С. (2017). *'Салонски' стан између два светска рата у Србији: Преиспитивање оправданости коришћења термина*. Архитектура и урбанизам. 44, 7–13.

⁵⁹ Несторовић Б.(1955). *Еволуција београдског стана*. Београд: Годишњак града Београда, 265.

⁶⁰ Мецанов, Д. (2010). *Валоризација архитектуре стамбених зграда из периода модерне*. Наслеђе 11: 79–101.

блоку. Према *А. Кековићу*, може се извршити класификација објеката према следећој типологији:

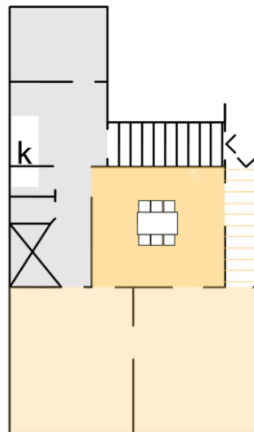
1. Слободностојећи објекти;
2. Објекти ослоњени на суседни објекат;
Интерполисани објекти код којих се може извршити подела на:
 - а) интерполације уског уличног фронта,
 - б) интерполације широког уличног фронта;
3. Објекти на углу урбаног блока.⁶¹

2.4.5.1. Централни план организације салонског стана

Централни план организације салонског стана заснован је просторној стамбеној организацији према коме централну позицију заузима *пролазна трпезарија*. Према позицији централне просторије групишу се друге главне просторије. Помоћне просторије, груписане су у оквиру помоћног блока. Према *М. Бајлону*, код централне просторне организације, могу се издвојити три карактеристична подтипа.⁶²

1. Први тип централне организације

Први тип централне организације представља најзаступљенију типологију салонског стана у међуратном периоду.

1.

Шема 1. Приказ првог типа централне организације стана

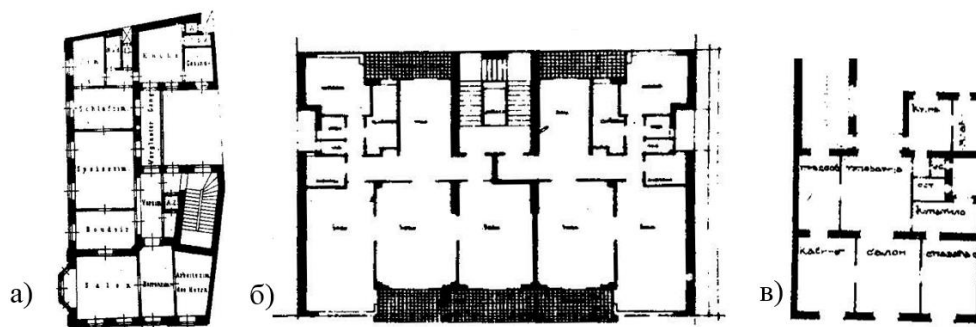
(Ауторов приказ према извору: Бајлон, М. (1980). Стан у Београду. Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54. Београд: Архитеконски факултет, Универзитет у Београду, стр. 6–9)

⁶¹ Несторовић, Б. (1955). *Еволуција београдског стана*. стр. 247–270.

⁶² Бајлон, М. (1980). *Стан у Београду*. Последипломске студије. Курс – Становање Материјали, Свеска 54. Београд: Архитеконски факултет, Универзитет у Београду, стр. 6–9.

Функционални концепт заснован је на централно пројектованој *пролазној трпезарији*. У највећем броју случаја, на трпезарију се надовезују две собе окренуте према улици. Зона домаћинства пројектована је према дворишном крилу, у оквиру које су груписане помоћне просторије (кухиња, остава, успрема, девојчка соба и санитарне просторије). Главни и помоћни улаз функционално су раздвојени терасом преко које се приступа помоћној зони стана. Централну организацију карактерише кружна веза кретања кроз стан која се остварује међусобним везама између просторија (Шема 1).

Први централни тип организације представљао је примарну стамбену типологију која се појављивала у различитим европским градовима с краја XIX и почетком XX века. На *Слици 32а* приказана је основа стана у Будимпешти (1900–1902), код кога је јасно уочљив први тип централне организације. На *Слици 32б*, приказана је слична основа стана у Загребу, код које долази до појаве проширене комуникације на коју се преко пројектованог дегажмана надовезује група помоћних просторија. Ова шема ће значајно утицати на развој стамбене јединице након II СР. На *Слици 32в* приказана је основа стана у Београду заснована на првој организационој шеми и представља пример стамбене организације, која је међу првима презентована у стручној литератури у Србији.

Слика 32 (а, б, в). Основе стана из европских градова с краја XIX и почетком XX века

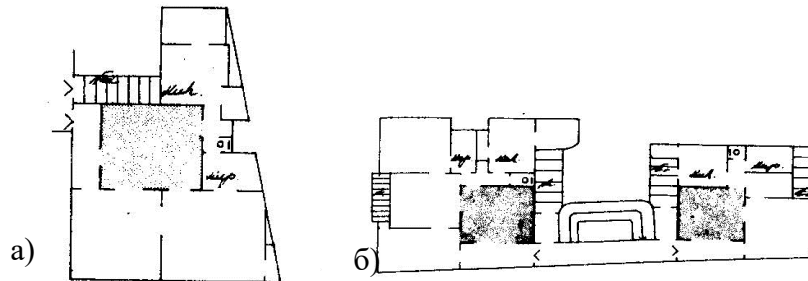
а) Основа стана из Будимпеште, пројектованог пре 1900. године

б) Основа стана у Врховчевој улици (1932), Загреб, арх. Стјепан Планић

в) Основа стана (1931), Београд, арх. Бранко и Петар Крстић

(Извор (а,б,в): Бајлон, М. (1980). Стан у Београду. Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54. Београд: Архитеконски факултет, Универзитет у Београду, стр. 6–9)

Највећи значај првог типа централне организације стана представља веома велика прилагодљивост различитим облицима парцеле, што је као један од примера приказан на Слици 33 (а, б). Из овог разлога, први тип централне организације је био доста примењиван од стране српских архитеката у изградњи најамних станова у међуратном периоду.

Слика 33 (а, б). Примери прилагодљивости Шеме 1 различитим облицима парцеле

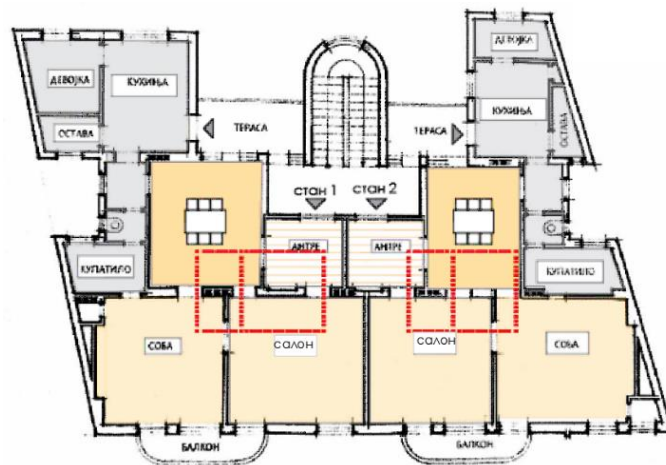
а) Основа стана (1937), ул. Старине Новака, Београд, арх. Милан Прљевић

б) Основа стана (1937), зграда на Теразијама, Београд, арх. Игњат Поповић

(Извор (а,б): Бајлон, М. (1980). Стан у Београду. Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54. Београд: Архитеконски факултет, Универзитет у Београду, стр. 6–9)

У стамбеној архитектури Ниша, први тип централне организације представља примењивану типолошку шему код највећег броја објеката. Овај тип организације примењен је у становима пројектованим у *Згради Крсте Поповића* (Слици 34).

Као што је приказано на слици, јасна организација централног плана заснована на централној просторији која уједно представља и тежиште стана. Њој је намењена функција обедовања и главне комуникације, на коју се директно везују две спаваће собе. У главну зону стана приступа се преко главног улаза и антреа. Соба која је повезана са антреом и трпезаријом преузима функцију салона.

Слика 34. Први тип централне организације салонског стана

Зграда Крсте Поповића (1937), Првوماјска 28, Ниш, арх. Драгољуб Милићевић

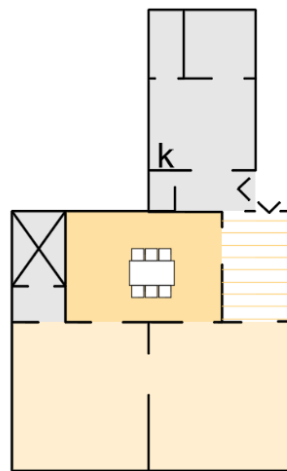
(Ауторов приказ према извору: Кековић, А., Чемерићић, З. (2006). *Модерна Ниша 1920–1940*. Ниш: Друштво архитеката Ниша, стр. 127)

Међусобна повезаност просторија антреа-собе-собе-трпезарије, дефинише кружно кретање кроз простор. Помоћни улаз је од главног улаза одвојен терасом, која уједно омогућава осунчаност и проветреност трпезарије. У помоћној зони груписане су све помоћне просторије (кухиња, остава, девојачка соба, санитарне просторије). Из једне од спаваћих соба формирана је директна веза са купатилом и тоалетом.

Неправилан облик објекта проистекао је из услова на локацији, што доказује могућност прилагођавања првог централног типа организације различитим облицима парцеле. Уочљива је и карактеристична модернистичка форма балкона и централно пројектованог степеништа (Аналитички лист 8).

2. Други тип централне организације стана

Овај тип централне организације салонског стана заснован је на основном принципу централног плана у коме централна просторија представља језгро, односно, тежиште стана. У овом случају језгро стана је дефинисано као пролазна трпезарија или главна комуникација, одакле се даље приступа осталим просторијама стана. Најзначајнија карактеристика другог типа организације, дефинисана је позицијом главног и помоћног улаза, који су пројектовани један поред другог, при чему се и главној и помоћној зони стана приступа са истог степенишног подеста (Шема 2).

2.

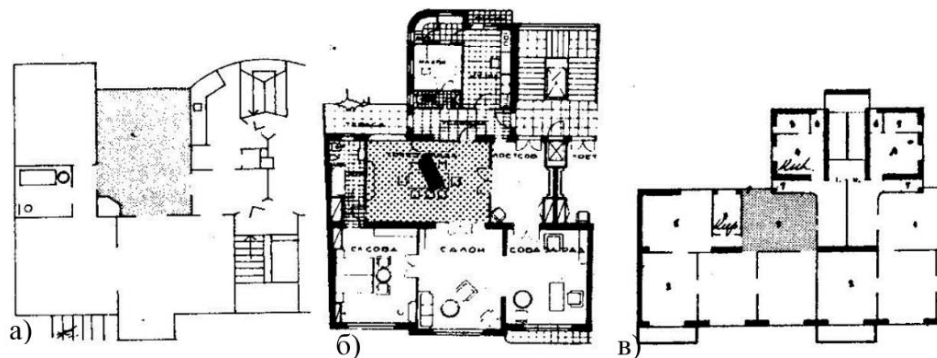
Шема 2. Приказ другог типа централне организације стана

(Ауторов приказ према извору: Бајлон, М. (1980). Стан у Београду, Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54, Београд: Универзитет у Београду, Архитеконски факултет, стр. 6–9)

Код ретких примера, помоћна зона, има пројектована два улаза – један у који се улази са главног степенишног подеста и други, ком се приступа преко пројектованог помоћног степеништа. Овакав просторни концепт најчешће је примењиван код зграда

пројектованих на мањим грађевинским парцелама. У каснијим реализацијама станова, примењивана је комбинација првог и другог типа организације у истој стамбеној згради, са циљем максималног искоришћења грађевинске парцеле.⁶³

Други тип организације, првобитно је коришћен у функционалним концептима европских градова крајем XIX и почетком XX века (Слика 35 а,б,в), да би након I СР био пренешен у Југославију и презентован стручној јавности. Као просторни концепт, веома је често био примењиван, из разлога што је био прилагодљив мањим грађевинским парцелама.

Слика 35. Основе станова из европских градова, с краја XIX и почетком XX века

а) Основа стана (1911) Норсенс, арх. Viggo Norn

б) Основа стана (1938), Београд, арх. Бранислав Маринковић

в) Основа стана куће (1931–1932), Сарајево, арх. Исо Рајс

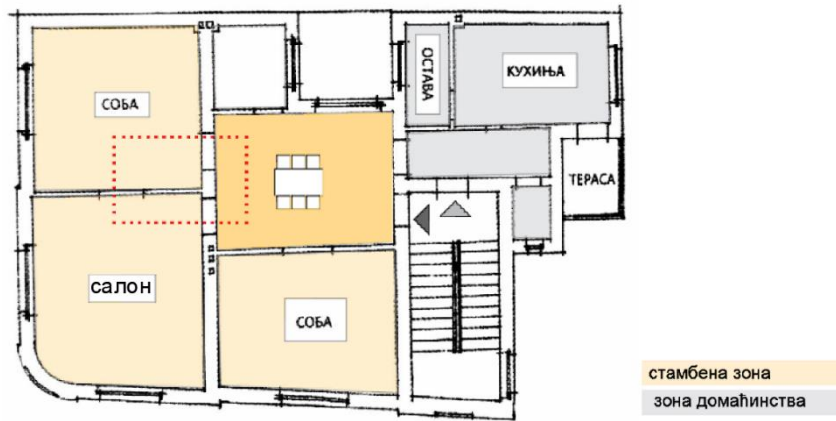
(Извор (а,б,в): Бајлон, М. (1980). Стан у Београду. Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54. Београд: Архитеконски факултет, Универзитет у Београду, стр. 6–9)

У стамбеној архитектури Ниша, принцип централне организације простора према другој шеми, често је био примењиван. Његова прилагодљивост одговарала је мањим и већим грађевинским парцелама и различитим позицијама објекта у урбаном блоку.

Као организациони концепт може се сагледати на примеру *Зграде Ђорђа Поповића*. (Слика 36). Основа стана заснована је на средишњем плану организације у коме централну позицију заузима пролазна трпезарија, која уједно преузима и функцију главне комуникације. Код овог примера пројектоване су три стамбене просторије груписане око трпезарије. Помоћна зона, преко дегажмана и трпезарије повезана је са главном стамбеном зоном и по већ поменутом обрасцу, позиционирана у делу стана окренутом према дворишту. Компактност основе дефинише кружну везу међу

⁶³ Бајлон, М. (1980). *Стан у Београду*, Последипломске студије, Курс – Становање Материјали. Свеска 54. Београд: Архитеконски факултет, Универзитет у Београду, стр. 6–9.

просторијама. Главну карактеристику другог типа централне организације представља приступ главној и помоћној зони, пројектован са истог степенишног подеста, који је проистекао из компактног облика основе (Аналитички лист 11).

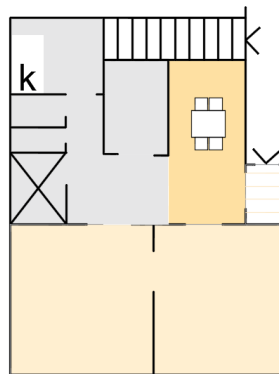

Слика 36. Други тип организације салонског стана

Зграда Ђорђа Поповића (1937), Светозара Марковића, Ниш, арх. Александар Медведев
 (Ауторов приказ према извору: Кековић, А. (2009). *Стамбена архитектура Ниша у покрету Модерна између два светска рата* (Doctoral dissertation, Ниш: Грађевинско-архитектонски факултет Универзитета у Нишу, стр. 108)

3. Трећи тип централне организације стана

Овај тип организације проистекао је из рестриктивних урбанистичких услова. Најчешће је примењиван код интерполација и мањих грађевинских парцела. Од друга два типа, издваја га компактност основе, код које долази до просторног обједињавања главне и помоћне зоне (Шема 3). Иако смањене површине, задржана је типологија салонског стана, са карактеристичном пролазном трпезаријом и кружном везом.

3.

Шема 3. Приказ трећег типа централне организације стана

(Ауторов приказ према извору: Бајлон, М. (1980). Стан у Београду. Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54. Београд: Архитектонски факултет, Универзитет у Београду, стр. 6–9)

У нишкој стамбеној архитектури трећи тип централне организације стана најчешће је примењиван код интерполираних стамбених објеката и на мањим грађевинским парцелама. Код анализираних примера *Стамбено пословне зграде „Стефановић и Шумарац“*, може се уочити поменути функционални образац, иако овај концепт не представља типичан пример трећег типа централне организације (Слика 37).

Слика 37. Трећи тип централне организације стана

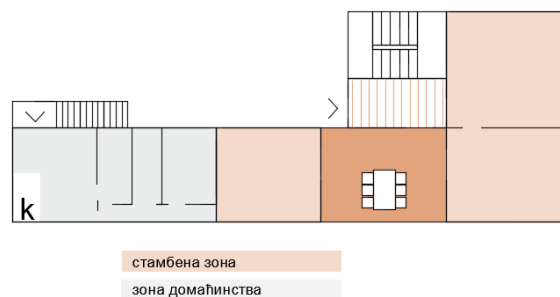
Стамбена зграда „Стефановић и Шумарац“ (1941), Трг краља Милана, Ниш, арх. Д. Мишић (Ауторов приказ према извору: Кековић, А. & Чемерићић, З. (2006). *Модерна Ниша 1920–1940*. Друштво архитеката Ниша стр. 167)

Организација једног стана на спрату проистекла је из ограничене површине парцеле, што је условило специфичну стамбену организацију. У функционалном решењу, евидентан је образац организације салонског стана са пролазном трпезаријом, на коју се надовезују салон и две стамбене просторије окренуте према улици. Улазни хол такође је централно пројектован, скоро исте површине као трпезарија. Међутим, разлика се уочава код пројектоване помоћне зоне, која се не развија у дворишном крилу према устаљеном обрасцу, већ се симетрично развија по принципу „огледала“, бочно у односу на централну просторију, и у оквирима габарита објекта.

Развијеност површине и међусобна повезаност хола, соба, трпезарије и помоћних просторија, условила је појаву вишеструке кружне везе. Трпезарија је пројектована без директног осветљења, што је условило њено осветљавање и проветравање преко салона и соба. Још једну атипичну карактеристику представљају пројектована три улаза у стан са истог степенишног подеста: један главни и два помоћна преко којих се приступа симетрично пројектованим помоћним зонама. Обе помоћне зоне су преко дегажмана повезане са главном зоном (Аналитички лист 16).

2.4.5.2. Подужни план организације салонског стана

Ова организација салонског стана заснована је на линијској организацији простора, према којој се главна и помоћна зона стана повезују линијском везом. Овакав приступ организацији био је карактеристичан код пројектовања интерполираних зграда на уским грађевинским парцелама и представљао је веома често примењиван тип. У организационој шеми, задржан је функционални образац салонског стана са централно пројектованом трпезаријом. Стамбене просторије су пројектоване према улици док се зона домаћинства линијски надовезује на трпезарију и позиционира према дворишту. Главни и помоћни улаз у стамбене зоне су одвојени. Главној зони се приступало са главног степенишног подеста, док се помоћној зони приступало преко терасе или посебно пројектованог степеништа (Шема 4).

Шема 4. Шематски приказ подужне организације стана

(Ауторов приказ према извору: Бајлон, М. (1980). *Стан у Београду*. Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54. Београд: Архитеконски факултет, Универзитет у Београду, стр. 6–9)

У стамбеној међуратној архитектури Ниша, концепт подужне организације био је често примењиван. Оваква типологија одговарала је изградњи на уским интерполираним грађевинским парцелама, највише у централној градској зони. На приказаном примеру (Слика 38), јасно се уочава тип салонског стана, заснован на линијској организацији простора.

Главној зони се приступа преко главног улаза и пројектованог антреа и њу чине четири линеарно повезане собе и трпезарија. Према овом обрасцу, трпезарија преузима функцију главне комуникације. Како је стан пројектован са већим бројем соба и линијском организацијом просторија, трпезаријом се повезују салон, собе пројектоване према улици и једна од спаваћих соба. Међусобна повезаност соба окренутих ка улици, антреа и трпезарије, довела је појаве кружне везе. Помоћна зона је код овог примера функционално сведена на кухињу са оставом и санитарне просторије. Принцип одвајања купатила и тоалета довео је појаве малог предпростора у оквиру помоћне зоне. Иако је условљена јасно дефинисаном организационом шемом, помоћној зони се може

приступити на три начина: директном везом са главном зоном, преко терасе којом се повезује помоћна зона са главним степеништем и преко пројектованог помоћног степеништа (Аналитички лист 15).

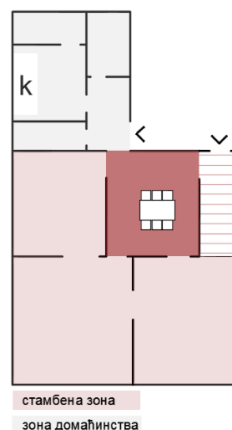
Слика 38. Подужна организација салонског стана у Нишу

Зграда др Драгољуба Дикића (1939), Рајићева 3. Ниш, арх. Александар Медвед
 (Ауторов приказ према извору: Кековић, А., Чемерић, З. (2006). *Модерна Ниша 1920–1940*. Ниш: Друштво архитеката Ниша, стр. 119)

Након II СР подужни тип организације престао је да се примењује у стамбеној изградњи.

2.4.5.3. Комбиновани план организације

Комбиновани план организације салонског стана представља трећи тип организације заснован на комбинацији свих претходно наведених елемената. Као функционални концепт најчешће је примењиван код слободностојећих објеката или интерполација са широким фасадним фронтом, где је постојала могућност веће развијености стамбене површине. Карактерише га централно пројектована трпезарија са функцијом главне комуникације, док се салон и друге стамбене просторије развијају и групишу око централне просторије (Шема 5).

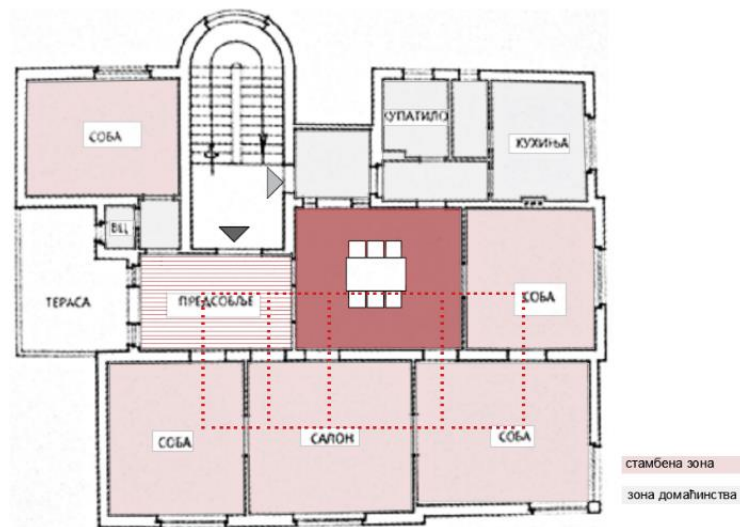

Шема 5. Приказ комбинованог типа организације салонског стана

(Ауторов приказ према извору: Бајлон, М. (1980). *Стан у Београду*. Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54. Београд: Архитеконски факултет, Универзитет у Београду, стр. 6–9)

Главној зони стана приступа се преко пројектованог главног улаза и антреа. Развијеност површине омогућава физичку одвојеност главног и економског улаза. Међусобна повезаност просторија стварала је могућност појаве кружне везе. Према устаљеном обрасцу организације, у помоћној зони се групишу помоћне просторије које су преко дегажмана повезане са главном зоном стана (кухиња, остава, санитарне просторије, девојачка соба итд.).

У анализи примера *Зграда у Хиландарској улици*, може се уочити комбиновани тип организације (Слика 39). Концепт је заснован на типологији салонског стана са централно пројектованом трпезаријом. Услови на парцели омогућили су пројектовање слободностојећег објекта. Пројектовањем само једног стана на етажи омогућена је стамбена организација са већим бројем просторија.

Слика 39. Комбиновани тип организације салонског стана
Зграда у Хиландарској улици (година пројектовања непоозната), Хиландарска, Ниш, арх.
А.Медведев

(Ауторов приказ према извору: Кековић, А., Чемериќић, З. (2006). *Модерна Ниша 1920–1940*. Ниш:
Друштво архитеката Ниша, стр. 137)

Главна зона се развија са централно пројектованом трпезаријом, салоном и четири спаваће собе које су груписане око централне просторије и окренуте према улици. Главни улаз се везује за антре, преко кога се приступа централној просторији. Помоћни улаз, позициониран је поред главног улаза и приступа му се са истог степенишног подеста. Пре уласка у помоћну зону јавља се нека врста предпростора. Иако је уочљива развијеност површине главне зоне, организација помоћне зоне сведена је само на кухињу са оставом и купатило. Већи број међусобно повезаних просторија омогућио је појаву вишеструке кружне везе (Аналитички лист 9). У стамбеној међуратној архитектури Ниша није уочљив велики број примера организације комбинованог типа.

2.5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА ДРУГОГ ПОГЛАВЉА

Генеза просторне структуре стана у Нишу у периоду од 1918. до 1941. године, представља континуитет развоја структуре европских, буржоаских станова из XVIII и XIX века уз истовремене оријенталне и европске утицаје. Према оријентално-турским утицајима, основу развоја представља **софа** као централни простор за пријем гостију, односно, у традиционалној оријенталној култури, као простор за окупљање мушкараца. Стварањем нове грађанске класе након ослобођења од Турака, долази до преношења и развоја просторног, западноевропског концепта стана који у својој просторној структури садржи **салон**. У новоформираној српској грађанској класи, функција салона у свом почетном облику била је под традиционалним утицајем интровертне функције турске софе, а затим је преузимајући функцију европских салона, постала простор за дружење интелектуално компатибилних учесника, мушкараца и жена.

Просторно-функционална организација простора, која у својој структури садржи **салон**, назива се **салонски стан**. Функционална карактеристика салонског стана, заснована је на моноцентричној организацији, која подразумева груписање просторија око централне просторије, која је првобитно представљала улазни простор – **хол** и која је директно била повезана са **салоном као најрепрезентативнијом просторијом у стану**. У својој каснијој фази развоја, између два светска светског рата, централна просторија преузела функцију **централно позициониране трпезарије** која је уједно постала и главна комуникација у стану, директно повезана са салоном и спаваћим собама и преко дегажмана повезана са кухињским блоком. Централна трпезарија је својом позицијом преузела примарну функцију окупљања породице за трпезаријским столом, док је истовремено постала и главна комуникација у стану.

Диспозиција у урбаном блоку представљала је важну типолошку карактеристику стамбених објеката која је утицала на организациону шему стана у међуратном периоду. У периоду између 1918. и 1941. класификација вишепородичних објеката у Нишу, пројектованих у односу на диспозицију у урбаном блоку може се извршити на следеће типове:

1. Слободностојеће објекте;
2. Објекте ослоњене на суседни објекат;
3. Интерполисане објекте који се деле на:
 - а) интерполације уског уличног фронта
 - б) интерполације широког уличног фронта;

4. Објекте на углу урбаног блока.

Из претходно наведених урбаних услова, проистекла је функционална организација салонског стана између два светска рата, која се може дефинисати у три основна типа организације чије су карактеристике засноване на позицији објекта у урбаном блоку и дефинисане обликом парцеле:

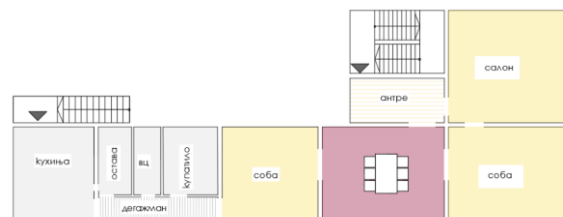
1. централни тип;
2. подужни тип;
3. комбиновани тип.

У међуратном развоју вишепородичног становања Ниша, издвојила су се два најчешћа типа организације салонских станова, која су проистекла из диспозиције у урбаном блоку. Први тип дефинише централни план организације, прилагодљив различитим димензијама и облицима парцеле, тако да је био примењиван код највећег броја стамбене организације (Шема 6).

Шема 6. Типолошка шема салонског стана централне организације
(Извор: ауторова интерпретација)

Други, најчешће примењиван образац, дефинише подужни тип организације, заснован на линијском повезивању просторија. Овај тип је примењиван код интерполација са уским уличним фронтом, што је погодновало изградњи у централном градском језгру. (Шема 7).

Шема 7. Типолошка шема салонског стана подужне организације
(Извор: ауторова интерпретација)

Типолошку карактеристику салонских станова, без обзира на дефинисани тип у односу на диспозицију у урбаном блоку, дефинишу устаљени обрасци организације простора који се односе на следеће карактеристике: јасно раздвајање простора стана на две функционалне зоне, стамбену и зону домаћинства; два улаза у стан; централна просторија представља главни улазни простор из ког се приступа свим осталим просторијама. Салон представља репрезентативну просторију за пријем гостију. Спаваће собе припадају групи интимних просторија, пројектоване су према улици и међусобно повезане.

Развој функционалног концепта салонског стана у Нишу прекинут је 1941. године. Послератни услови изградње наметнули су нов начин становања ког кога су поједини елементи салонских станова наставили да се интерпретирају.

Развојни приказ стамбене јединице у периоду од 1918. до 1941. године, дат је у Прилогу научноистраживачког рада (Анекс 1). Студија референтних објеката базирана је на великом броју примера нишке међуратне стамбене архитектуре. Приказ развојних карактеристика дат је кроз двадесет студија случаја, одабраних на основу својих специфичних карактеристика. Критеријуми према којима су бирани предмети истраживања установљени су са циљем добијања функционалних шема којима се обухвата најшири број појавних облика посматране типологије. Систематизација примера извршена је хронолошким редоследом у односу на године пројектовања, односно, изградње. Анализа архитектонско-урбанистичких критеријума дата је у виду графичког приказа типолошког модела и табеларног приказа његових најзначајнијих карактеристика.

3. РАЗВОЈ НИША КАО ИНДУСТРИЈСКОГ ЦЕНТРА И НОВИ МОДЕЛИ СТАНОВАЊА ОД 1945. ДО 1990. ГОДИНЕ

3.1. ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКИ УСЛОВИ И СТАМБЕНА ПОЛИТИКА НОВОСТворЕНЕ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ДРЖАВЕ

3.1.1. Друштвено-економске промене и формирање социјалистичког друштва

Завршетак Другог светског рата довео је до великих промена у свим елементима друштва. Укинута је претходна монархистичка друштвени систем и формирана је ФНР Југославија са идејом о потпуној равноправности свих чланова друштва.⁶⁴ Опште сиромаштво, наслеђено из периода Краљевине и продубљено ратним разарањима, од стране комунистичке власти требало је бити промењено кроз постављене циљеве свеопште модернизације и изградње социјалистичког друштва. Економске промене подразумевале су планску привреду, отварање фабрика и довођење сеоског становништва у градове за рад у индустрији.⁶⁵

Индустријализација за државу није представљала „само подизање нових фабрика“, већ „коренито мењање социјалне структуре становништва“.⁶⁶ Циљ је представљало стварање нове радничке класе, на којој ће се заснивати читав социјалистички друштвени систем. У првих десет година постојања Југославије, изградња фабрика условила је велике миграције из села у градове, што је довело до нове стамбене кризе и немогућности задовољења стамбених потреба новог становништва.⁶⁷

Социјалистичка Југославија је у току свог трајања пролазила кроз различите кризе али и периоде друштвеног препорода, што се одражавало на све сегменте њеног друштва. Југославија је за њене грађане, представљала државу благостања, засновану на равноправности и социјализму.

⁶⁴ Томић Добривојевић, И. (2009). „Сви У Фабрике“! Инстант Индустијализација У Југославији 1945–1955. Историја 20. века, (2), стр. 103–114.

⁶⁵ Томић Добривојевић И., наведено према: *Досадашњи развој, садашње стање и основни проблеми* (без датума, из 1954); А ЈБТ, КПР ИИИ-А-2-а.

⁶⁶ Томић Добривојевић, И. (2009). „Сви У Фабрике“! Инстант Индустијализација У Југославији 1945–1955. стр. 103–114.

⁶⁷ Исто.

3.1.2. Стамбена криза и социјалистички модел „право на стан”

У Другом светском рату у Југославији је порушена 1/5 укупног стамбеног фонда, односно 822.237 стамбених зграда.⁶⁸ На подручју Србије, срушено је око 20% стамбеног фонда, што је уз створене велике миграције становништва довело до оскудице станова и **нове стамбене кризе**, чиме је недостатак стамбеног простора усвојен као државни проблем. У новоформираној социјалистичкој држави „**право на стан**“ постављено је као **социјални услов стварања једнакости у друштву**. Становање је постало универзално право за које је у највећој мери задужена држава.⁶⁹

Недостатак потребног броја станова представљао је подједнако политички, економски, друштвени и технички проблем. Политика Партије, у свом идеалном облику, поставила је задатак збрињавања радничке класе као носиоца друштвеног напретка. Државни апарат је кроз различите системе покушавао „равноправно“ да омогући сваком члану друштва стамбени простор, мењајући стамбену политику и прилагођавајући је различитим друштвеним, економским и социјалним условима, дефинишући нове принципе изградње, другачије у односу на предратна искустава.

Стварање нових услова кроз промене система изградње може се сагледати кроз четири различите фазе у којима је циљ био да се унапреди претходни систем и задовољи потреба стамбеног збрињавања што већег броја људи.

Први период у систему прерасподеле станова карактерише административно-буџетски систем управљања стамбеним фондом, дефинисан првим петогодишњим планом изградње земље. Овај систем био је преузет из совјетског модела управљања, са формираном строгом хијерархијом управљања и доношења одлука у којој је кључну улогу имао административни апарат.⁷⁰ Расподела станова вршена је административним путем, док се финансирање изградње вршило из целокупног буџета државе. Станарина је такође одређивана административним путем а услов за одређивање висине станарине зависио је од квалитета стана и његове локације.⁷¹ Овај период карактеристичан је и по првим донетим нормативима, односно, првим *Привременим прописима за стамбене*

⁶⁸ Просинечки, Ј. наведено према: Јелинић, Г. (1994). *Како ријешити стамбену кризу*. Загреб: АГМ, стр.15

⁶⁹ Dragutinovic, A., Pottgiesser, U., & Melenhorst, M. (2019). *The Minimum Dwelling: New Belgrade Flat and Reflections on the Minimum Today*. 100 Years Bauhaus. What Interest Do We Take In Modern Movement Today? (p. 17). Lemgo.

⁷⁰ Matijević Barčot, S. (2019). *Housing Construction in Split in the Immediate Post-war Period (1945-1951)*. *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, 27(1 (57)), str. 64–77.

⁷¹ Вукелић, Н. наведено према: Биланчић, Д. (1985). *Хисторија Социјалистичке Федеративне Републике Југославије-главни процеси 1918.-1985*. Загреб: Школска књига.

зграде масовне изградње, издатим 1948. године од стране Министарства грађевине ФНРЈ. Према овим прописима, пројектовање зграда обухватало је припрему елабората пројектног програма, идејног пројекта и извођачког пројекта.⁷²

Други период развоја стамбене политике, представља раздобље у ком су „створени услови за дугорочно сагледавање, планирање и програмирање станоградње“.⁷³ Средином педесетих година усвојен је принцип да се друштвене неједнакости у становању не могу елиминисати прерасподелом постојећих станова, већ само изградњом нових станова. Држава је из тог разлога, крајем 1955. год. донела *Закон о доприносу за стамбену изградњу*,⁷⁴ према којем је системско организовање и решавање стамбеног питања пребачено са државе на радне организације, односно, на систем **друштвеног управљања**. Овим системом је уведено финансирање унутар радних организација у коме се из плата запослених издвајао допринос од 10% за стамбену изградњу. Циљ увођења овог система, требало је да допринесе да унутар радне организације сваки запослени има право на стан који је био у друштвеном власништву. Уведен је термин „**друштвени стан**“, који је био у власништву државе и који је радницима био доступан по симболичној месечној ренти.⁷⁵ Оваквим начином организације, крајем педесетих и почетком шездесетих година, значајно су порасла друштвена улагања у стамбену изградњу што је довело до повећања броја изграђених станова⁷⁶ и поступног смањивања стамбене оскудице.⁷⁷

Трећа фаза система „обезбеђивања права на стан“ обележена је привредним узлетом државе који се одразио и на подручје станоградње. Стамбена изградња се новим уредбама отворила према тржишту са уведеним новим економским односима.⁷⁸ Наиме, „као организациона структура, створен је однос у коме је држава имала улогу

⁷² Лојаница, В. (2019). *Архитектонска организација простора*. Становање, тематске целине. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду, стр. 253.

⁷³ Добривојевић, И. (2012). *Стамбене прилике у југословенским градовима 1945-1955*. Историја 20. века, Но. 2, стр. 115–130.

⁷⁴ Alfirević, Đ., & Simonović Alfirević, S. (2018). *The 'socialist apartment' in Yugoslavia: Paradigm or tendency?*. *Spatium*, 40, pp. 8–17.

⁷⁵ Смољан, М. (2017). *ПОС у контексту-Стамбене политике и њихове друштвено просторне манифестације*. Doctoral dissertation, University of Rijeka. Faculty of Humanities and Social Sciences. Department of Art History.

⁷⁶ Исто. стр. 25.

⁷⁷ Вукелић, Н. (2019). *Стамбена политика и архитектура у социјалистичкој Југославији*. (Doctoral dissertation, University of Pula. Faculty of Philosophy.), стр. 16.

⁷⁸ Бежован, Г. (1987). *Становање и стамбена криза, радна заједница републичке конференције савеза социјалистичке омладине Хрватске*. Загреб: стр. 18.

инвеститор/произвођач/градитељ/дистрибутер станова“.⁷⁹ Сви сегменти станоградње, тј. производња, промет, коришћење и управљање становима усмеравани су економским инструментима којим би се проширио стамбени фонд иако је потражња константно била већа од понуде.⁸⁰

Подстицањем куповине станова уз помоћ кредита, републички, савезни и општински органи веровали су да ће подстаћи заостравање конкуренције међу грађевинским предузећима што би довело до смањења цене станоградње.⁸¹ Оваква стамбена политика довела је до тога да се станови производе као роба и продају према куповним могућностима, што је за последицу имало контра ефекат у виду наглог раста цена. Велики системи, велика градилишта, масовна изградња и све оно за што су економисти тврдили да појефтиније, убрзава и повећава стамбену изградњу довело је до поскупљења станоградње.⁸² Стамбена градња у раздобљу између 1971. и 1975. бележила је напредак већим бројем изграђених станова.⁸³

Последњи период стамбене политике у Југославији (1976–1990) карактерише период **друштвено усмерене стамбене изградње**. Смисао оснивања интересних заједница представљала је измена положаја оних за чије потребе су станови грађени, односно оних који су те станове заправо финансирани. На основу овог система, требало је да радне организације посредством својих представника у стамбеним заједницама, имају одлучујућу улогу у стамбеној изградњи.⁸⁴ Претходно примењивани системи доводили су до неједнакости у којима су одређени слојеви друштва били фаворизовани приликом расподеле друштвених станова. Високо образованим кадровима станови су додељивани по аутоматизму, док су они који су их најчешће градили, неквалификовани и полуквалификовани радници тешко добијали станове.⁸⁵ Преласком на систем *друштвено усмерене стамбене изградње*, неједнакост заправо није ишчезла већ се пребацила од

⁷⁹ Ristić Trajković, J., Stojiljković, D., & Međo, V. (2015). *Influence of the socialist ideology on the conception of multi-family housing: new urban landscape and the typological models of housing units*. Facta universitatis-series: Architecture and Civil Engineering, 13(2), pp. 167-179.

⁸⁰ Petrović, M. (2001). *Post-socialist housing policy transformation in Yugoslavia and Belgrade*. European Journal of Housing Policy, 1(2), pp. 211-231.

⁸¹ Вукелић, Н. наведено према: Мрчела, В. (1981). *Неки аспекти односа понуда и потражње у станоградњи Југославије од 1945. до данас*. у: Човјек и простор, бр. 344, стр. 17.

⁸² Сеферагић, Д. (1988). *Квалитета живота и нова стамбена насеља*. Социјалистичко друштво Хрватске, Загреб. стр. 102.

⁸³ Вукелић, Н. (2019). *Стамбена политика и архитектура у социјалистичкој Југославији*. (Doctoral dissertation, University of Pula. Faculty of Philosophy.)

⁸⁴ Вујовић, С. (1987). *Друштвене неједнакости*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, стр. 110.

⁸⁵ Исто. стр. 92.

неједнакости између појединаца на неједнакост између имућних и сиромашних установа и радних организација.⁸⁶

У последњој деценији постојања Југославије (1980–1989) и даље је био примењиван систем друштвено усмерене изградње, обележен високом инфлацијом и порастом цена станова. Општи услови у држави, довели су до тога да државне грађевинске фирме почињу да слабе заједно са Југославијом, што је за последицу имало нагли пад стамбене изградње. Иако је наступила општа стагнација, одређени облици станоградње и даље су постојали.

Као закључак општих услова и стамбене политике која је вођена у Југославији, може се сматрати да је успостављање „једнакости у друштву са правом на стан“ требало да представља циљ за постизање социјалне равноправности. Са друге стране, југословенско друштво са целокупним системом изградње и прерасподеле станова налазило се у фазама изразите социјалне, економске и политичке кризе, у којима нису развијени једноставни, логични и јасни системи решавања стамбених проблема који би били препознатљиви и јасни свим социјалним слојевима. Као главна карактеристика становања у Југославији издвајала се чињеница да услови становања у највећем броју случајева нису задовољавали ни квантитативно нити квалитативно потребе корисника. Најједноставније речено то је значило да је станова недостајало, као и да квалитет станова углавном није био задовољавајући.⁸⁷

3.1.3. Социјалистичко друштво и породица

Послератна модернизација довела је до значајних промена у новоствореном друштву. „Социјалистичко друштво стварало је социјалистичког човека, а самим тим и жену новог типа“⁸⁸. Законским основама требало је побољшати права жена, што би довело до потпуног одбацивања предратних, патријархалних схватања. Доношењем новог

⁸⁶ Вујовић, С. (1987). *Друштвене неједнакости*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, стр. 92.

⁸⁷ Вукелић, Н. (2019). *Стамбена политика и архитектура у социјалистичкој Југославији*. (Doctoral dissertation, University of Pula. Faculty of Philosophy). стр. 48.

⁸⁸ Томић Добривојевић, И. (2019). *Између небриге и незнања. Жене, сексуалност и репродуктивно здравље у социјалистичкој Југославији*. Београд: Гласник Етнографског института САНУ, 67(2), стр. 309–323.

*Устава*⁸⁹ 1946. године, прокламована је равноправност полова „у свим областима државног, привредног и друштвено-политичког живота“⁹⁰ Према новом Уставу, усвојена је пуна равноправност полова у браку, пружена је могућност развода, женама је дато право школовања и запошљавања са прокламованим принципом „једнака плата за једнак рад“. Према *И. Томић Добривојевић*, „афирмација положаја жена, њихово економско осамостаљивање, пуна политичка права довели су до делимичног мењања традиционалних родних улога. Жена више није била само супруга, мајка и домаћица већ и радница - самоуправљач, која је требало активно да допринесе трансформисању југословенског аграрног друштва у индустријско“⁹¹. Промена позиције жене у друштву, могућност школовања и економска независност, довеле су до промене односа у породици. „Жене су почеле самостално да бирају животне партнере, потчињеност мужу полако се губила док су супружници постајали партнери. Разводи су бивали чешћи и друштвено прихватљивији, уз пораст броја непотпуних породица и ванбрачних рођења“⁹². Са друге стране, преоптерећеност жене на послу и у домаћинству, релативно низак животни стандард праћен стамбеном кризом, утицали су да се већина породица формира са једним или двоје деце.⁹³

Опште друштвене, социјалне и економске тенденције у држави пресликале су се и на организацију и структуру породице у Нишу. Као град који је постао један од најважнијих индустријских центара у држави, имао је за последицу стварање новог социјалистичког човека и жене. Равноправност жена, њихова еманципација и равноправно запошљавање у новоствореним условима развоја послератне нишке индустрије, одразило се и на структуру породице. Породица више није бројала много деце, већ је по општем тренду у држави, углавном бројала једно или двоје деце.

У Нишу је приликом првог послератног пописа 1948. године просечна величина домаћинства била релативно мала и износила је 2,9 чланова. У наредним годинама број домаћинстава растао је спорије од броја становника па је дошло до извесног повећања

⁸⁹ *Устав Федеративне Народне Републике Југославије, Службени лист ФНРЈ*, члан 24, бр 10. од 1. 2. 1946., извор; <http://www.slvesnik.com.mk/Issues/182D4E5EF0DA4A95AD38091C772550CA.pdf> (приступљено 6.6.2020.)

⁹⁰ Томић Добривојевић, И. (2019). *Између небриге и незнања. Жене, сексуалност и репродуктивно здравље у социјалистичкој Југославији*. Београд: Гласник Етнографског института САНУ, 67(2), стр. 309-323.

⁹¹ Исто.

⁹² Исто.

⁹³ Томић Добривојевић, И. (2016). *Планирање породице у југославији 1945–1974*. Историја 20. века, (2). стр. 83-98.

величине домаћинства, која се последњих година стабилизовала на нивоу 3,2 (1971) до 3,1 чланова (1981. и 1991)⁹⁴.

3.2. УРБАНИСТИЧКО-АРХИТЕКТОНСКИ РАЗВОЈ НИША ОД 1945. ДО 1990.

Нове друштвене околности, промењена друштвена структура и постављени циљеви развоја индустрије и стамбене изградње, условили су промене у урбанистичком и архитектонском развоју Ниша.

Архитектура Ниша пре Другог светског рата била је заснована на европским утицајима, руском академизму, модернизму и на учењу и утицајима београдске архитектонске школе. Модерна као покрет, поставила је основу за развој послератне архитектуре али је период који је наступио после Другог светског рата донео нове захтеве, који су се разликовали од дотадашњих. Архитектура је ушла у нове токове заједно са политичким утицајима нове Југославије.

Опште сиромаштво, наслеђено из периода Краљевине и продубљено ратним разарањима, захтевало је његово превазилажење. То је условило постављање циљева свеопште модернизације и изградње социјалистичког друштва, у складу са идеолошким и догматским схватањима комунизма заснованог на совјетском моделу.⁹⁵ Економске промене подразумевале су планску привреду и отварање фабрика што је довело до великог прилива сеоског становништва у град.

Основ за развој града био је базиран на општим начелима социјалистичког друштва и стварању нових урбано-архитектонских утицаја. Према систематизацији утицаја условљеним општим друштвеним и културним условима у Југославији, у урбано-архитектонском развоју Ниша могу се дефинисати следећи периоди:

1. Први период изградње обележен првим петогодишњим планом и утицајем соцреализма и касне модерне (1945–1953);
2. Други период изградње и видљивог друштвеног напретка, обележен утицајима функционализма и интернационалног стила (1954–1965);

⁹⁴ Демографски подаци преузети су из *Енциклопедија Ниша 3*. поглавље СТАНОВНИШТВО 1878-1978., стр. 381-395.

⁹⁵ Томић Добривојевић, И. (2009). „Сви У Фабрике “! Инстант Индустријализација У Југославији 1945-1955. Историја 20. века, (2) стр. 103-114.

3. Трећи период обележен интезивном стамбеном изградњом у индустријским системима и утицајем брутализма (1966–1979);
4. Четврти период изградње обележен појавом постмодернизма (1980–1989).

3.2.2. Утицај касне модерне и појава соцреализма (1945–1953)

Први период урбанистичко-архитектонског развоја Ниша, у новим друштвеним околностима, започет је након ослобођења 1945. године. Урбани развој Ниша настављен је на основама *Винтеровог* (1878)⁹⁶, *Андоновићевог* (1907)⁹⁷ и *Радовановићевог регулационог плана* (1939)⁹⁸. Концепт урбаног развоја из предратног периода имао је и даље остатке оријентално-турске изградње. Град је имао малу густину насељености и неправилан размештај површина и садржаја. Услови становања су у великом броју насеља били лоши и нехигијенски без адекватне инфраструктурне опремљености.

Након 1945. године, постојећа градска матрица, која се у највећој мери односила на ужи и шири центар града, била је релативно добро очувана. У послератној реконструкцији улица, сачувана је већина објеката грађених у претходном периоду. Ослобођењем Ниша, дошло је и до демографског развоја на шта су утицали: повратак војних обавезника, појачан природни прираштај, обнова привредних и непривредних капацитета, позиционирање Ниша као регионалног центра. Пописом из 1948. у Нишу је било 49.332 становника, односно 8.332 више него 1940. године и за око 3.300 становника више него 1945. године.⁹⁹

Прва планска обнова града након II СР, настављена је 1949. год. одлуком о изради **четвртог Генералног урбанистичког плана Ниша**, заснованог на поставкама *Генералног регулационог плана М. Радовановића из 1939. године*. На изради плана биле су ангазоване арх. Ратомир Благојевић и Јозеф Кортус, у чијем тиму сарадника је био и арх. Михајло Митровић. У складу са тренутним захтевима арх. Ј. Кортус и Р. Благојевић, без претходних студија, паралелно су реализована парцијална урбанистичка решења. Иако су оваквим начином, створене предности у ефикасности оперативног отклањања урбаних проблема, то је довело до настанка одређених импровизација и грешака, без комплетног и у перспективи сагледаваног развоја града.

⁹⁶ Медведев, М. (2019). *Урбана трансформација Ниша у планским приказима*. Ниш: Друштво архитекта Ниша, стр. 11 - 12

⁹⁷ Исто. 13-14.

⁹⁸ Исто. 14-15.

⁹⁹ Републички Завод за статистику, <https://www.stat.gov.rs/> (приступљено 18.6.2020.)

Држава је у првом периоду након ослобођења била под утицајем *социјалистичког реализма* што је имало утицај и на развој архитектуре. Соцреализам као правац био је карактеристичан за земље источног блока и одликовала га је обнова порушених градова у условима велике економске кризе и сиромаштва. Соцреалистичким сматрале су се грађевине са малтерисаним фасадама, грађене без фасадне пластике, без употребе боја, лукова и скупљих грађевинских материјала, лифтова и инсталација грејања што је довело до настајања једноличне архитектуре. Као резултат оваквог приступа, дошло је до уједначавања, стандардизације и израде типских пројеката, што је условило појаву безличне, масовне архитектуре, чијим јединим квалитетом се може сматрати модерна урбанистичка поставка.¹⁰⁰

Архитектонски развој Ниша био је под утицајима, искуствима и архитектуром међуратног периода. Архитекте које су школоване у Краљевини Југославије и пројектовале у међуратном периоду, наставиле су да примењују *модернистичке стилске* карактеристике и након Другог светског рата. Њихови пројекти представљали су спону између *предратне модерне* и послератног периода у којем је тражена нова идеолошка форма која ће на најбољи начин представити ново друштво.

Слика 40. Средња Техничка школа (1949/58), арх. А. Медведев
Слика 41. Ученички дом Железничке радионице (1947), арх. Х. Панков
(Извор Слика 40 и 41: фотографија аутора)

У обликовању јавних објеката јасно су дефинисани елементи којима је настављен *модернистички утицај*, што је видљиво на објектима: *Средња Техничка школа* (1949–1958), арх. А. Медведев, Д. Данчевић, М. Вучковић (Слика 40) и *Ученички дом Железничке радионице* (1947), арх. Х. Панков, данас зграда Гимназије „Светозар

¹⁰⁰ Милашиновић Марић, Д. (2011). *Развојни токови у српској архитектури од 1945. до 1961. године*. Архитектура и урбанизам, 33, стр. 3-15

Марковић“ (Слика 41); *Секретаријат унутрашњих послова, Завод за социјално осигурање* (1946), непознат аутор; *Медицински факултет* (1948) и други.¹⁰¹

Послератна стамбена архитектура Ниша била је обликована под соцреалистичким утицајима, нормативима, уредбама, економичношћу и брзином градње, прописаним на нивоу државе. Подмирење великих стамбених потреба након рата било је дефинисано циљем петогодишњег плана: „градити брзо, економично и квалитетно, борити се против идеолошких застрањивања и архитектура треба бити одраз социјалистичке стварности, обогаћена новом идеологијом“.¹⁰² Примарни циљ представљала је изградња што већег броја станова, радничких и индустријских насеља чиме би се задовољиле егзистенцијалне потребе новог становништва које је долазило у град.

Стамбену архитектуру првог послератног периода, пројектовану у складу са *Уредбом*¹⁰³ и *Привременим прописима за стамбене зграде масовне изградње*¹⁰⁴, карактерисао је принцип строго контролисане рационалности. Објекти су били максимално четвороспратни, истоветних ламела, једноставних форми и са становима чије су површине биле дефинисане нормативима и четвороводним крововима који нису били у карактеристични за модерну, али су били дефинисани прописима. Понављање исте форме објеката као и обрада фасада, такође је било дефинисано *Уредбом*.¹⁰⁵ Лоши економски услови у којима је требало обновити постојећи стамбени фонд и изградити што већи број нових станова, иницирали су рационални приступ у обликовању фасада. Једноставна геометрија била је праћена одређеним модернистичким стилским елементима као што су кружни прозори на помоћним просторијама или кружне или увучене терасе.

Изградња радничких насеља у Нишу или „колонија“, дешавала се уз индустријске комплексе и друге функционалне целине: Стара и Нова Железничка колонија, стамбени објекти поред РР Завода и КП дома, породичне куће за раднике Текстилне фабрике и др.

¹⁰¹ Чемерић З. (2010). *Савремена архитектура Ниша 1946 – 1966*. Ниш: Друштво архитеката Ниша, стр. 17-21.

¹⁰² Вукелић, Н. наведено према: *Резолуција секције архитеката на II Конгресу инжењера и техничара Југославије* (1948), Архитектура, Загреб, стр. 13-17.

¹⁰³ Матијевић Барчот, С. према: СВСК-МС,1947, *Решење о обавезности типизације једноделних и дводелних двоструких прозора*, „Службени лист ФНРЈ”, 27 (1.4)/ Београд 34, 1948.б: 419

¹⁰⁴ Бајлон, М. (1976). *Стан у Београду*. Архитектура урбанизам, стр. 74-77.

¹⁰⁵ Чемерић З. (2010). *Савремена архитектура Ниша 1946 – 1966*. Ниш: Друштво архитеката Ниша, стр. 17-21.

Инвеститори поменутих стамбених насеља биле су веће привредне организације (Железница, РР завод, Нитекс).

Најзначајнији стамбени објекти изграђени у овом периоду су: *Стамбени објекат на Кеју 29.децембра* (1948), (Слика 42); *Стамбени објекти у Душановој 101* (1953), (Слика 43); *Стамбени објекат, ул. Војводе Мишића 2* (1953), непознат аутор (Слика 44); *Стамбена зграда у Учитељ Милиној улици* (1956), арх. Александар Медведев (Слика 45); *Стамбено-пословни објекат у Николе Пашића*; *Стамбени објекат на Тргу краља Милана*; *Стамбени објекат у Цвијићевој улици*.

Слика 42. *Стамбени објекат на Кеју 29.децембра* (1948), непознат аутор

Слика 43. *Стамбени објекат у Душановој* (1953), непознат аутор

(Извор Слика 42 и 43: Чемериќић З. (2010). *Савремена архитектура Ниша 1946–1966*, Ниш: Друштво архитеката Ниша, стр. 17–21)

Слика 44. *Стамбени објекат, ул. Војводе Мишића 2* (1953), непознат аутор

Слика 45. *Стамбена зграда у Учитељ Милиној улици* (1956)/арх. Александар Медведев

(Извор Слика 44 и 45: Чемериќић З. (2010). *Савремена архитектура Ниша 1946 –1966*. Ниш: Друштво архитеката Ниша, стр. 17–21)

3.2.3. Нове промене и појава интернационалног стила (1954–1965)

Период нових промена у урбанистичко-архитектонском развоју Ниша, наступио је између 1954. и 1965. године. Развој Ниша заснивао се на новом ГУП-у, чију израду је

1953. год. преузео арх. Михајло Митровић.¹⁰⁶ Планом је била предвиђена просторна оријентација на основу ГУП-а из 1939. године али са другачије постављеним урбаним садржајима. Требало је спровести функционалну и просторну трансформацију града како би се спровела *Реформа стамбене политике* (1953), којом би се повећала стамбена изградња у врло кратком року. Из наведених разлога било је предвиђено премештање железничке станице, ширење и пребацивање тежишта града на десну страну Нишаве, измештање центра Ниша са садашњег Трга у простор источно од Тврђаве на десну страну Нишаве. Такође, предвиђено је формирање и диференцирање нових градских четврти, организовање кружног тога саобраћаја и стварање зеленог појаса односно, зоне забрањене градње на више места око града (Слика 46).¹⁰⁷

Слика 46. Генерални регулациони план града Ниша из 1953. год. арх. Михајло Митровић (Извор: Медведев, М. (2019). *Урбана трансформација Ниша у планским приказима*. Ниш: Друштво архитекта Ниша. стр. 11–12)

Парцијално урбанистичко пројектовање града урбану матрицу је ширило на мање изграђене и неизграђене делове града. По принципима савременог урбанизма подигнути су нови јавни и стамбени комплекси у деловима града: ул. Рентгенова, Сремска, Божидара Ације, Расадник, Филипа Вишњића, Чарнојевићева итд. Стамбена градња коју је финансирала ЈНА била је у најужој градској матрици и на најбољим локацијама. Град се ширио дуж главних саобраћајница према истоку (ул. Браће Тасковића)/ североистоку (ул. Књажевачка), југу (ул. Војводе Мишића), западу (ул. Димитрија Туцовића).¹⁰⁸

¹⁰⁶ Медведев, М. (2019). *Урбана трансформација Ниша у планским приказима*. Ниш: Друштво архитекта Ниша. стр. 11-12.

¹⁰⁷ Милић, Д. Ћирић, Ј.(1983). *Урбано-архитектонски развој Ниша у Историја Ниша 3*. Градина. стр. 256.

¹⁰⁸ Чемерићки З. (2010). *Савремена архитектура Ниша 1946–1966*. Ниш: Друштво архитеката Ниша, стр. 17-21.

Изградњом нових објеката у централном градском језгру измењени су постојећи изгледи следећих улица: Обреновићева, Вождова, Николе Пашића, Станка Пауновића, Наде Томића, Пријездина. Дошло је до промена изгледа тргова у граду: Трга ослобођења, Синђелићевог трга, Трга краља Александра, Трга Павла Стојковића.¹⁰⁹

Педесетих и шездесетих година, радикално је реконструисан централни градски трг. Општа тенденција уклањања скоро свих објеката који су представљали аутентичну варошку архитектуру с краја XIX и првих деценија XX века¹¹⁰ довела је до тога на Тргу остане сачуван само северозападни део.¹¹¹

Оквири Митровићевог ГУП-а у једном тренутку развоја, постали су неодрживи у бројним поставкама. На ово је утицао велики пораст броја становника, који се кретао око 7.000 становника годишње са механичким прираштајем (имиграција). Спроведена урбанизација и изузетно брза индустријализација, нису биле праћене неопходним улагањима у комуналну инфраструктуру. Ширење оквира Ниша и пројектовање стамбених зона на новим теренима, одвијало се мимо поставки ГУП-а. У овом процесу почели су да се формирају читава подручја спонтано насталих насеља на периферији Ниша и приградском појасу. Насеља су се градила без наменске поделе на становање, рад и рекреацију, са неуређеном и недефинисаним садржајима и структуром, једва проходним уличним системом без инфраструктуре, са неразвијенијом школском мрежом, услужним и објектима културе. С обзиром на спонтаност настанка насеља: Нови Комрен, Ћеле Кула, Габровачка река, Делијски вис, падине Горице, Криви вир, Ледена стена, Пантелеј, дошло је до различитих промена у просторној структури града. То је довело и до померања границе „грађевинског реона“ чиме су ова насеља укључена у састав градске целине. Циљ оваквог административног потеза је био да се новонастале стамбене енклаве инкорпорирају у градско језгро Ниша, уз истовремену намеру да се за њих изграде санациони урбанистички планови.¹¹² Због проблема који су се створили дошло је до неспровођења делова планова као што су: пребацивање градског центра на десну обалу Нишаве измештање железничке станице, прихватање спонтане („дивље“) стамбене изградње на теренима забрањене градње и њено инкорпорирање у интегрално подручје града.¹¹³

¹⁰⁹ Исто.

¹¹⁰ Исто. 88-89.

¹¹¹ Конкурс за урбанистичко – архитектонско решење града Ниша, расписан је 1954. године.

¹¹² Милић, Д. Тирић, Ј.(1983). *Урбано-архитектонски развој Ниша* у Историја Ниша 3. Градина. стр. 261.

¹¹³ Исто.

Педесетих и шездесетих година, са формирањем индустријских зона, развијањем терцијарних делатности, спровођењем политике интензивне стамбене изградње и ширењем града почели су се јављати „нови“ проблеми као што су: загађење Нишаве, појава индустријског „смога“, пораст буке, проблем закрчености улица и пропусна моћ уличног система. Већ шездесетих, а нарочито седамдесетих година, почеле су изразитије да се проређују и минимизирају слободне градске површине, зелене површине по становнику, редукују улични, пешачки и други простори на рачун паркинг простора, смањују и укидају простори за дечја игралишта и спорт и да се јавља све већи продор бесправне градње у „зеленом појасу“ дефинисаном према ГУП-у.¹¹⁴

У стилском погледу, педесете године представљају прелазни период од *касног модернизма* и утицаја *Ле Корбизијеа* до усвајања елемената интернационалног стила, који је све више почео да се прихвата као одговарајућа архитектонска форма.¹¹⁵ Продор наведених утицаја започет је након *Дубровачког саветовања* (1950), када је у југословенској архитектури дошло до одвајања од елемената соцреализма, идеолошких условљавања и приметног приближавања Западу.¹¹⁶

Приметан друштвени напредак утицао је на изградњу јавних објеката код којих се примењују нови материјали и технологије као и стилске карактеристике интернационалног стила. Код обликовања административних објеката, такође долази до примене нових материјала, користи се алуминијум у комбинацији са облогом, мермером или другим материјалом, док су парапети назначавани другом текстуром и бојом.¹¹⁷

У изградњи јавних објеката у овом периоду издвајају се: *Дом ЈНА/Дом војске Србије* (1958), арх. Ј. Петровић и арх. Г. Самојолов (Слика 47); *Управна зграда ПТТ* (1958), арх. Б. Савић; *Секретеријат унутрашњих послова* (1958), арх. Б. Савић; *Комунална банка (Нишка банка)* (1960), арх. Б. Спасић; *Летња позорница у Тврђави* (1958), арх. Г. Самојолов, Б. Савић, Б. Секулић и Д. Данчевић; *Биоскоп Истра, данас, Биоскоп „Вилин град“* (1956), арх. Д. Јакшић и Д. Лазић, представља интересантан пример интерполирања мешовите функције биоскопа, пословног простора и стамбеног дела.

¹¹⁴ Исто.

¹¹⁵ Милашиновић Марић, Д., Марић, И. (2018). *Иван Антић / архитектонично*. Београд: Каталог изложбе БИНА

¹¹⁶ Милашиновић Марић, Д. (2017). *Пошетне педесете у српској архитектури*. Београд: Орион Арт. стр.36.

¹¹⁷ Чемерић З. (2010). *Савремена архитектура Ниша 1946 – 1966*. Ниш: Друштво архитеката Ниша. стр. 17-21.

Такође, издвајају се и следећи јавни објекти: *Робна кућа „На- Ма“* (1945–1956), арх. В. Владисављевић; *Железничка дирекција/Правни и Економски факултет* (1941–1957), арх. Д. Јакшић; *Хотел „Ниш“* (1959), арх. Р. Татић (Слика 48); *Центар за економику домаћинства* (1959), арх. И. Антић; *Грађевинско – архитектонски факултет* (1961), арх. М. Петровић, Ј. Трбојевић, П. Красојевић; *Хотел „Амбасадор“* (1960–1965), арх. З. Ђук и арх. З. Ликић и други.

Слика 47. Дом ЈНА /Дом војске Србије (1958), арх. Ј. Петровић и арх. Г. Самојолов

Слика 48. Хотел „Ниш“ (1959), арх. Р. Татић

(Извор Слика 47 и 48: https://www.facebook.com/Slike-starog-Ni%C5%A1a-i-okoline-166317783410298/photos/?ref=page_internal)

До приметног развоја стамбене архитектуре у Нишу дошло је након 1953. године. Стилску основу развоја чинила је предратна *модерна* под утицајем *интернационалног стила* са подређивањем форме функцији и минимизирању декоративних елемената на фасади. Градња стамбених објеката полако се ослобађала униформности кроз коју је рефлектована социјалистичка идеологија и истицан колективитет.¹¹⁸ На већим локацијама у центру града грађени су слободностојећи објекти спратности до П+4, док су на ширем градском подручју развијани нови урбанистички пројекти. Једна од заједничких одлика изградње стамбених објеката у централним градским зонама била је дефинисана урбанистичким параметрима. Уличним фронтима је задржавана постојећа грађевинска линија док су нови објекти интерполирани у постојећу градску матрицу. „Зграде су висински уклапане у улични низ и повлачене од постојеће регулације ради формирања проширења са зеленилом или су пројектоване колонаде које су омогућавале већи пешачки простор“.¹¹⁹

¹¹⁸https://sh.wikipedia.org/wiki/Jugoslavenska_arhitektura#cite_note-Kre%C5%A1imir-7 (приступљено 24.5.2020)

¹¹⁹ Милашиновић Марић, Д. (2011). *Развојни токови у српској архитектури од 1945. до 1961. године*. Архитектура и урбанизам, 33, стр. 3-15.

Обликовање стамбених објеката било је засновано на готово идентичним декоративно-функционалним, фасадним елементима, као и елементима примењеним на оградама и балконима. Карактеристику у овом периоду представља поновно пројектовање равног крова, обликованог као тзв. „лебдећи кров“ којим је представљан завршетак волумена објекта.¹²⁰ Поткровља су пројектована са мешовитом функцијом, и повлачена у односу на габарит зграде. Један део поткровља био је пројектован као стамбени простор са становима мање површине, док је други део био предвиђен као заједнички простор са функцијом вешернице. Преостали део равног крова коришћен је као заједничка тераса за све станаре зграде. У овом периоду, дошло је до појаве „солитера“ или „кула“ као нових елемената урбанистичко-архитектонског обликовања тргова.¹²¹

Стамбени објекти изграђени у најужем градском језгу, имали су пројектоване карактеристичне фасаде. Обликовно су решаване са линијским распоредом прозора и стилским карактеристикама позне модерне и интернационалног стила.¹²² Најзначајнији изграђени стамбени објекти су: *Стамбена зграда на Синђелићевом тргу* (1956), арх. А. Медведев; *Стамбена зграда на Кеју Животе Ђошића* (1957), арх. Д. Јакшић; *Стамбена зграда на Тргу краља Александра*, арх. Д. Вељковић (Слика 49); *Стамбена зграда на Тргу 14. октобар* (1956), арх. Михајло Митровић (Слика 50) и др.

Слика 49. *Стамбена зграда на Тргу краља Александра* (1959) арх. Д. Вељковић
Слика 50. *Стамбена зграда на Тргу 14. октобар* (1956), арх. Михајло Митровић
(Извор: Слика 49 и 50: фотографије аутора)

У овом периоду, по својој садржини, карактеристична је градња **стамбено-пословних комплекса**. Ови објекти су били пројектовани као целина, са административним простором у једном делу и становима у другом делу. „Основу ових концепата чинила је

¹²⁰ Исто.

¹²¹ Чемерићкић З. (2010). *Савремена архитектура Ниша 1946-1966*. Ниш: Друштво архитеката Ниша, стр. 17-21.

¹²² https://sr.wikipedia.org/sr- Архитектура_функционализма (приступљено 29.8.2020.)

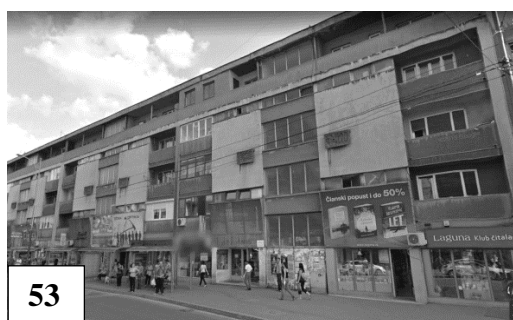
замисао изградње стамбено-пословне комуне, са јасно израженом симболиком колективитета као идеала система¹²³. У погледу различитих функционалних захтева објекти су асиметрично пројектовани. У нишкој стамбеној архитектури, грађени по овом принципу, издвајају се следећи објекти: „*Центар*“ или „*Горча*“ (1961), арх. В. Ђорђевић и Ђ. Пиварски (Слика 51); *Стамбено-административна зграда „Швајцарија“* (1966), арх. М. Здравковић и А. Буђевац (Слика 52).

Слика 51. *Стамбено-пословни комплекс „Горча“* (1961), арх. В. Ђорђевић и арх. Ђ. Пиварски

Слика 52. *Стамбено-пословни комплекс „Швајцарија“* (1966), М. Здравковић, А. Буђевац
(Извор Слика 51 и 52: Чемериќић З. (2010). *Савремена архитектура Ниша 1946–1966*, Ниш: Друштво архитеката Ниша, стр. 143–145)

Стамбено-пословни објекти, били су пројектовани у најужем градском језгру. У приземљу је било пројектовано пословање, док су спратови били предвиђени за становање.

Слика 53. *Стамбена зграда у Вождовој улици* (1957), арх. М. Митровић

Слика 54. *Стамбена зграда „Чешаљ“ на Тргу Павла Стојковића* (1964), арх. В. Димитров, Владинска Минчева

(Извор Слика 53 и 54: фотографије аутора)

¹²³ Милашиновић Марић, Д. (2011). *Развојни токови у српској архитектури од 1945. до 1961. године*. Архитектура и урбанизам, 33, стр. 3-15

У најзначајније објекте изграђене у овом периоду спадају: *Стамбено-пословни објекат* (1955), ул. Генерала Милојка Лешанина, арх. М. Митровић; *Стамбене зграде у Обреновићевој улици*, арх. М. Митровић; *Стамбена зграда* (1957), ул. Вождова, арх. М. Митровић (Слика 53), *Стамбена зграда „Чешаљ“ на Тргу Павла Стојковића* (1964), арх. В. Минчева (Слика 54), *Стамбено-пословни објекат састављен из три корпуса у Обреновићевој улици 80-82* (1961), непознат аутор; *Стамбена ламела у ул. Божидара Аџије* (1966), арх. Н. Димитријевић.

У Нишу је шездесетих година започето грађење **солитера** високе спратности. Изградња стамбених торњева, представљала је *елемент нагле урбанизације* и проистицала је из потребе да се повећа густина насељености у најужем градском језгру, када је простор за изградњу објекта био ограничене површине а потреба за стамбеним простором велика.¹²⁴ Изградњом солитера, уведени су и нови градски урбани репери. У прве изграђене солитере у Нишу спадају: *Солитер на углу Вождове и Наде Томић* (1961), арх. М. Митровић (Слика 55), *Солитер на углу Краља Стефана Првовенчаног и 7. јули* (1963), арх. И. Голубовић (Слика 56), *Плави солитер* (1961), арх. Д. Марковић и С. Митић (Слика 57), *Солитери на булевару Браће Тасковића* (1961), арх. Д. Марковић и В. Стојановић.

Слика 55. *Солитер на углу Вождове и ул. Наде Томић* (1961), арх. М. Митровић

Слика 56. *Солитер ул. Краља Стефана Првовенчаног* (1963), арх. И. Голубовић
(Извор Слика 55 и 56: фотографија аутора)

Слика 57. *Плави солитер* (1961), арх. Д. Марковић и С. Митић

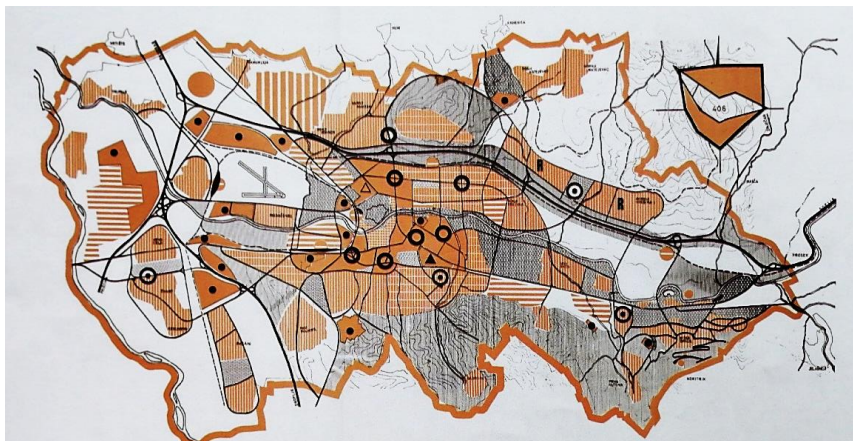
(Извор: Чемериќић З. (2010). *Савремена архитектура Ниша 1946–1966*, Ниш: Друштво архитеката Ниша, стр. 149)

¹²⁴ Кнежевић, Г. (1989). *Вишестамбене зграде*. Београд: Техничка књига, стр.159.

3.2.4. Масовна стамбена изградња и продор брутализма (1966–1979)

Трећи период урбанистичко-архитектонског развоја Ниша био је праћен најпродуктивнијим периодом изградње у Југославији. Карактеристичан је по изградњи репрезентативних објеката као што су хотели, робне куће, административне зграде, спортске хале и у највећој експанзији стамбени објекти.

Урбанистички развој Ниша настављен је усвајањем **петог Генералног урбанистичког плана 1973. године**. План је је израдио арх. Властимир Стојановић.¹²⁵ Новим ГУП-ом, планирано је значајно ширење града са повећањем зона за становање. У овом периоду карактеристично је формирање нове стамбене зоне на простору Криве ливаде, коју је претходним ГУП-ом, М. Митровић сагледао као модеран део града (Слика 58). Градња великог броја стамбених објеката у овом периоду, на периферним, неизграђеним, површинама, довела је до стагнације у реконструкцији постојећих објеката у централном делу града.¹²⁶

Слика 58. Генерални урбанистички план Ниша и Нишке бање „Ниш 2000” из 1973. год. арх. Властимир Стојановић

(Извор: Медведев, М. (2019). *Урбана трансформација Ниша у планским приказима*. Ниш: Друштво архитекта Ниша. стр. 12–13)

Овај период карактерише новонастала естетика у архитектури, карактеристична по примени рашчлањених архитектонских форми. Стилски елементи преузимани су из *интернационалног стила и модернизма*, међу којима су најприсутнији натур бетон,

¹²⁵ *Генерални Урбанистички План Ниша и Нишке бање. НИШ 2000*. Дирекција за урбанизам и комуналну изградњу у Нишу.

¹²⁶ Медведев, М. (2019). *Урбана трансформација Ниша у планским приказима*. Ниш: Друштво архитекта Ниша, стр. 12-13.

непрекинути низови прозора и равни кровови.¹²⁷ Волуметрија је заснивана на односу пуног и празног и примени армираног бетона. Израдња великог броја објеката финансираних од стране државе захтевала је брзу и јефтину градњу. Такве захтеве најбоље је испуњавао бетон, који је уједно примењиван у извођењу конструкције и обликовању фасаде. Овакав архитектонски и материјалистички приступ довео је до продора *брутализма*.

Слика 59. Зграда Пореске управе у Нишу (1971), арх. Б. Спасић

Слика 60. Позориште лутака (1975), арх. П. Јањић

(Извор Слика 59 и 60: Фотографије са Изложбе 50 Објеката Архитектуре Ниша 1970–1990.
<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.10151133539791395.445217.66275606394&type=3>)

У овом периоду изграђени су неки од архитектонски најзначајнијих објеката у граду: *Зграда Пореске управе Ниш* (1971), арх. Бора Спасић (Слика 59), *Зграда ПМФ-а*, непознат аутор, *Студентски дом код техничких факултета* (1973), арх. Душан Илић; *Спортска хала „Чаир“* (1974), арх. Љупка Ковачевић; *Позориште лутака* (1975), арх. Предраг Јањић (Слика 60); *Студентска менза* (1977), арх. Душан Илић; *Базен „Чаир“* (1978), арх. Александар Буђевац и арх. Љупка Ковачевић (Слика 61), *Дом Здравља Ниш* (1978), арх. Светомир Марковић (Слика 62).

Слика 61. Базен „Чаир“ (1978), арх. А. Буђевац и арх. Љ. Ковачевић

Слика 62. Дом Здравља Ниш (1978), арх. С. Марковић

(Извор Слика 61 и 62: Фотографије са Изложбе 50 Објеката Архитектуре Ниша 1970 – 1990.
<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.10151133539791395.445217.66275606394&type=3>)

¹²⁷ Милетић Абрамовић, Л., Сибиновић, П., Зорић, И. (2007). *Паралеле и контрасти: српска архитектура 1980-2005*. [каталог изложбе]: Музеј примењене уметности, [Београд], 6. новембар 2007.-15. јануар 2008. Музеј примењене уметности. стр. 28.

Стамбена архитектура у Нишу свој најинтезивнији развој такође је достигла седамдесетих година. Увођење индустријализованог система пратила је масовна изградња стамбених објеката високе спратности. Бруталистички утицај био је евидентан, највише код коришћења бетонских елемената, који су уједно служили као конструктивни и обликовни елемент на фасади. Објекти су били сведене форме која је пратила функционалну организацију стамбених јединица. Карактеристику је представљала обрада фасада са употребом истих обликовних елемената што је неретко доводило ка стварању потпуно истог изгледа објеката.

Слика 63. *Стамбени објекат у Божидара Аџије (1966), арх. Н. Димитријевић*

Слика 64. *Стамбени објекти на почетку Булеvara Немањића (1970), арх. Љ. Давидовић*

(Извор Слика 63 и 64: Фотографије са Изложбе 50 Објеката Архитектуре Ниша 1970–1990.
<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.10151133539791395.445217.66275606394&type=3>)

У најзначајније стамбене објекте изграђене у овом периоду спадају: *Стамбени објекат у Божидара Аџије (1966), арх. Н. Димитријевић (Слика 63), Солитер на Црвеном Певцу (1970), арх. Предраг Јањић; Ламела „Сајмиште“ на почетку Булеvara Немањића (1970), арх. Љ. Давидовић; Стамбени објекти на почетку Булеvara Немањића (1970), арх. Љ. Давидовић (Слика 64), Солитер на углу Булеvara Немањића и улице Војводе Мишића у Нишу (1971), арх. И. Китановић; Солитер иза Народног позоришта (1973), арх. А. Буђевац, Солитери на почетку Булеvara др. Зорана Ђинђића (1972), арх. П. Јањић; Блок од четири стамбене зграде на почетку Булеvara Немањића (1974), арх. А. Буђевац (Слика 65); Блок стамбених зграда на почетку Булеvara Немањића (1975), арх. Љ. Давидовић; Солитер на Тргу 14. октобар (1976), арх. П. Јањић (Слика 66), Блок стамбених зграда на углу Булеvara Немањића и улице Благоја Паровића (1978), арх. П. Катанић и др.*

65

66

Слика 65. Четири солитера на почетку Булеvara Немањића (1974), арх. А.Буђевац

Слика 66. Солитер на Тргу 14. Октобар (1976), арх. П. Јањић

(Извор Слика 65 и 66: Фотографије са Изложбе 50 Објеката Архитектуре Ниша 1970–1990.
<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.10151133539791395.445217.66275606394&type=3>)

3.2.5. Утицај касне индустријске модерне и појава постмодернизма (1980–1989)

Четврти период урбанистичког развоја Ниша карактерише убрзани развој града и изградња великог броја стамбених објеката. Паралелно са урбанизацијом дешавала се и масовна бесправна изградња на рубним деловима града, посебно на просторима који нису били предвиђени за становање. Изградња привредних капацитета и саобраћајне мреже, захтевала је честе измене ГУП-а што је за последицу имало неплански развој града.¹²⁸ По попису становништва 1981. године, Град Ниш је имао 161.376 становника, чиме је у периоду од десет година укупан број становника увећан за скоро 40.000. У наредној деценији интензитет пораста броја становника из претходног периода није настављен.

Средином седамдесетих и почетком осамдесетих година прошлог века архитектонски утицаји у Нишу били су праћени новим архитектонским тенденцијама које су се јавиле у Југославији. Тада долази до преиспитивања контекста, при чему је посебна пажња посвећивана архитектонској и урбаној форми. Архитектура је ушла у фазу преиспитивања *модерне* са циљем одбацивања униформности и трансформацијом у нове стилове.

У обликовању **јавних објеката** у Нишу и даље су били присутни елементи *брутализма*. Стилски елементи *постмодернизма* су се појављивали тек кроз одређене сегменте. Главну карактеристику у обради фасаде, представљала је комбинација бетона и фасадне опеке у комбинацији са металом и стаклом.

¹²⁸ Медведев, М. (2019). *Урбана трансформација Ниша у планским приказима*. Ниш: Друштво архитекта Ниша. стр. 12-13.

Међу објекте јавне намене изграђени под утицајем *постмодернизма* издајају се: *Електронски факултет* (1985), арх. Љуба Станковић и арх. Драгица Лазић; *Пристанишна зграда аеродрома "Константин Велики"* (1985), арх. Александар Буђевац (Слика 67), *Нишка Банка* (1989), арх. Љупка Ковачевић (Слика 68), *Инфективна клиника* (1986), арх. Драгиња Лазић; *Зграда Главне аутобуске станице* (1986), арх. С. Вучковић и арх. Ј. Мандић.

Слика 67. Пристанишна зграда аеродрома „Константин Велики“ (1985), арх. А. Буђевац

Слика 68. Некадашња Нишка банка (1989), арх. Љупка Ковачевић

(Извор Слика 67 и 68: Фотографије са Изложбе 50 Објеката Архитектуре Ниша 1970–1990.
<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.10151133539791395.445217.66275606394&type=3>)

У **стамбеној архитектури** масовна изградња великог броја станова, заснована на принципима грађења великих стамбених блокова, настављена је и у последњој деценији прошлог века. Ипак, у овом периоду остварују се нови квалитети на нивоу стана и архитектонског склопа. Као један од карактеристичних манира у обликовању форме, издваја се употреба опеке. Примењиван принцип исте материјализације код великог броја објеката довео је до појаве и понављања објеката истих обликовних карактеристика, на различитим градским локацијама. Исти принцип у обради фасаде и примени фасадних елемената, најчешће је проистицао из субјективног приступа пројектаната. Такав пример представљају стамбени објекти у насељу „Бубањски хероји“ (1985), Стамбени објекти у насељу „Зона“ на Булевару Немањића (1985) (Слика 69), Стамбени објекти на Трошарини и Стамбени објекти „Топличина“ на Тргу краља Александра (1981) пројектовани од стране архитектке Љупке Ковачевић. У друге значајне стамбене објекте изграђене осамдесетих фодина спадају: *Стамбено-пословна зграда „Карингтонка“* (1986), арх. М. Јовановић (Слика 74), *Стамбена зграда на „Трошарини“* (1985), арх. С. Вучковић, арх. Љ. Станковић (Слика 73), *Стамбене зграде у насељу „Горица“* (1983), арх. Д. Илић, *Зграда у улици Војводе Мишића бр. 50* (1985), арх. И. Китановић (Слика 76).

69

70

Слика 69. Стамбена зграда на Трошарини (1985), арх. С. Вучковић

Слика 70. Стамбено-пословни објект „Карингтонка“ (1986), Станоја Бунушевца, Ниш, арх. М. Јовановић

(Извор Слика 69. и 70: Фотографије са Изложбе 50 Објеката Архитектуре Ниша 1970–1990. <https://www.facebook.com/media/set/?set=a.10151133539791395.445217.66275606394&type=3>)

71

72

Слика 71. Насеље Зона (1985), Булевар Немањића, Ниш, арх. Љ. Ковачевић

Слика 72. Зграда у улици Војводе Мишића (1985), арх И. Китановић

(Извор Слика 71. и 72: Фотографије са Изложбе 50 Објеката Архитектуре Ниша 1970–1990. <https://www.facebook.com/media/set/?set=a.10151133539791395.445217.66275606394&type=3>)

3.3. ТИПОЛОШКА СТУДИЈА СТАНА ОД 1945. ДО 1990. ГОДИНЕ

3.3.1. Периодизација развоја стамбене јединице

Различите околности у току трајања социјалистичке Југославије, које су биле условљене друштвеним, економским и политичким утицајима, одразиле су се и на архитектонски развој, промене стамбене политике и развој просторно-функционалне организације стана. Према систематизацији утицаја може се извршити периодизација услова који су утицали на развојне промене стамбене јединице у Нишу, у периоду трајања Југославије од од 1945. до 1990. године:

- 1) Први период карактерише послератна стамбена изградња и нови начин социјалистичког становања (1945–1953);
- 2) Други период дефинисан је усвајањем нових стамбених образаца (1954–1965);
- 3) Трећи период карактерише утицај београдске школе становања и Центра за становање ИМС (1966–1979);
- 4) Четврти период карактерише имплементација претходних утицаја (1980–1989).

3.3.2. Карактеристике стамбене изградње у условима послератне стамбене кризе

Усвајање нове идеологије и измењени друштвени односи у условима велике послератне економске кризе, одразили су се на стамбену изградњу у Југославији. Изградња великог броја станова, поред изградње индустрије, била је дефинисана као најважнији задатак *првог Петогодишњег плана*.

Усвајањем совјетског модела управљања, Министарство грађевина ФНРЈ, донело је **Прве нормативе у стамбеној изградњи (1947)**, назване *Привремени прописи за стамбене зграде масовне изградње*. Нормативима су дефинисани минимуми стамбеног и техничког стандарда, минимална цена изградње и минималне и максималне површине станова са циљем рационализације и стандардизације.¹²⁹ По дефиницији усвојених норматива: „највеће дозвољене површине нису се смеле повећавати док су се најмање могле смањивати, што је представљало доказ строге контроле и економичности“¹³⁰. Да би пројекат добио дозволу за градњу, морала га је одобрити *Ревизиона комисија* (административно тело које је проверавало да ли је пројекат усклађен са свим уредбама).¹³¹

Према централистички организованом апарату тежило се подизању учинковитости изградње, тиме што би се различитим уредбама што мање одлука препуштало појединцу, односно, архитекти.¹³² По овако осмишљеном принципу рада објављена је публикација *Преглед основа станова* (1948), којом су каталогски обрађени типови станова, које су „пројектанти могли дословно преузимати за своје пројекте“.¹³³ На овај начин,

¹²⁹Бајлон, М. (1980). *Стан у Београду*, Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54. Београд: Архитеконски факултет, Универзитет у Београду, стр. 6-9.

¹³⁰ Просинечки, Ј. према: Тучкорић, Б. (1958). *Приједлог за убрзање и појефтинијење стамбене изградње у Загребу*, у: Човјек и простор, Загреб: 75 стр. 4.

¹³¹ Матијевић Барчот, С., према: Мацура, М. (1950). *Становање*. Урбанизам и архитектура, 11-12., Загреб: стр. 23-29.

¹³² Матијевић Барчот, С. (2019). *Сплитска станоградња у непосредном послератном раздобљу (1945-1951.)*. Простор: научни часопис за архитектуру и урбанизам 27, но. 1 (57) стр. 64-77.

¹³³ Исто.

пројектовање стамбених зграда, било је сведено на процес комбиновања готових типова станова.¹³⁴ Разрада форме и прикази фасада такође су били дефинисани *Уредбом*, према којој по *Распису министра грађевина ФНРЈ о пројектовању насеља и стамбених колонија*, исти тип зграде, није се смео понављати више од четири до пет пута, већ се једино могао мењати стварањем повољних комбинација различитих типова. Дакле, ако је било неопходно да се исти тип понавља више пута, извешан број зграда морао је бити архитектонски различито обрађен (нпр. различит нагиб крова, различита обрада улаза, различита боја и структура фасаде...).¹³⁵ Према Б. Несторовићу, „у економским условима и недостатку материјала захтевана је апсолутна штедња, условљена стамбеном кризом која је наметала мале и скромне станове. Организација станова истраживана је у самом друштву и његовим животним потребама у односу на економске прилике које су представљале императив за изградњу стамбених зграда у току првих година“.¹³⁶

3.3.2.1. Организација стана за минимум егзистенције

Приступ новој градњи, посматран на нивоу Југославије, у пројектантском смислу, „тежио је максималном „паковању” стамбених јединица у објектима, све до граница прихватљивог просторног минимума за кориснике, са истовременим успостављањем хуманијих образаца за становање“.¹³⁷ Ови услови усвојени су на *Другом конгресу инжењера и техничара Југославије (1948)*, где су постављени задаци изградње према којима се морало градити брзо, економично и квалитетно и да би архитектура требало бити одраз социјалистичке стварности.¹³⁸

Социјалистички концепт станова минималних просторних димензија, први пут је био приказан као концепт „**станова за минимум егзистенције**”, након Првог светског рата на другом конгресу СИАМ-а (1929) у Франкфурту и усвојен *Атинском повељом* (1931)¹³⁹. Овакав приступ представљао је одговор на развој града и задовољење великих стамбених потреба у Европи. Наведени концепт имао је утицај на пројектовање стамбених зграда у

¹³⁴ Исто.

¹³⁵ Матијевић Барчот С. према: SVSK-MS, 1947, *Решење о обавезности типизације једноделних и дводелних двоструких прозора*, „Службени лист ФНРЈ”, 27 (1.4), Београд 34. 1948.

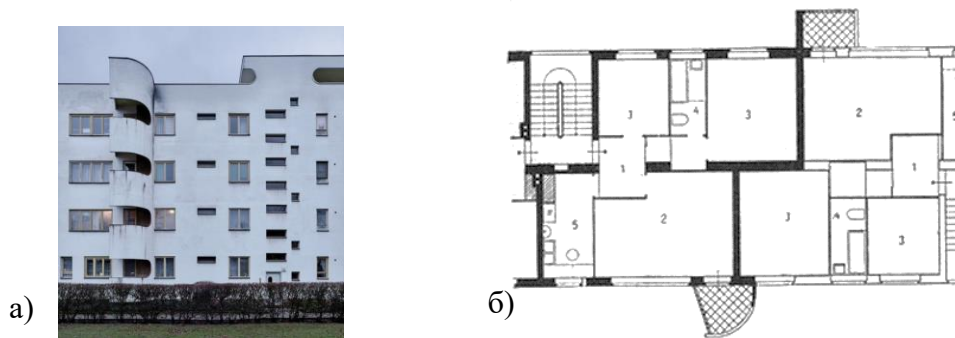
¹³⁶ Несторовић, Б. (1955). *Еволуција београдског стана*. Београд: Годишњак града Београда, Књига II, стр. 265.

¹³⁷ Alfirević, Đ., & Simonović Alfirević, S. (2018). The ‘socialist apartment’ in Yugoslavia: Paradigm or tendency? *Spatium*, 40, pp. 8-17.

¹³⁸ Вукелић, Н. (2019). *Стамбена политика и архитектура у социјалистичкој Југославији*. (Doctoral dissertation, University of Pula. Faculty of Philosophy.).

¹³⁹ Corbusier, L., Udovički, D. (1965). *Атинска повеља*. Београд: Klub mladih arhitekata. pp.107.

Југославији након Другог светског рата. Према Д. Меџанов, „највећи утицај на југословенске архитекте, имали су европски модернисти и насеља изграђена у Немачкој у међуратном периоду: *Siedlung*, Берлин (1929), *Сименситат (Siemensstadt)*, Берлин (1929-1934) (Слика 73), Валтер Гропиус, Ото Бартнинг и Ханс Шарун, и *Вајсенхофсидлунг (Weissenhofsiedlung)*, Штутгарт (1927) (Слика 74), насеља *Хелерхоф (Hellerhof)*, Дизелдорф (1929) и *Вестхаузен (Westhausen)*, Витенберг“.¹⁴⁰

Слика 73. Насеље *Siemensstadt*, један од објеката вишепородичног становања (1929–1934), Валтер Гропиус, Ото Бартнинг, Ханс Шарун, Берлин

(Извор(а,б):https://wikiarquitectura.com/wpcontent/uploads/2017/01/Siemensstadt_Dptos_adosados_HC3A4ring-3.jpg)

Слика 74. Насеље *Weissenhof*, један од објеката вишепородичног становања (1926), М. van der Rohe, Штутгарт

(Извор (а, б): <https://archidose.blogspot.com/2015/03/todays-archidose-825-mies.html?pref=pi>)

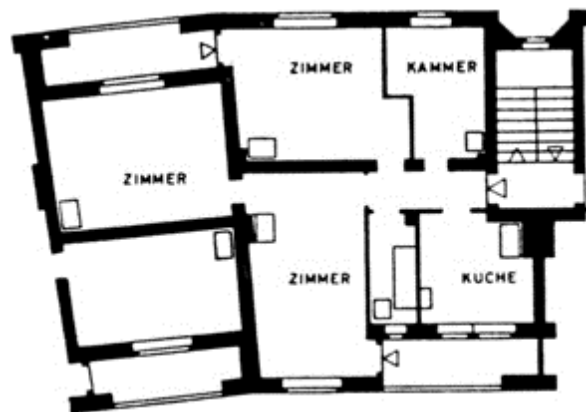
У Југославији су наведени утицаји усклађивани са строго дефинисаним нормативима. Први период послератне стамбене изградње био је обележен одбацивањем елемената салонских станова. Сви елементи у стамбеним зградама за које се сматрало да су непримерени новом, социјалистичком начину живота у градовима, били су одбачени, као што су: неправилни габарити објеката, неекономичне просторије великих површина и висина, неодређена намена просторија, комуникације унутар станова и светларници.¹⁴¹ Циљ свих промена представљао је раскид са претходним друштвеним уређењем и

¹⁴⁰ Меџанов, Д. (2007). *Architectural heritage from the post-war period 1947-1967: Residential architecture in Belgrade: How to (re) define and periodize*. Nasleđe, (8), pp. 151–170.

¹⁴¹ Исто.

стварање нових идеала *социјалистичког начина становања* и организације стамбеног простора.

Развојне функције стамбених јединица у овом периоду, према *М. Живковић*: „биле су базирани на концепту поливалентности, у коме намена појединачних просторија није унапред дефинисана“¹⁴². За пример просторно-функционалног развоја стана у првом послератном периоду, где не постоји јасно дефинисање намене просторија, узима се Стамбени блок *Hufeisensiedlung* (1925–1931), арх. Бруно Таут и Мартин Вагнер, грађен за радничку класу у Берлин-Бритзу. „Просторна организација стана сведена је на три стамбене просторије пројектоване приближно истих величина, без јасно дефинисаних стамбених функција Кухиња је пројектована као засебна просторија, приближно истих димензија као и собе“¹⁴³ (Слика 75).

Слика 75. Основа стана без дефинисања намене просторија
Насеље *Hufeisensiedlung* (1925–1931), Берлин, Немачка, арх. Бруно Таут, Мартин Вагнер,
(Извор: Живковић М. наведено према: Schneider, T, Till, J: Flexible Housing: the means to the end,
Architectural Research Quarterly, 9 (3/4), p. 289)

3.3.2.2. Дефинисање новог начина социјалистичког становања

Нове измењене друштвене и социјалне околности утицале су на промене у стамбеној архитектури у којима су се стварали нови услови, нови разлози и нове поставке у становању. Унутар стручног архитектонског дискурса вођене су полемике о промени животне свакодневице и **дефинисања новог начина становања**. О томе како да се

¹⁴² Живковић, М. (2017). *Дефинисање и примена методе вредновања флексибилности просторне организације стана у вишепородичним стамбеним објектима*. (Doctoral dissertation, Ниш: Универзитет у Нишу, Грађевинско-архитектонски факултет), стр.37.

¹⁴³ Исто.

идеолошки садржај имплементира у становање и какво би *социјалистичко становање* требало бити, кретале су се између два виђења.¹⁴⁴

Прво виђење становања, било је засновано на *индивидуалном, комфорном стамбеном простору* у који радник долази након осмочасовног рада у фабрици. У окружењу са зеленилом и двориштем радник би се припремао за нови радни дан. „Теза коју су заступали поборници ове визије је да је у социјализму идеалан стан онај који најбоље одговара захтевима и жељама радног човека — **индивидуална приватна кућа**”.¹⁴⁵

Друго виђење становања, било је засновано на изградњи **колективитета** насупрот индивидуалности. У том смислу, супротно од првог виђења, друга визија подразумевала је стамбену типологију са великом густином насељености у којој станари деле одређене заједничке просторе и тако стварају осећај *колективитета* социјалистичког друштва. У социјалистичкој идеји о равноправности, жена добија нову, измењену улогу у друштву. Она постаје значајан део кадровске структуре нових радних колектива, док њене обавезе око кућних послова, кувања и чувања деце преузимају друштвени сервиси. Постизање равноправности жене у друштву, заједно са појавом исхране у „ресторанима друштвене исхране — мензама“ у оквиру радних погона, имало је као последицу **избацивање функције кувања** из живота породице. По тадашњим предвиђањима *Савезне планске комисије*, претпоставка је била да ће се 60-70% људи хранити у ресторанима друштвене исхране.¹⁴⁶ Овакво предвиђање довело је до тога да се у даљим архитектонским истраживањима функционалне организације стана, **кухиња избаци као засебна просторија у стану** а кухињски простор сведе на што мању меру. Ова теза је у пројектовању станова довело до тога да **кухиња буде пројектована као ниша или помоћна просторија**, у којој би се припремали доручак и вечера, док је главни оброк планиран у ресторанима друштвене исхране.¹⁴⁷ По таквом виђењу становања, *Привремени технички прописи за пројектовање* из 1949. године, међу прописане категорије становања, дефинисали су **породично становање са помоћном и колективном исхраном**. Осим те категорије, постојало је зависно од друштвене улоге и позиције корисника и породично становање: за интелектуалног радника (са предвиђеном радном собом или радном нишом), становање за брачне парове без деце, становање за

¹⁴⁴ Матијевић Барчот, С. наведено према: Рибникар, В. (1950). *Проблем стамбених зграда*. Загреб: Архитектура. 11-12, стр. 15-23.

¹⁴⁵ Исто.

¹⁴⁶ Исто.

¹⁴⁷ Исто.

самце, студентски домови, интернати. Све наведене категорије заснивале су се на друштвеној исхрани, са смањеном површином кухиње у стану.¹⁴⁸ Поборници прве визије, овакво становање видели су као нежељену манифестацију *модернизма* која се темељи на економизацији стамбених површина, а не на квалитету живота радника. Као лош пример таквог становања навођене су *совјетске „дом комуне“* као облик заједничког становања, које је двадесетих година развијала руска ОСА (Организација савремених архитеката).¹⁴⁹

У даљем *Прегледу основних типова станова* из 1948. принцип пројектовања основних типова станова дефинисао је **минималну површину стана која је морала бити пропорционална броју лежаја односно броју чланова домаћинства**. Нормирање површина станова била је прва у низу мера које су долазиле с виших административних нивоа с циљем да се стамбена изградња што више рационализује и убрза. Тако је просечна површина стана у Југославији 1945. године износила 41,2 м² - један стан користило је 4,6 особа, односно по једној особи 9,02 м² стамбене површине. У наредних пет година статистика је погоршана. Просечна површина стана остала је иста, док је један стан користило 4,7 особа. Односно, просечна стамбена површина по особи смањена је на 8,7 м², док се за сваку следећу особу која ће становати у стану предвиђано додатних 8 м².¹⁵⁰ Тиме су, према *М. Бајлону*, дефинисане следеће структуре станова (Слика 76 (а, б, в)):

- Мали станови (за око три особе) са 62 - 68.2 м² изграђене површине или око 50 м² корисне површине;
- Средњи станови (за око четири особе) са 75 - 82.5 м² или око 60 м² корисне површине;
- Велики станови (за пет до шест особа) са 85 - 93.5 м² или око 70 м² корисне површине.¹⁵¹

¹⁴⁸ Матијевић Барчот, С. наведено према Бартолић, И., Остроговић, К., Поточњак, В. (1952). *Пројектанти говоре о својим пројектима станова. Архитектура*. Загреб 1. стр. 21-23: Реализације стамбених објеката изграђених према овим нормативима не доносе позитивна искуства. У тексту Пројектанти говоре о својим пројектима из 1952. године наводи се: „Живот је одбацио ову претпоставку. Храна се готово у свим становима припрема код куће...”

¹⁴⁹ Матијевић Барчот С. наведено према: Рибникар, В. (1950). *Проблем стамбених зграда*. Архитектура, 11-12, Загреб: стр. 15-23.

¹⁵⁰ Тучкорић, Б. (1948). *О привременим економским нормативима за станове*. Београд: Наше грађевинарство, 2 (9), стр. 546-549.

¹⁵¹ Бајлон, М. (1980). *Стан у Београду*, Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54, Београд: Архитеконски факултет, Универзитет у Београду, стр. 15.

Слика 76. (а,б,в): Различито дефинисане структуре станова према Мате Бајлону
(Извор (а,б,в): Бајлон, М. (1980). Последиломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54,
Београд: Архитеконски факултет, Универзитет у Београду, стр. 15.

У пројектовању станова требало је предвидети и различите структуре породице, становање самаца, породице без деце или породице са децом и др. У складу са првим нормативима, без обзира на структуру породице, **дневни боравак је представљао заједнички центар окупљања свих чланова домаћинства** и у њему се **није предвиђао лежај за спавање члана породице**. Ове површине нису се много разликовале од површина предвиђених у другим европским земљама.¹⁵² Узрок смањења просечне површине стана по особи, био је у спорој изградњи и недовољном броју станова, констатном природном прираштају становништва и сталној миграцији сеоског становништва у градове.¹⁵³

Стамбена стратегија која се темељила на јакој бирократији и пројектовању на основу уредби, није давала резултате ни у смислу квантитета ни брзине изградње. Бирократизованим системом пројектовања и грађења, са постављеним низом кабинетски насталих захтева, потпуно је занемарено основно архитектонско начело објекат и човек који га ствара. Систем у својој почетној фази послужио је да се уведе ред у грађевинарство, али је временом потпуно застарео и постао штетан.¹⁵⁴ Свој критички став према стамбеној архитектури изграђеној у овом периоду изнео је *М. Мацура* према коме: „...зграде које су подигнуте су чврсте, суве, довољно осунчане – одговарају основним условима хигијене. Материјал који је употребљен, употребљен је рационално,

¹⁵² Према М. Бајлону „Дефинисане квадратуре станова у Европи износиле су: у Келну, стан за 4 особе + дневна — 60м², у Шведској 1954. стан за 4 особе — 2 собе + дневна од 60 до 70м², у Шведској 1958. стан за 4 особе 2 собе + дневна износи је 64м², у Холандији 1958. године – 2 собе + дневна око 58 м²“.

¹⁵³ Према: Матијевић Барчот, С. (2019). *Housing Construction in Split in the Immediate Post-war Period (1945-1951)*. Простор: зnanствени часопис за архитектуру и урбанизам, 27(1 (57)), 64-77.: „У периоду између 1948. и 1953. пољопривредна занимања у Југославији напустило је приближно 246.000 особа. Разлози напуштања села, могу се свести на неколико заједничких чиниоца – државну политику којом је подстицана индустријализација земље, последичну урбанизацију и појединачне разлоге као што су боље запослење, школовање и друге социјалне бенефиције. Прва помоћ стамбеном збрињавању људи, представљало је додељивање станарског права у становима у које је било смештено више породица по принципу сустанарства“.

¹⁵⁴ Исто.

према техничким прописима и упутствима. На стотине пројеката стамбених зграда урађених у најкраће време, пројеката урађених без грубих грешака, оличавају резултате досадашњег рада наших архитеката. И поред свега тога, тих хиљада станова и њихових својстава, не можемо рећи да смо извршили свој задатак“. Даље, *М. Маџура* каже: „Не можемо рећи ни да смо га правилно поставили, ни правилно решили. Зашто? Зато што смо радили на брзину, радили смо рутински, само да одговоримо непосредним задацима, а нисмо стигли да проблем поставимо комплексно и да га комплексно решимо. Није постигнуто оно најважније: да стамбене зграде одговарају захтевима друштва и његових чланова, и да се гради економично у мери довољној како би се осигурало извршење Петогодишњег плана у овом сектору. Такав закључак се намеће из тога да је почетни задатак урбанизације и стамбене политике било што краће време“.¹⁵⁵

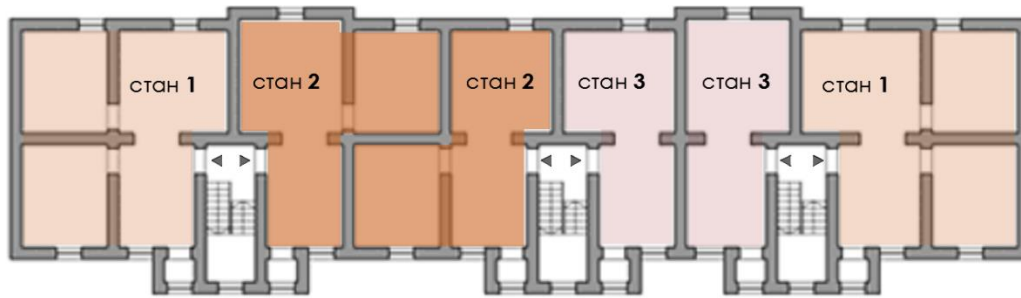
3.3.2.3. Типолошке карактеристике стана у Нишу у првом послератном периоду изградње

Први развојни период послератне стамбене изградње у Нишу био је условљен општим стамбеним условима у Југославији. Изградња станова заснивала се на строгим нормативима и соцреалитичким утицајима, док је структура стана била дефинисана бројем лежаја према броју чланова домаћинства. Услед велике послератне кризе, зграде су грађене по ниским стандардима и од јефтених материјала, док је изглед објекта био дефинисан *Уредбом*.

У основи функционалног развоја стана у првој послератној изградњи, може се уочити више елемената развоја из међуратног периода. Као први карактеристични пример издваја се концепт радничких станова пројектованих у *Згради за становање радника железнице*¹⁵⁶ (Слика 77). Основа концепта заснована је на сведеној функционалној организацији стана, без дефинисања основне намене простора. Просторије су пројектоване истих димензија. Наиме, из централног улазног простора, истих димензија као соба, улази се у сваку собу која је могла бити коришћена за спавање (Аналитички лист 2). Развојну разлику између радничких станова пројектованих за ниже друштвене слојеве у међуратном периоду и станова након II СР, карактерише појава водовода и канализације и принцип груписања санитарних просторија.

¹⁵⁵ Маџура, М. (1950). *Урбанизам и архитектура*. год.4 11/12, стр. 23-29.

¹⁵⁶ Николић О., Николић, В., Красић С. (2011). *Стамбени и пословни објекти железнице у Нишу из друге половине XIX Века*. Наука+ Пракса, Ниш: Грађевинско - архитектонски факултет у Нишу, стр. 55.

Слика 77. Зграда за становање радника железнице (година пројектовања око 1921), ул. Димитрија Туцовића, Ниш, пројектант непознат

(Ауторов приказ према извору: Николић, О., Николић, В., Красић, С. (2011). *Стамбени и пословни објекти железнице у Нишу из друге половине XIX Века*. Наука+ Пракса. стр. 55)

Други пример стамбене организације, за који можемо сматрати да представља основу за развој стана након II СР, представља организација стана из међуратног периода, који се по својој структури разликује од принципа пројектовања салонских станова. Анализирани пример (Слика 78), карактерише умањење површине стана из међуратног периода, што је довело до редукције одређених функционалних елемената.

Слика 78. Зграда Душана Јовановића (1938), Вождова 17. Ниш, арх. Александар Медведев (Ауторов приказ према извору: Кековић, А. (2009). *Стамбена архитектура Ниша у покрету модерна између два светска рата* (Doctoral dissertation. Ниш: Грађевинско-архитектонски факултет, Универзитет у Нишу, стр. 119)

На анализираном примеру, као две најзначајније карактеристике салонског стана, редуковани су салон и централно пројектована трпезарија, што је довело до премештања трпезарије у собу или кухињу. У првом случају, премештањем трпезарије у једну од соба, дошло би до стварања основе концепта кобиноване собе. У другом случају, премештањем трпезарије у кухињу дошло би до обједињавања функције обедовања и припреме хране, чиме би се поставила основа развоја стамбене кухиње. Структура стана је сведена на две главне просторије пројектоване према улици. Помоћна зона је у потпуности редукована и сведена на кухињу са оставом и купатило. Кружна веза је

остварена међусобним повезивањем соба. Редукцијом помоћне зоне, дошло је до губитка помоћног улаза, што је условило један улаз у стан. Улазни ходник сведен је на комуникативну функцију, одакле је омогућен приступ свакој просторији. Квалитет функције постигнут је двостраном оријентацијом и са две пројектоване отворене површине (Аналитички лист б). Набројани принципи ће бити примењивани у стамбеној организацији након II СР.

Даљи развој стамбене јединице карактерише појава нових функционалних карактеристика. Усвајање новог начина социјалистичког становања захтевало је смањење простора за припрему хране што је довело до трансформације кухиње у кухињску нишу или решо кухињу. Кухиња дефинисана као простор за припрему хране, минималних димензија, названа је **радна кухиња**. Други принцип функционалне организације кухиње карактерише јединствен простор без диференцијације кувања, обедовања и боравка, назван **стамбена кухиња**. Оваква организација кухиње преузимала је функцију центра окупљања породице и врло често била пројектована **уз кухињску нишу**. Стамбена кухиња била је пројектована као посебна просторија у димензијама стандардне ширине собе, што је условљавало већу ширину фасадног фронта.¹⁵⁷

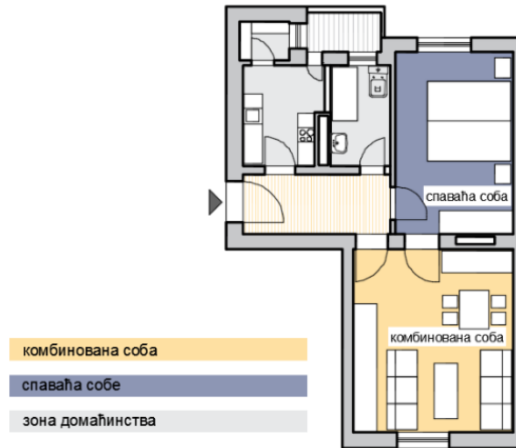
Другу функционалну карактеристику стана пројектованог у овом периоду, дефинише појава **комбиноване собе**. Ова просторија била је пројектована са функцијом дневне собе и трпезарије, да би са постављањем једног лежаја за спавање преузимала и функцију спавања. Комбинована соба се јављала код гарсоњера и једнособних станова као и код станова код којих је број чланова породице премашивао предвиђени број постеља у спаваћим собама. У дневној соби по нормативима, није било предвиђено постављање лежаја за спавање али је услед велике послератне, стамбене кризе, у пракси било другачије, што се као усвојена потреба није изгубило ни у каснијим периодима.¹⁵⁸

Један од првих изграђених послератних вишепородичних објеката у Нишу представља *Стамбена зграда у улици Орловића Павла* (Слика 79). Организација стана, заснована је на усаглашавању *норматива и елементарних потреба* корисника. Структура стана дефинисана је површином од 50 м², што је нормативима било усвојено као мали стан, предвиђен за становање две до три особе. Функционалну сведеност стамбене јединице,

¹⁵⁷ Мецанов, Д. Ј. (2015). *Просторна организација стамбених зграда грађених у Београду од 1947. до 1980. године у префабрикованим индустријализованим системима* (Doctoral dissertation. Београд: Архитектонски факултет, Универзитет у Београду.

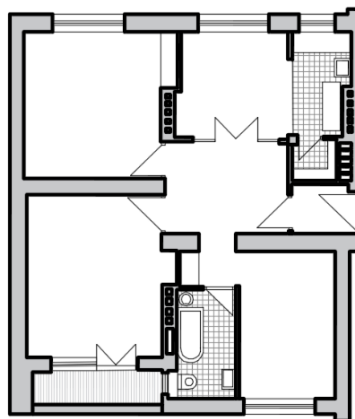
¹⁵⁸ Чанак, М. (2014). *Сви моји станови*. Београд: Орион арт. стр. 63.

карактеришу четири основне стамбене функције: припрема хране (кухиња са оставом), центар окупљања (комбинована соба), простор за одмор (спаваћа соба) и простор за хигијену (купатило). Улазна зона сведена је на улазни ходник из ког се приступа свим просторијама. Двостраном оријентацијом и пројектованом полулођом задовољени су основни критеријуми стамбене организације (Аналитички лист 21).

Слика 79. Стамбена зграда (1947), ул. Орловића Павла, наручилац Народни одбор
(Извор: Историјски архив Ниш, ауторов приказ према оригиналном пројекту)

Први развојни период послератне стамбене изградње у Нишу, прати и концепт поливалентности просторија заснован на идеји *европских модерних* пре I СР. Карактеристика оваквог приступа може се уочити на примерима већих станова, пројектованих са већим бројем стамбених просторија чија намена није била унапред дефинисана (Слика 80).

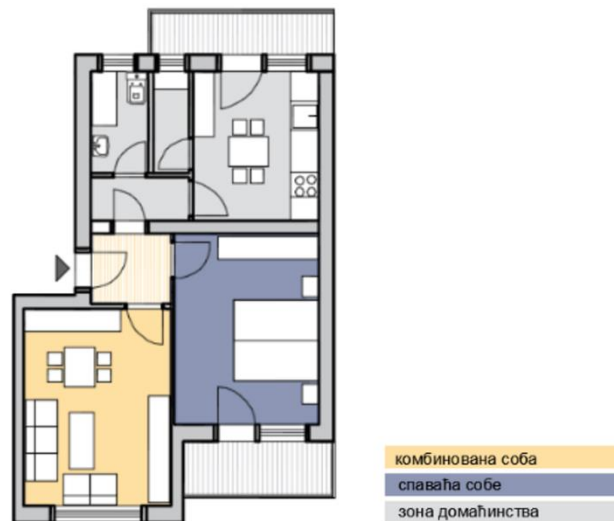

Слика 80. Стамбена зграда фабрике железничких машина и железничких возила „Станко Пауновић” (1953), угао ул. Јована Ристића и Вардарске, арх. Д. Јакшић
(Извор: Историјски архив Ниш, ауторов приказ према оригиналном пројекту)

На анализираном примеру можемо уочити принцип организације стана који се налази негде између принципа организације стана међуратног периода и усвојених строгих

Норматива. Пре свега, концепт карактерише централно пројектовано „предсобље“, из ког се приступа свакој просторији, ослоњено на улазни ходник минималних димензија. Просторија везана за кухињу уједно представља центар окупљања породице и може бити карактерисана као стамбена кухиња, трпезарија или чак дневна соба. Организација кухиње сведена је на кухињску нишу са оставом. Једна од соба је „спонтано“ насталим дегажманом груписана са купатилом, док остале собе могу добијати намену према потребама корисника (Аналитички лист 22).

Карактеристичан пример организације стамбене јединице, за коју можемо закључити да представљају „развојну спону“ између станова међуратног и послератног периода, представљају станови пројектовани у *Стамбеној згради у улици Наде Томић* (Слика 81).

Слика 81. Стамбена зграда (1954), ул. Наде Томић 16, арх. М. Продановић
(Извор: Историјски архив Ниш, ауторов приказ према оригиналном пројекту)

Стамбена организација заснована је на елементарним стамбеним функцијама које се односе на припрему хране, спавање, центар окупљања породице и санитарни простор. Организацију простора карактерише функционална подељеност на две зоне стамбену и зону домаћинства. Главну и помоћну зону можемо уочити као један од типолошких елемената салонског стана. У оквиру главне зоне груписане су спаваћа и комбинована соба оријентисане ка улици, док су у зони домаћинства, груписане помоћне просторије: стамбена кухиња са оставом и купатило. Зона домаћинства је од главне зоне, одвојена пројектованим дегажманом и окренута према дворишту. Улазни ходник је постављен централно, минималних је димензија и њиме се преко дегажмана повезују „главне“ стамбене просторије са помоћном зоном. Две отворене површине, повећавају квалитет стамбене јединице. (Аналитички лист 33).

3.3.3. Други развојни период стана у Југославији (1954–1965)

Други развојни период стамбене архитектуре у Југославији представља период одбацивања соцреалистичких утицаја, који је, по *Д. Милашиновић Марић*, „обележен јаснијом модернистичком оријентацијом и са мање идеолошких условљавања.“¹⁵⁹ Услед недовољних могућности и слободе у пројектовању, дефинисаних ригорозним нормативима и уредбама у првом петогодишњем плану, архитекте су изразиле као нужну потребу „**ослобађање архитектуре од репресивних друштвених утицаја**“¹⁶⁰. Ова потреба је исказана већ 1950. године на *Саветовању у Дубровнику*, које је представљало прво, највеће и најзначајније саветовање архитеката и урбаниста у Југославији. „На Саветовању је јавно критикована соцреалистичка градитељска пракса која је подразумевала: ниски стандард, једноличност и ограничену архитектонску изражајност.“¹⁶¹ Као кључни закључак Саветовања представљала је: „*одбрањена је и прокламована нужност да се у пројектовању обезбеди пуна слобода стваралаштва као и немешање државе у рад архитеката*“.¹⁶² Ова прокламација, узета је као временски тренутак у коме је југословенска архитектура „**ослобођена**“ репресивног друштвеног соцреализма, док је нови, слободнији и другачији стилски приступ ставио Југославију испред свих земаља источног блока.¹⁶³

У овом периоду (1955) дефинисани су нормативи за стамбену изградњу коју је финансирала ЈНА намењени пројектовању станова за војна лица. Ти нормативи названи су *Упутство за изградњу стамбених зграда за потребе ЈНА од стране Државног секретаријата за народну одбрану*. Овим упутством, односно „нормативима“ је за потребе ЈНА било предвиђено ограничење у величини станова и површинама појединачних просторија у односу на њихову функцију. Наиме, извршене су промене у категоризацији према **броју соба**, где је према овим нормативима био је предвиђен лежај за спавање у дневној соби. Према *М. Бајлону*, дефинисане су следеће структуре станова:

¹⁵⁹ Милашиновић Марић, Д. (2011). *Развојни токови у српској архитектури од 1945. до 1961. године*. Архитектура и урбанизам, 33, стр. 3–15.

¹⁶⁰ *Прво саветовање архитеката и урбаниста ФНРЈ у Дубровнику*. (1950), Загреб: Архитектура и урбанизам 11-12, стр. 4–28.

¹⁶¹ Милашиновић Марић, Д. (2017). *Полетне педесете у српској архитектури*. Београд: Орион Арт, стр.17.

¹⁶² *Прво саветовање архитеката и урбаниста ФНРЈ у Дубровнику*. (1950), Загреб: Архитектура и урбанизам 11-12, стр. 4–28.

¹⁶³ <https://www.moma.org/calendar/exhibitions/3931/> Architecture in Yugoslavia, 1948–1980 Toward a Concrete Utopia (приступљено 8. 7. 2020)

- **Стан за три особе** (у коме је лежај за трећу особу био предвиђен у дневној соби), са предвиђеном корисном површином од око 66 м²;
- **Стан за четири особе** (подразумевао је структуру стана са две собе и стамбеном кухињом) и предвиђеном корисном површину од око 74 м²;
- **Стан за пет особа** (у коме је лежај за пету особу био предвиђен у дневној соби) са предвиђеном корисном површином од око 83 м².¹⁶⁴

Према овим нормативима, код становања војних лица, изричито је било наглашено да се избегавају локације на којима се условљава изградња локала у приземљу како би се спречило узнемиравање станара.¹⁶⁵

Новим донетим нормативима за стамбену изградњу у цивилном сектору (1958)¹⁶⁶, упутствима *Дирекције за изградњу станова НО града Београда о рационалном пројектовању и економичној изградњи станова, нормативи из 1948. године додатно су смањени* (Слика 82). Према новим нормативима, за одређивање површине стана уведена је **јединица становања**, која је представљала коефицијент који се према старосним групама множи минимално са 0,4 (за мању децу) до 1,0 (за одрасле особе). Код станова пројектованих за три и четири особе, **лежај за једног члана породице био је предвиђен у дневној соби.**¹⁶⁷ „Нормативи за саме стамбене јединице били су веома прецизни, са дефинисаном минималном корисном површином по типу стана према броју особа и минималном и максималном површином по особи у стандардном породичном стану – јединици становања“. Такође, биле су дефинисане „стамбене и помоћне просторије у односу на тип стана, минимална површина просторија према типу стана, висина просторија, обрада и опрема стамбених јединица, заједничке просторије и спољна обрада према категорији“.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Бајлон, М. (1980). *Стан у Београду*. Последипломске студије, Курс-становање 1979-1981. Материјали – Свеска 54. Београд: Архитектонски факултет, Универзитет у Београду, стр. 24.

¹⁶⁵ Исто.

¹⁶⁶ Године 1958. донета је Одлука о општим условима стамбене изградње на ужем подручју града Београда, Службени гласник НРС, бр. 52/58; наведено према: Лојаница В. (2019). *Архитектонска организација простора*. Становање, тематске целине. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду, стр.254.

¹⁶⁷ Бајлон, М. (1980). *Стан у Београду*. Последипломске студије, Курс-становање 1979-1981. Материјали – Свеска 54. стр. 24.

¹⁶⁸ Лојаница, В. (2019). *Архитектонска организација простора*. Становање, тематске целине. стр. 254.

PREGLED OBRADE I OPREME STANOVA

Naimenovanje	Kuhinja	Prostor za ručavanje	Dnevni boravak	Spavaća soba za dve osobe	Spavaća soba za jednu osobu	Kupatilo	WC	Ostava za hranu	Prostor za domaćinstvo	Prostor za komuniciranje	Otvoreni prostori
Obrada podova	Keramičke pločice I klase, plastični pod i sl.	Hrastov ili bukov parket, lamelirani parket i sl.				Keramičke pločice II klase i sl.		Cementna košuljica	Keramičke pločice II klase, plastični pod i sl.	Hrastov, bukov ili lamelirani parket i sl.	Keramičke pločice II klase, teraco-ploče i sl.
Obrada zidova	Keramičke pločice II klase u četiri reda i bojenje	Posna boja, perivi tapet, polikolor i sl.				Keramičke pločice II klase h=1,20 m i bojenje	Keramičke pločice II klase h=1,20 i bojenje	Posna boja ili dva puta okrećeno	Posna boja, perivi tapet, polikolor i sl.	Posna boja, perivi tapet, polikolor i sl.	U skladu sa obradom fasade
Oprema koja se ugrađuje	Sudopera, radna površina i visoki ormari (dimenzije prema veličini stana)		Plakari 1,2 m ²	Plakari 0,8 m ²	Uzidana kada, tuš za parsonjere, umivaonik sa ogledalom i etažerom, WC komplet, bojler, grejalica	Umivaonik, WC komplet	Police u ostavi ili plakari (sa ventilacijom)		Plakari za vešnu opremu (80x80)		
Termo-oprema	Grejno telo					Grejno telo			Grejno telo po potrebi		
Elektro-oprema	Sijalično mesto sa prekidačem u stanu					Sijalično mesto sa prekidačem u stanu					
	Jedna trofazna šuko-utičnica		Tri monofazne šuko-utičnice			Priključak aparata za brijanje				Zvučna signalizacija	
	Tri monofazne šuko-utičnice	Jedna monofazna šuko-utičnica	Telefonski priključak za veće stanove	Tri monofazne šuko-utičnice	Dve monofazne šuko-utičnice	Jedna monofazna šuko-utičnica (specijalna za mašinu za pranje rublja)			Dve monofazne šuko-utičnice		
	Izvod za protodni bojler i aspirator		Priključak za TV-antenu			Izvod za bojler i grejalicu				Priključak za telefon i usisivač	
Vodovod	Dva točeca mesta i protodni bojler				Dva točeca mesta, WC, bojler i priključak za mašinu za pranje rublja	Jedno točece mesto, Izvod za WC					
Kanalizacija	Priključak za sudoperu i mašinu za pranje posuđa				Priključak na fekalnu vertikalnu, WC, slavnik, kada, lavabo	Priključak na fekalnu vertikalnu, WC i lavabo					
Ostalo	Roletne (zastori) za sve prozore										
	Karniše za zavese										

ТАБЛИЦА — А

ГРС-А- 5, 13, 3, 1а

Слика 82. Преглед обраде и опреме у становима према нормативима Града Београда денешним 1958. године

(Извор: Лојаница В. (2019). *Архитектонска организација простора*. Становање, тематске целине. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду. стр. 254)

Током овог периода, према В. Лојаницу, „долази до одступања од централизованог државног управног система планирања уз општу институционалну децентрализацију, увођење економских система самоуправљања као и национализацију земљишта за изградњу“.¹⁶⁹ Према усвојеном систему, „приватни инвеститори нису били у обавези да израђују идејни пројекат за привредне и стамбене зграде. Идејни пројекат разрађиван је до мере да се из њега види концепција техничког решења и да се приближно може израчунати вредност радова“.¹⁷⁰

Издавањем публикације Економског института СР Србије *Преглед типских пројеката малих стамбених зграда* (1958), усвојени нормативи са принципима пројектовања били су приказани кроз каталог готових пројеката, са датом могућношћу њихове куповине. На основу пројеката из публикације градиле би се стамбене зграде. Пројекте су наручивали, односно бирали из *Каталога*, народни одбори и друштвена предузећа. За промене на пројекту ради прилагођавања конкретним условима или жељама инвеститора, морало се тражити одобрење од надлежне локалне ревизионе комисије. Купљени пројекат давао је

¹⁶⁹ Лојаница В. (2019). *Архитектонска организација простора*. Становање, тематске целине. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду, стр.254.

¹⁷⁰ Исто.

право да се по њему подигне само један објекат, уколико би инвеститор желео да подигне већи број објеката по истом типском пројекту био је дужан да прибави још по једну копију елабората по дефинисаној цени.¹⁷¹

По овом принципу пројектовања и изградње у многим југословенским градовима реализоване су бројне варијације стамбених зграда. Каталог се састојао од 60 различитих пројектантских решења приземних и једноспратних стамбених зграда, одабраних на основу јавног конкурса од пристиглих 335 идејних решења.¹⁷² Пројекти јефтиних решења малих стамбених зграда (индивидуалних, двојних, у низу) разрађени су у главне пројекте.¹⁷³ Квадратура станова била је нормативно дефинисана на основу броја постеља (од две до седам постеља).¹⁷⁴ Пројектанти чији су пројекти изабрани за Каталог били су: Иво Куртовић, Ђорђе Стефановић, Иво Антић, Мате Бајлон, Надежда Петровић, Љубица Леко, Милорад Мацура, Богдан Богдановић и други.¹⁷⁵

Иако су приказани станови различитих аутора и структуре станова, видљиве су карактеристике стамбене организације усвојене у претходном периоду (Слика 83 (а,б, в, г)). У својој структури станови имају пројектован улазни ходник, минималних димензија, из ког се приступало свим просторијама. Дневна соба је пројектована као комбинована соба односно као вишенаменска просторија са предвиђеним лежајевима за спавање или је потпуно избачена из организације стана. Центар окупљања у том случају преузимао је трпезаријски сто или чак стамбена кухиња са обједињеном функцијом дневног боравка и спавања, док је кухиња пројектована као радна кухиња или кухињска ниша. Трпезаријски сто био је позициониран у оквиру кухиње, док је код одређених аутора, трпезарија позиционирана у оквиру проширене комуникације, што је представљало напредак у функционалној организацији стана.

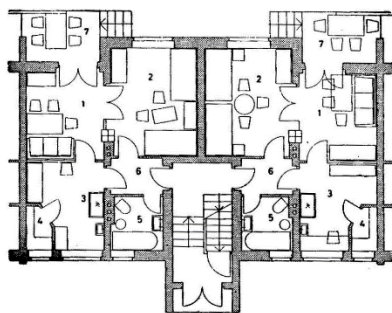
¹⁷¹ Каталог (1958). *Преглед типских пројеката малих стамбених зграда - друго допуњено издање*. Београд: Економски институт Народне Републике Србије, стр. 3-5.

¹⁷² Исто.

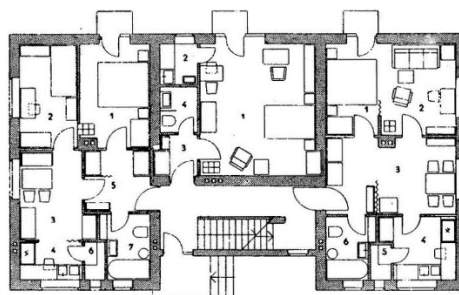
¹⁷³ Према: *Каталогу „Преглед типских пројеката малих стамбених зграда“*, конкурсну комисију у одабиру пројеката сачињавале су следеће архитекте: Жива Ђорђевић, Душан Стефановић, Богдан Несторовић, Милорад Мацура, Рато Богојевић, Миладин Прљевић, Јозег Кортус, Владета Максимовић.

¹⁷⁴ У пројектовању станова од пројекатаната се није тражило уклопање у модуларни систем, као ни стандардизација елемената, јер је у овом периоду важило становиште да нема услова за типске пројекте ове врсте.

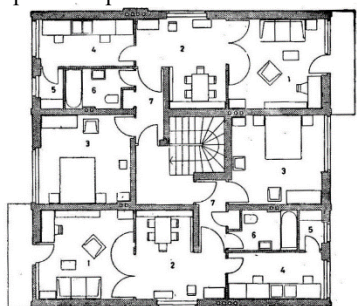
¹⁷⁵ Каталог (1958). *Преглед типских пројеката малих стамбених зграда - друго допуњено издање*.

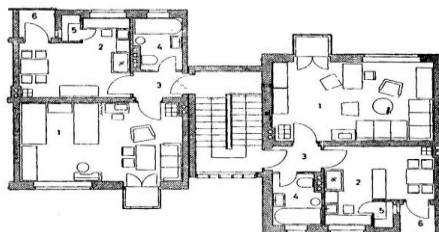
а) Основа спрата једносратне зграде у низу са 4 стана и три постеље по стану, ТИП 133–2-IV /арх З. Петровић

б) Основа спрата једносратне самосталне зграде са 6 станова (4 стана пројектована за две особе и 2 гарсоњере) ТИП 113-8-VI /арх. М. Бајлон

в) Основа спрата једносратне самосталне зграде са 4 стана (станови су нормирани са 3 постеље) ТИП 114–11-IV/арх У. Богуновић

г) Основа спрата једносратне зграде у низу са 4 стана (станови су су нормирани са 2 постеље) ТИП 133–1-IV /арх Н. Шерцер

Слика 83 (а, б, в, г). Основе станова из каталога *Преглед типских пројеката малих стамбених зграда*, различитих аутора

(Извор: Каталог (1958). Преглед типских пројеката малих стамбених зграда - друго допуњено издање. Економски институт Народне Републике Србије, Београд)

Претходно наведени нормативи и ограничења у пројектовању станова довели су до тога да се шездесетих година, организује велики број стручних скупова, изложби и конгреса на којима су се водиле значајне **дискусије о промени структуре стана**.¹⁷⁶ У овом периоду је веома значајно било **расписивање архитектонских конкурса**. Циљеве конкурса представљало је проналажење најквалитетнијих архитектонских решења станова „упакованих“ по дефинисаним нормативима у минимум стамбеног простора. На овај начин, архитектама су пружене нове могућности у експериментисању, пројектовању станова и представљању нових функционалних решења.¹⁷⁷ Према *Ђ. Алфиревићу*, „архитекте су своја интересовања у области становања, усмерили првенствено у три правца: 1) ка конципирању и примени нових система префабрикације, 2) ка иновативној

¹⁷⁶ Бајлон, М. (1980). *Стан у Београду*. Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54. Београд: Архитеконски факултет Универзитета у Београду, стр. 12-15.

¹⁷⁷ Меџанов, Д. (2009). *Архитектонски конкурси на Новом Београду од 1947. до 1970. године*. Наслеђе, 10, стр. 113-140.

примени модернистичких образаца у обликовању архитектуре, 3) ка експериментисању са просторним склоповима“.¹⁷⁸

Иако су у периоду шездесетих година дате нове могућности и већа слобода у пројектовању стамбених објеката, 1962. године расписан је конкурс за израду типских пројеката стамбених зграда са циљем да буду приказане у новом каталогу типских пројеката. На конкурс су одабрани типови стамбених зграда са већим бројем станова, већом спратношћу и већим бројем степеништа. Направљен је каталог *Пројекти спратних стамбених зграда* са приказаних 17 типова зграда и 63 различита типа стана. По истом принципу као и у претходним каталозима дата је могућност куповине готовог пројекта према потребама инвеститора.

3.3.3.1. Усвајање развојних основа савременог стана (1953–1965)

Развој **савремене функционалне организације стана** у Југославији, започет након *Саветовања у Дубровнику* (1950), настављен је са израженом **потребом за променом структуре стана из претходног периода**. Нови функционални концепти станова, приказивани су и усвајани на конгресима, изложбама и скуповима на којима су вођене дискусије о промени структуре стана.¹⁷⁹

На *Првом саветовању о стамбеној изградњи и становању одржаном* 1956. године у Љубљани, усвојена је значајна измена организације стана са дефинисањем **дневног и ноћног ритма**, који се односио на поделу функције стана и груписање појединих просторија у оквиру дневног и интимног блока. По препоруци датој на Саветовању, у оквиру **дневног блока** груписале су се дневна соба, обедовање и кухиња (са оставом) и тоалет, док су у оквиру **ноћног или интимног блока** биле груписане спаваће собе, једно или више купатила и интерна комуникација.¹⁸⁰

Једна од значајних изложби на којима је дефинисана функционална организација стана јесте изложба *Породица и домаћинство*, одржана у Загребу (1958). На овој изложби у оквиру програма становања и стамбене изградње, била су приказана два карактеристична

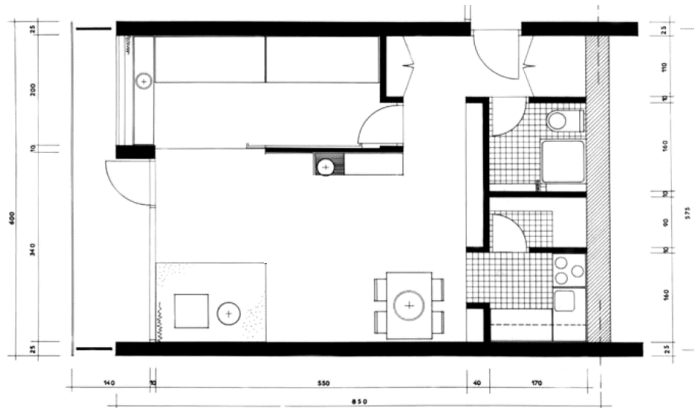
¹⁷⁸ Alfrević, Đ., & Simonović Alfrević, S. (2018). *The 'socialist apartment' in Yugoslavia: Paradigm or tendency?*. *Spatium*, 40, pp. 8-17.

¹⁷⁹ Бајлон, М. (1980). *Стан у Београду*. Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54. Београд: Архитеконски факултет Универзитета у Београду, стр. 15-17.

¹⁸⁰ Чанак, М. (2014). *Сви моји станови*. Орион арт. стр.36.

просторно-функционална концепта стана загребачког архитекте Бернарда Бернардија, која су послужила за даљи развој функционалне организације стана у Југославији.¹⁸¹

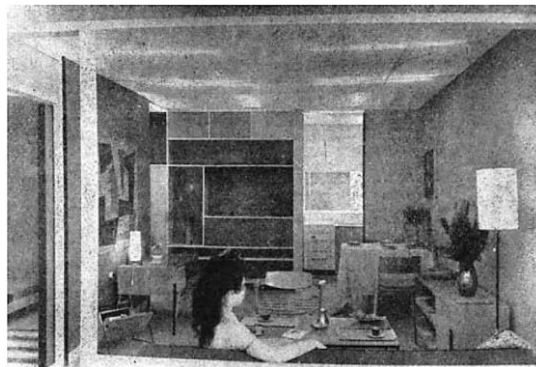
Први пример Бернардијевог стана који је био представљен као изложбени модел у природној величини и опремљен свим стандардима санитарне и стамбене опреме, односио се на стан пројектован за две до три особе, површине предвиђене минимумом од 43,70 м² (Слика 84 и Слика 85).

Слика 84. Основа двособног стана за две до три особе (1958), Предлог стамбеног решења за Другу изложбу Породица и домаћинство у Загребу, арх. Бернардо Бернарди

(Извор: Јукић, Т. & Вукић, Ф. (2017) Утјецај дидактичких изложби „Породица и домаћинство” на промовирање модела стамбених заједница. У: Обад Шћитароци, М. (ур.) Модели ревитализације и унапђења културног наслеђа. Мултидисциплинарни дијалог)

Главну карактеристику овог стана чинила је повезаност унутрашњег простора са спољашњом средином као и наглашена флексибилност основе коју је Бернарди остварио поделом дневног боравка и спаваће собе клизним вратима (Слика 85).

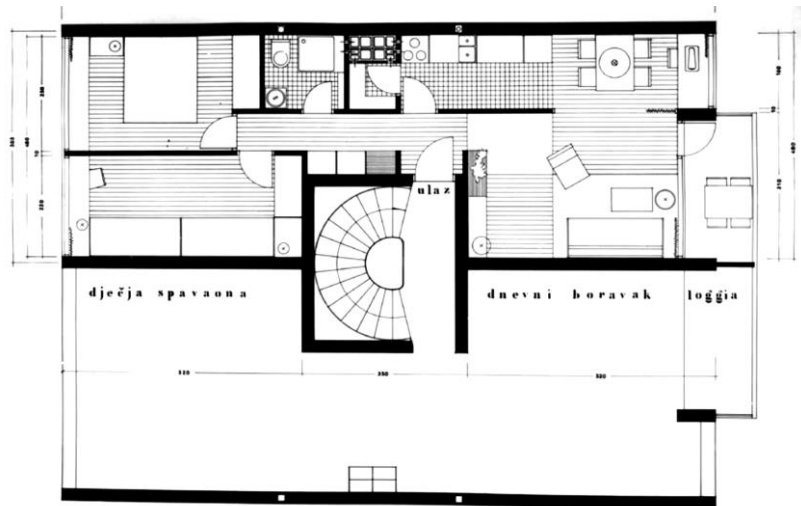

Слика 85. Изложбени модел двособног стана у размери 1:1; поглед с лође у дневни боравак двособног стана; у продужетку се налази трпезарија; лево су приказана клизна врата према спаваћој соби. Друга изложба „Породица и домаћинство“ у Загребу (1958), арх. Б. Бернарди

(Извор: Јукић, Т. Вукић, Ф. (2017). Утјецај дидактичких изложби „Породица и домаћинство” на промовирање модела стамбених заједница. У: Обад Шћитароци, М. (ур.) Модел ревитализације и унапђења културног наслеђа. Мултидисциплинарни дијалог)

¹⁸¹ Гаљер, Ј. & Церај, И. (2011). Улога дизајна у свакодневном животу на изложбама Породица и домаћинство 1957–1960. године. Загреб: Радови Института за повијест умјетности (35), стр. 277–296.

Други пример стана који је такође био представљен као изложбени модел у природној величини и опремљен свим стандардима санитарне и стамбене опреме, у складу са прописаним нормативима минималних површина, приказана је адаптација првог примера стана у трособан стан за четири до пет особа укупне површине 56 м² (Слика 86).

Слика 86: Основа трособног стана за четири до пет особа. Предлог стамбеног решења за другу изложбу Породица и домаћинство у Загребу (1958), арх. Б. Бернарди

(Извор: Јукић, Т. & Вукић, Ф. (2017) Утјецај дидактичких изложби "Породица и домаћинство" на промовирање модела стамбених заједница. У: Обад Шћитароци, М. (ур.) Модели ревитализације и унапрјеђења културног наслеђа. Мултидисциплинарни дијалог.)

Адаптивност простора односила се на основну стамбену јединицу где је из дефинисаног распона, новим решењем предвиђен дубоки, двострано оријентисан простор, пројектован за четири до пет особа. Купатило и кухиња позиционирани су у средину стана док је увлачењем кухиње, смањена ширина фасадног фронта у којој је пројектована трпезарија. Стан је улазним ходником подењен на дневну зону којој припадају дневна соба, кухиња, трпезарија и лођа као наставак дневне собе и ноћну зону у којој су груписане две спаваће собе и купатило^{182,183} (Слика 86 и Слика 87).

¹⁸² Гаљер, Ј. & Церај, И. (2011). *Улога дизајна у свакодневном животу на изложбама Породица и домаћинство 1957–1960. године*. Загреб: Радови Института за повијест умјетности (35), стр. 277-296.

¹⁸³ Бернарди Б. (1958). *Два типа стана са индустријском опремом, сепаратно издање*, у: Становање – НР Хрватска, II међународна ревијална изложба Породица и домаћинство, Организациони одбор Породица и домаћинство, стр.5.

Слика 87. Приказ дневног боравка *изложбеног модела трособног стана у размери 1:1* на Другој изложби „Породица и домаћинство“ у Загребу (1958), арх. Б.Бернарди
(Извор: Јукић, Т. & Вукић, Ф. (2017) Утјецај дидактичких изложби "Породица и домаћинство" на промовирање модела стамбених заједница. У: Обад Шћитароци, М. (ур.) Модели ревитализације и унапрјеђења културног наслеђа. Мултидисциплинарни дијалог.)

Значај претходно поменутог изложбе *Породица и домаћинство* (1958), био је у томе, што су на изложби представљени и други концепти који су се односили на просторно-функционалну организацију **савременог стана**. Тематска целина „*Стамбена заједница – проширена породица*“ била је посвећена друштвеној улози стамбене заједнице и решавању проблема „индивидуалног домаћинства и радне породице“. Тема изложбе била је усмерена на повећање квалитета свакодневице и унапређење положаја жене и мајке у новој, равноправној друштвеној улози, са циљем растерећивања жене од кућних послова и чувања деце. При том није реч само о ослобађању потенцијала искористивог за рад, него и времену за одмор, разоноду, образовање и учествовање у друштвеном животу. У фокусу целе изложбе била је удобност повезана са рационалношћу, економичношћу и функционалношћу, са постављеним питањем како стимулисати „потрошача, односно, породицу“ на трошење прихода.¹⁸⁴

Развојне промене, представљене на ФАО изложби и другим конференцијама архитеката у Југославији, утицале су на просторно-функционалну организацију стана у Југославији, увођењем пет најзначајних функционалних карактеристика **савременог стана**:

1. савремен концепт радне кухиње
2. примена кружне везе у организацију стана

¹⁸⁴ Јукић, Т., Вукић, Ф. (2017). *Утјецај дидактичких изложби "Породица и домаћинство" на промовирање модела стамбених заједница*. У: Обад Шћитароци, М. (ур.) Модел ревитализације и унапрјеђења културног наслеђа. Мултидисциплинарни дијалог.

3. позиционирање трпезаријског стола као другог центра окупљања у оквиру проширене комуникације
4. развој савременог облика дневног боравка као примарног центра окупљања породице
5. зонирање простора према биолошком ритму породице кроз јасно дефинисање „дневне и ноћне зоне стана“.

Прва карактеристика у развоју савременог стана, односи се на примену **радне кухиње**. Карактеристику овог концепта дефинише повлачење кухиње из зоне фасаде у унутрашњост стана, чиме долази до ослобађања простора за трпезарију. „Посредним осветљењем преко трпезарије омогућено је „боље паковање“ стамбених јединица по ширини зграде. Оваквом организацијом остварено је значајно смањење ширине објекта, што је било од посебног значаја за градњу великог броја станова“¹⁸⁵ (Слика 88).

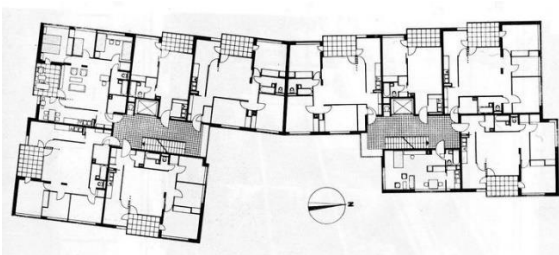
Слика 88. Основа стана у насељу *Hansaviertel* у Берлину у коме је примењен концепт „Алтове кухиње“ (1955–1957) Берлин, Немачка, арх. Алвар Алто
(Извор: <http://www.hiddenarchitecture.net/2016/09/hansaviertel-apartment-house.html>)

Овај принцип организације кухиње први пут је применио архитекта Алвар Алто на пројекту стамбене зграде Хансавијертел (*Hansaviertel*) у Берлину (1955-1957)¹⁸⁶ (Слика 89). У Југославију је концепт пренет од групе југословенских архитеката који су боравили у Шведској (1955) и публикован и представљен југословенској стручној јавности у делу *Стамбена изградња Шведске*.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Alfirić, Đ., Simonović Alfirić, S. (2018). *The 'socialist apartment' in Yugoslavia: Paradigm or tendency?* *Spatium*, 40, pp. 8-17.

¹⁸⁶ Исто.

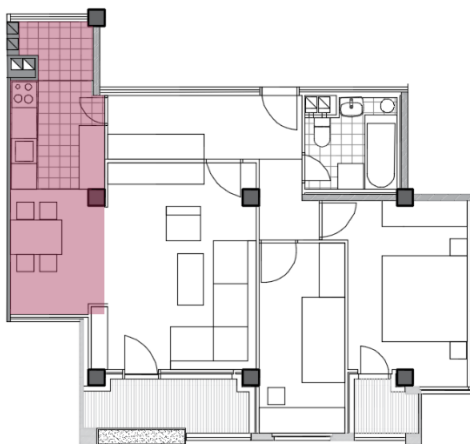
¹⁸⁷ Бајлон, М. (1956). *Стамбена изградња Шведске*. СК Градова, Београд. Поред тога је и лист „Рад“ у серији текстова „Како се гради у земљи са много удобних станова“, бр. 2, 3, 5, од фебруара до марта 1956. објављивао податке о шведској стамбеној архитектури.

Слика 89. *Насеље Hansaviertel* (1955) Берлин, Немачка, арх. Алвар Аалто
(Извор: <http://www.hiddenarchitecture.net/2016/09/hansaviertel-apartment-house.html>)

Пре појаве увучене радне кухиње у функционалној организацији стана у Југославији, „трпезарија је у већини случајева била директно осветљена и пројектована као засебна просторија при кухињи или је била обједињена са кухињом или дневним боравком“.¹⁸⁸ Овакав концепт пројектовања кухиње омогућио је да се кухињски простор повуче из фасадне зоне у залеђе стана, са могућношћу индиректног осветљења преко трпезарије. Према *М. Чанку*, код овакве позиције трпезарије, могу се разликовати следеће кухињске диспозиције:

- Радна кухиња са диференцијацијом кувања и обедовања по дубини без промене ширине просторије трпезарије (Слика 90);

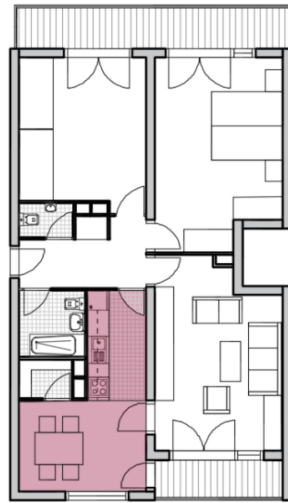

Слика 90. Пример радне кухиње са диференцијацијом кувања и обедовања по дубини без промене ширине трпезарије

(Извор: ауторов приказ према оригиналном пројекту, Стамбена ламела А (1978) ул. Благоја Паровића 4, Ниш/арх. Предраг Катанић, Историјски архив Ниш)

¹⁸⁸ Алфировић, Ђ. наведено према: Чанак, М. (2013). *Отворен или затворен стан*. Архитектура и урбанизам, 38, стр. 66-77.

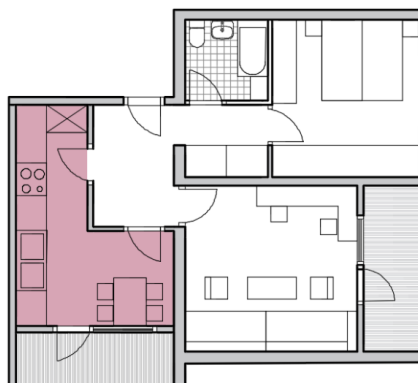
- Радна кухиња са диференцијацијом кувања и обедовања по дубини са повећањем ширине дела за обедовање (Слика 91);

Слика 91. Пример радне кухиње са диференцијацијом кувања и обедовања по дубини са повећањем ширине трпезарије

(Извор: Историјски архив Ниш, ауторов приказ према оригиналном пројекту, Стамбена зграда/Ламела Б (1963) ул. Страхињића бана 6, Ниш, арх. М. Станојевић)

- Заломљена радна кухиња позиционирана бочно од обедовања¹⁸⁹ (Слика 92).

Слика 92. Пример заломљене радне кухиње са бочно постављеном трпезаријом

(Извор: ауторов приказ према: Кнежевић, Г. (1989). *Вишестамбене зграде*. Техничка књига, стр. 128. Награђени конкурсни рад у Сплиту (1965), арх Славко Јелинек)

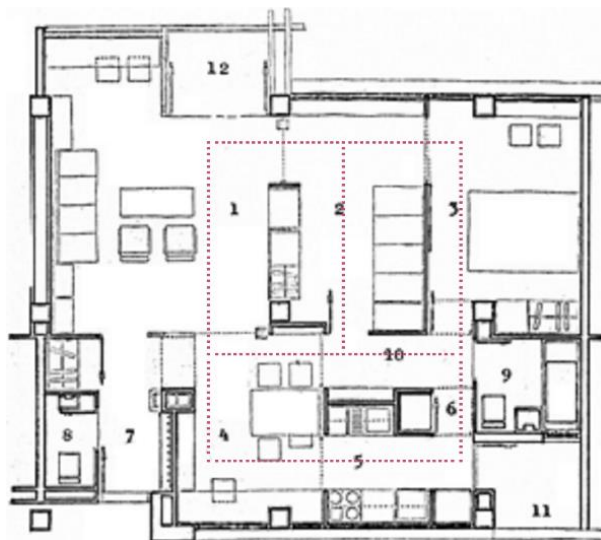
Друга карактеристика савременог стана проистекла је из увлачења кухиње у унутрашњост стана и повезивања улазног дела, кухиње, трпезарије и дневног боравка у цикличан низ и стварања тзв. **кружне везе**. Овај концепт проистекао је из постављених норматива и смањења површина за комуникацију и заснован је на функционалном

¹⁸⁹ Чанак, М. (2014). *Сви моји станови*. Београд: Орион арт. стр. 21.

концепту организације *салонског стана* из међуратног периода. Према Д. Илићу, увођење кружне везе било је значајно из два разлога:

1. „Дошло је до поспешивања социјално интегративних процеса у породици и уопште разноврснијих облика комуникација (визуелних, чујних и кретања) њених чланова;
2. Дошло је до ублажења недостака појединих организационих шема станова код којих је веза индивидуалних просторија (соба) са улазом била зависна од других (најчешће заједничких) просторија стана“.¹⁹⁰

Створена могућност обилажења једне просторије, односно групе просторија, једног елемента или сегмента зида, повећавало је доживљај просторности што је посебно важно код мањих станова. Умножавањем циркуларних токова, доживљај стамбене просторности се интензивирао и везивао се само за дневни блок или за цео стамбени простор, што је довело до боље међусобне повезаности просторија организације стамбеног простора.¹⁹¹ „Даљи развој и успостављање секундарних комуникативних веза као допунских, створило је услове за вишенаменско коришћење просторија а у одређеним случајевима и њихову промену у току експлоатације“¹⁹² (Слика 93).

Слика 93. Пример умножавања циркуларних токова у стану

(Извор: <http://stanovanje.yolasite.com/katalog-stanova.php?> Основа стана у Блоку 23 на Новом Београду (1974), Нови Београд/арх. Александар Стјепановић, Бранислав Карацић, Божидар Јанковић)

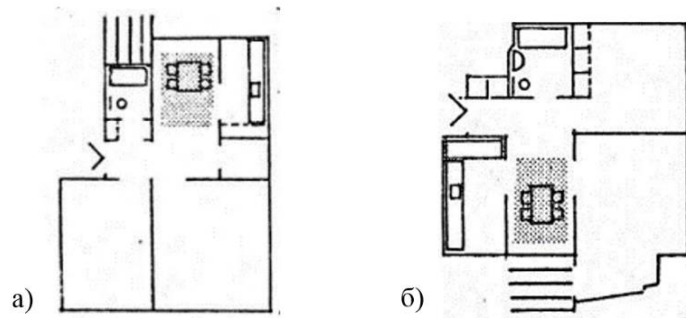
¹⁹⁰ Илић, Д. (1991). *Пројектовање стамбених зграда 1: организација стана*. Ниш: Универзитет у Нишу. стр. 64.

¹⁹¹ Чанак, М. (2014). *Сви моји станови*. Београд: Орион арт. стр. 64.

¹⁹² Илић, Д. (1991). *Пројектовање стамбених зграда 1: организација стана*. стр. 64.

Трећа карактеристика савременог стана односи се на **позиционирање трпезаријског стола у оквиру проширене комуникације** као другог центра окупљања породице. Потреба за местом за окупљање породице проистекла је из *Правилника* донетог 1958. године *Упутство о рационалном пројектовању и економичној изградњи станова*, којим је у дневну собу уведено постављање једног или два лежаја за спавање, што је довело до смањења квалитета становања. Овим концептом се у језгро стана **постављала проширена комуникација са породичним столом** који је поред функције обедовања добио и функцију окупљања породице.¹⁹³

Идеја о проширеном комуникационом простору у којем се налази заједнички сто, проистекла је из концепта салонског стана, са позиционираном трпезаријом као централном просторијом која је имала улогу главне комуникације. Савремен развојни концепт проширене комуникације, који је такође представљао основу за развој стана у Југославији, први пут је примењен у стамбеним организацијама у Шведској, одакле је и пренет у Југославију (Слика 94).

Слика 94. Концепт позиционирања трпезарије у оквиру проширене комуникације, примењен у организацији стана у Шведској

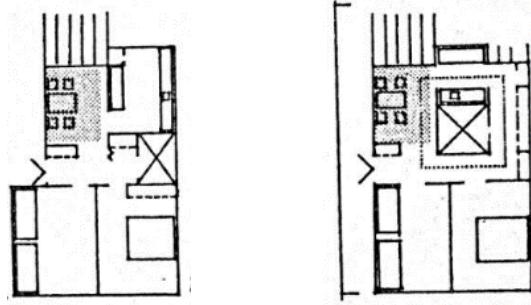
- а) Први пример концепта проширене комуникације у организацији стана у Шведској (1944), арх. Гунар Вејке (Gunnar Wejke)
- б) Други пример концепта проширене комуникације у организацији стана у Шведској (1953), арх. Ранка и Персон (Rankka, Persson)

(Извор: Бајлон, М. (1979). Становање: тема 1: организација стана. Архитектонски факултет, стр. 25)

Према *М. Бајлону*, концепт позиционирања трпезарије у оквиру проширене комуникације, први пут је презентован јавности на II Међународној изложби *Породица и домаћинство* (1958) у Загребу. Приказан је стан групе београдског Архитектонског факултета који су чинили: архитекте Мате Бајлон, Бранко Алексић и Бранислав Миленковић. Приказан је био прототип стана мале површине од 58 м², за породицу са

¹⁹³ Илић, Д. (1991). *Пројектовање стамбених зграда 1: организација стана*. Ниш: Универзитет у Нишу, стр. 64.

двоје деце, у коме је пројектован трпезаријски сто у проширеној комуникацији, у ограниченим економским условима¹⁹⁴ (Слика 95). Ту шему је у основи разрадио Б. Миленковић, тако што је постављањем попречног положаја кухињских елемената омогућено постављање трпезарије у оквиру комуникације као и развијање кружне везе у стану¹⁹⁵ (Слика 96).

Слика 95. Основа стана за четири особе и примењеном проширеном комуникацијом (1958), Изложба Стан за наше прилике, Загреб, арх. М. Бајлон, Б. Миленковић Алексић, Настић.

Слика 96. Разрађена организација стана за четири особе, са примењеном проширеном комуникацијом и кружном везом, арх. Миленковић

(Извор: Бајлон, М. (1979). Становање: тема 1: организација стана. Архитектонски факултет, стр. 25)

Према претходним истраживањима показало се „да је заједнички сто у проширеној комуникацији могуће решавати на два начина: постављањем проширене комуникације на спољашњу страну стана са непосредним осветљењем преко евентуалног балкона или лође и постављањем проширене комуникације у унутрашњост стана и њено осветљавање преко стаклене површине кухиње или само вештачки”.¹⁹⁶

Проширена комуникација у пракси је најчешће пројектована као продужетак улазног дела, чиме се остваривао већи простор у облику хола или је била пројектована као визуелни и просторни продужетак дневне собе.

Увођењем проширене комуникације, према Ђ. Алфировићу, „у оскудним друштвено-економским условима створене су следеће социјално-функционалне карактеристике стана:

- 1) формирање улазног простора за пријем гостију;
- 2) формирање свакодневног простора за учење и игру деце;

¹⁹⁴ Бајлон, М. (1979). *Становање: тема 1: Организација стана*. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду. стр. 25.

¹⁹⁵ Исто.

¹⁹⁶ Алфировић Ђ: према: Милошевић, П. (2007) *Мате Бајлон, архитекта (1903-1995)*. Београд: Задужбина Андрејевић.

- 3) одвајање активности деце и њиховог друштва, од активности родитеља и њихових пријатеља;
- 4) доживљај веће просторности стана, итд“.¹⁹⁷

Сагледавајући време и околности у којима је идеја о проширеној комуникацији настала, долазимо до закључка да је представљала веома напредан теоријски и пројектантски концепт. Са друге стране, просторно ограничење и општи недостатак стамбеног простора довео је до различитих, функционално неприхватљивих интерпретација овог концепта.¹⁹⁸

Четврту карактеристику стана дефинише развој савременог функционалног концепта дневног боравка као примарног центра окупљања породице. Према овим карактеристикама стана, дневни боравак је преузео централну позицију у стану, док је простор за обедовање по *М. Бајлону*, „изгубио дефиницију и започео своје лутање од стамбене кухиње, преко деобе комбиноване собе до проширене комуникације“.¹⁹⁹

Развој и пројектовање дневног боравка поклопило се и са **појавом телевизије у Србији (1958)**. Појава ТВ пријемника, према ауторима *Б. Петровића* и *И. Рашковића*, „довела је до **еволуираног салона**, односно **развоја дневног боравка** који је подразумевао окупљање породице око експонента нове технологије, преузимајући улогу **главне просторије** у функционалној организацији стана. Појавом телевизора створен је нови идеал стана и становања, прихваћен под утицајем зрелог модернизма, чиме је дошло до замене пређашњег поретка у архитектури становања“.²⁰⁰

Пети развојни концепт савременог стана, карактерише груписање просторија према **дневном и ноћном** биолошком ритму породице усвојеног на *Првом саветовању о стамбеној изградњи и становању одржаном 1956. године у Љубљани*. Овај функционални концепт се јављао и у ранијим стамбеним решењима.

¹⁹⁷ Alfirević, Đ. & Simonović Alfirević, S. (2018). *The 'socialist apartment' in Yugoslavia: Paradigm or tendency?*. *Spatium*, 40, 8-17.

¹⁹⁸ Исто.

¹⁹⁹ Бајлон, М. (1978). *Нека питања у вези са употребном вредности стана*. Београд: Стан и становање, часопис „Изградња“ посебно издање, стр.36.

²⁰⁰ Петровић, Б., Рашковић, И. (2011). *Традиција-транзиција*. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду. Орион арт и ИАУС. стр. 28.

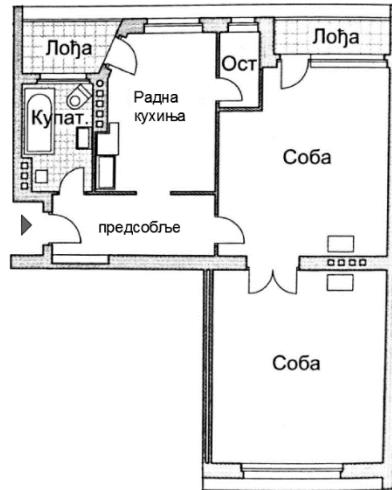
3.3.3.2. Типолошке карактеристике другог развојног периода стамбене изградње Ниша

Функционални развој стамбене јединице у Нишу од 1955. до 1965. године, карактерише постављена основа развоја у претходном периоду. Према раније установљеним карактеристикама, површина стана и број просторија биле су јасно дефинисане нормативима. Промена Правилника условила је додатно смањење, већ установљених минималних мера.

Новим донетим *Нормативима за стамбену изградњу у цивилном сектору* (1958), било је дефинисано спавање у оквиру дневне собе. Општи недостатак стамбеног простора одразио се и на постављање кревета чак и у оквиру и стамбене кухиње. Новим *Нормативима*, дефинисане су димензије ходника који је морао бити пројектован према минималним димензијама, како би дошло до уштеде у површинама. У каснијем периоду, улазни ходник је постао потпуно минимизиран, што је довело и до увођења дегажмана којим су се повезивале спаваће собе и купатило.

Пројектовање просторија минималних димензија односило се на све просторије а највише на споредне просторије и комуникације, због чега је у великом броју случајева дневна соба добијала функцију пролазне собе (Слика 97), што је јасно уочљиво на анализираном примеру. У појединим случајевима остваривана је и директна веза између једне од спаваћих соба и дневног боравка, чиме је оствариван шири контакт између дневног и интимног блока.²⁰¹ Улазна зона представљала је централно пројектован простор из ког се приступало просторијама стана. Организација купатила била је заснована на његовим елементарним димензијама. Отворене површине су такође биле ограничене минимумом и пројектоване углавном у виду лођа (Аналитички лист 24).

²⁰¹ Чанак, М. (2014). *Сви моји станови*. Београд: Орион арт.

Слика 97. Основа стана са пролазном собом и без јасно дефинисаног простора на дневну и ноћну зону (1955), ул. Генерала Милојка Лешанина, арх. М. Митровић
(Ауторов приказ према извору: Чемериќић З. (2010). Савремена архитектура Ниша 1946–1966. Друштво архитеката Ниша, Ниш стр. 106)

Функционална организација стана, иако је била дефинисана строгим нормативима и минималним димензијама, проистеклих из „друштвене равноправности“, није у свим случајевима имала социјалистички карактер. „То потврђују примери који су пројектовани са већим комфором и квадратурама за појединце у врху власти и за високе чинове у југословенској војсци, иако није било у складу са идеологијом социјалне једнакости“.²⁰²

Један од најранијих примера стана пројектованих у Нишу који излази из „минималних социјалних оквира“, односи се на *Стамбени објекат* (Слика 98), пројектован за вишу класну категорију станара. Ову стамбену организацију карактерише први пут примењено **зонирање простора на дневну и ноћну зону** (Аналитички лист 25). Карактеристика стамбене организације заснована је на усвајању типолошког модела стана међуратног периода са јасно уочљивим елементима салонског стана који карактеришу:

1. Функционална подељеност простора на главну и помоћну зону;
2. Зонирање простора на дневну и ноћну зону;
3. Стан у својој структури садржи пројектован салон;
4. У структури стана је пројектована централно позиционирана трпезарија са функцијом главне комуникације;

²⁰² Alfirević, Đ. & Simonović Alfirević, S. (2018). *The 'socialist apartment' in Yugoslavia: Paradigm or tendency?*. Spatium, 40, 8-17.

5. Помоћну зону чине: кухиња, остава, санитарне просторије и просторија за послугу;
6. У стан се приступа преко три пројектована улаза (једним главним и два помоћна).

Слика 98. *Стамбена зграда за становање више класне категорије станара (1956), ул. Учитељ Милина 20, Ниш, арх. Б. Савић*
 (Ауторов приказ према извору: Чемерикић З. (2010). *Савремена архитектура Ниша 1946–1966.* Ниш: Друштво архитеката Ниша, стр. 97)

Функционални развој радничких станова настављен је по претходно усвојеним обрасцима и нормативима. (Слика 99 и Слика 100).

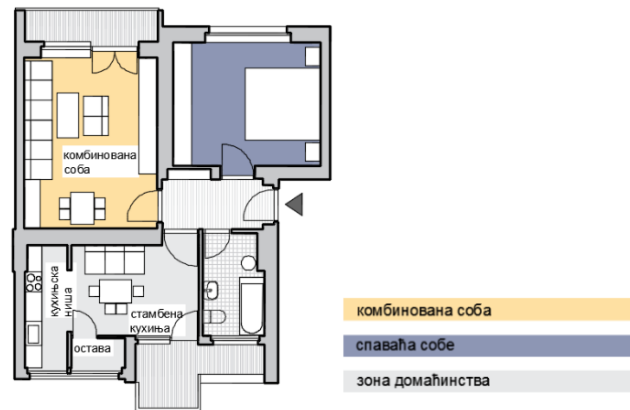

Слика 99. *Стамбена зграда (1957), ул. Скопљанска, Ниш, арх. Душан Јакшић*
 (Ауторов приказ према извору: Чемерикић З. (2010). *Савремена архитектура Ниша 1946–1966.* Ниш: Друштво архитеката Ниша, стр. 119)

Структура стана била је дефинисана усвојеним бројем лежаја. Зону домаћинства карактерисао је принцип пројектовања кухињске нише, односно стамбене кухиње, која је уједно представљала и центар окупљања породице. Организација соба била је заснована на претходно усвојеном принципу, комбиноване собе и спаваће собе.

„Недостатак стамбеног простора и већег броја корисника у њему, увек је био условљен постављањем додатних лежаја“.²⁰³

Поменуто развојне карактеристике уочљиве су на приказаним примерима, грађених крајем педесетих година (Аналитички лист 26 и Аналитички лист 27).

Слика 100. *Стамбена зграда (1958), Ул. Марка Орешковића, Ниш, арх. Касим Османчевић*
(Ауторов приказ према извору: Чемерикић З. (2010). *Савремена архитектура Ниша 1946–1966.*
Ниш: Друштво архитеката Ниша, стр. 109)

За почетак промена у функционалној организацији стана у Нишу може се узети 1959. година када је дошло до примене савремених стамбених карактеристика представљених на изложби *Породица и домаћинство* и другим конференцијама у Југославији.

Концепт позиционирања трпезаријског стола у оквиру проширене комуникације први пут је примењен на *Вишепородичном стамбеном објекту* (1959) на Тргу 14. октобар (Слика 101).

Слика 101. *Основа станова са проширеном комуникацијом (1959), Трг 14. октобар, Ниш, арх. Станко Фабрис*
(Ауторов приказ према извору: Чемерикић З. (2010). *Савремена архитектура Ниша 1946–1966.*
Друштво архитеката Ниша, Ниш стр. 133)

²⁰³ Чанак, М. (2014). *Сви моји станови*. Београд: Орион арт.

Код приказане организације стана, трпезарија је постављена у средиште стана, чиме су обједињене комуникативна функција и функција обедовања. Оваква поставка, не може се у потпуности подвести под „концепт проширене комуникације“, из разлога што се јасно може уочити карактеристичан централни простор, проистекао из стамбене организације из међуратног периода. Са друге стране, код овог примера, долази до одвајања кухиње и трпезарије, при чему је кухиња сведена на организацију радне кухиње. У организацији стана иако је било просторних могућности, није дошло до груписања просторија по дневном и ноћном ритму (Аналитички лист 28).

За тренутак најзначајних функционалних промена стамбених јединица у Нишу, може се сматрати 1961. година када су у организацији станова први пут примењени следећи савремени концепти:

- Савремен облик дневне собе која постаје главни центар окупљања породице;
- Концепт увучене радне кухиње и дефинисан простор за трпезаријски сто;
- Кружна веза;
- Проширена комуникација;
- Зонирање стана по биолошком ритму породице, односно, дефинисање дневне и ноћне зоне стана.

Код организације стана у *Плавом солитеру* (Слика 102), примењени су скоро сви развојни елементи савременог стана. Стан је функционално подељен на две зоне – дневну и ноћну. У дневној зони груписане су дневна соба, трпезарија и кухиња са оставом. У ноћној зони, око пројектованог дегажмана, груписане су две спаваће собе и купатило. Улазну зону карактерише централно пројектован ходник из кога се директно приступа дневној соби, кухињи и ноћној зони преко дегажмана. Дневна соба представља главно тежиште стана у функцији окупљања целе породице. Примењен је концепт увучене радне кухиње од зоне фасаде ка унутрашњости стана, што је довело до ослобађања простора за позиционирање трпезаријског стола. Задржавање директних веза између дневне собе, кухиње и трпезарије, дало је могућност остваривања вишеструке кружне везе (Аналитички лист 30).

Слика 102. *Плави солитер* (1961), Хајдук Вељкова 18, Ниш, арх. Д. Марковић и арх. С. Митић
(Ауторов приказ према извору: Чемериќић З. (2010). *Савремена архитектура Ниша 1946–1966*.
Ниш: Друштво архитеката Ниша, стр. 149)

Други пример функционалне организације савременог стана у Нишу са претходно набројаним утицајима јесте *Стамбени објекат на Синђелићевом тргу* (1961), (Слика 103).

Слика 103. *Стамбена зграда на Синђелићевом тргу* (1961), Вождова, Ниш, арх. Д. Марковић
(Ауторов приказ према извору: Чемериќић З. (2010). *Савремена архитектура Ниша 1946–1966*, Друштво
архитеката Ниша, Ниш стр. 140)

Код анализираниог концепта, дошло је до функционалног повезивања дневне собе и кухиње са простором предвиђеним за трпезаријски сто. Позиција трпезаријског стола представља прелазни облик између посебне просторије и проширене комуникације. Због мале структуре стана није у потпуности дошло до диференцирања ноћне зоне. Комуникацију у стану карактерише централно пројектован улазни ходник на који се надовезује кружна веза формирана у оквиру дневне стамбене зоне (Аналитички лист 29).

3.3.4. Индустијализација стамбене изградње и београдска школа становања (1966–1980)

Крајем педесетих и почетком шездесетих година прошлог века, у оквиру индустријализације земље, развијана је и грађевинска индустрија. Истраживања су била усмерена према тражењу нових материјала и метода рада како би се убрзао процес изградње. Проблем је представљала брзина изградње, где је у просеку било потребно да „од градње до усељења прођу две године и четири месеца“.²⁰⁴ „Зато је било врло важно обезбедити брзо и ефикасно преношење великог дела грађевинских радова са градилишта у фабрике. За то је била потребна боља организација рада у фабрикама како би процес изградње текао равномерно, без утицаја климатских промена и годишњих доба“.²⁰⁵ Новим седмогодишњим планом СФРЈ (1964–1970) планирана је била изградња 120.000 нових станова годишње, чиме би се у будућем периоду од десет година могла превазићи стамбена криза послератног периода.²⁰⁶ Овај циљ се могао остварити једино индустријско-монтажном изградњом којом би се убрзао процес изградње великог броја станова.

Укидањем *Министарства грађевина ФНРЈ*, које је као савезна установа доносило законе и правилнике, формиран је *Институт за испитивање материјала*, у оквиру ког су основане студијске групе које су се бавиле прилагођавањем основних конструктивних система од преднапрегнутог бетона. У оквиру истраживања на *Институту за архитектуру* (1955) дошло се до развоја скелетног ИМС система као и префабрикованих и полупрефабрикованих елемената, чиме су створене велике могућности у пројектовању. Осмишљен од стране Бранка Жежеља, главну одлику **ИМС система** чинило је иновативно спајање стубова са таваницом путем преднапрезања, што је доводило до стварања сила трења.

Прве експерименталне зграде ИМС система имале су ширину 14,6 м и дужину 65 м, спратност По+П+8+мансарда. Бетонски префабрикован скелет са стубовима и таваницама, ишао је непрекидно кроз три етажe.²⁰⁷ Ове зграде биле су изграђене на

²⁰⁴ Вукелић, Н. (2019). *Стамбена политика и архитектура у социјалистичкој Југославији*. PhD diss., University of Pula. Faculty of Philosophy

²⁰⁵ Мецанов, Д. (2015). *Просторна организација стамбених зграда грађених у Београду од 1947. до 1980. године у префабрикованим индустријализованим системима*. (Doctoral dissertation. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду, стр.83.

²⁰⁶ Исто. стр.85.

²⁰⁷ Мецанов, Д. (2015). *Просторна организација стамбених зграда грађених у Београду од 1947. до 1980. године у префабрикованим индустријализованим системима*. стр.85.

Новом Београду у Блоку 1. Институт је касније унапредио систем потпуне префабрикације стамбених зграда којим је било могуће извести објекте спратности од П+4 до највише спратности П+16 и више спратова. „Поред ИМС система, у југословенској изградњи примену су имали и други монтажни системи: *Југомонт* - Загреб, *Хидроградња* - Чачак, *Неимар* – Београд, *Комгран* – Београд, *Каблар* – Краљево, *Враница* – Сарајево, *Карпош* – Скопље.“²⁰⁸

Друга важна иновација у овом периоду односила се на увођење **модуларног система**. Заслугу за његово увођење имао је *Центар за унапређење грађевинарства* Савезне грађевинске коморе који је 1958. године постао самостална установа под називом *Југословенски грађевински центар*. Његова активност на осавремењивању изградње почела је неколико година раније, када је *Савезна грађевинска комора - Центар за унапређење грађевинарства* (1955), формирала комисију са задатком да испита и предложи стандард за основни грађевински модул. На предлог комисије, дат је **јединствени модуларни систем у зградарству**, који је усвојен као **југословенски стандард**, а приказан у листу „*Стандардизација*“ (1956). У делокруг свог рада, центар је убрајао и израду предлога упутстава за спровођење модуларне координације у стамбеној изградњи. У вези с тим (1959) формиране су и тзв. радне групе за поједине стандарде. Основни циљ увођења модуларне координације био је дефинисање оптималног система мера и димензија којим би се олакшао и убрзао процес индустријске производње.²⁰⁹

Усвојени пројектантски модул износио је 6М или 60 цм и по потреби је умањиван на 3М или 30 цм, где је 1М износио 10 цм. Модуларни систем је био значајан код координисања мера свих грађевинских елемената као и код унифицирања елемената опреме (кухињских, купатилских и др.) које је требало предвидети у становима. За типске стамбене јединице пројектовани су типски елементи намештаја према основном модулу од 60 цм.²¹⁰

Одређене просторне димензије у стану биле су условљене распонима ИМС система и модуларним димензијама намештаја. У периоду од 1960 до 1970. године, простор за

²⁰⁸ Мецанов, Д. (2015). *Просторна организација стамбених зграда грађених у Београду од 1947. до 1980. године у префабрикованим индустријализованим системима*. стр.85

²⁰⁹ Бајлон, М. (1979). *Становање: тема 1: Организација стана*. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду, стр. 15.

²¹⁰ Бајлон, М. (1980). *Стан у Београду*. Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду, стр.11.

обедовање имао је стандардну минималну ширину 210 цм док је минимална ширина купатила износила 120 цм.²¹¹ Наведене модулларне мере биле су усвојене на основу хабитолошких истраживања која су вршена у **Центру за становање ИМС**. Ова истраживања обухватала су људске животне потребе у стану, стамбене функције, просторе и просторије у становима, димензионалне параметре и унутрашњу организацију станова. „Заснивала су се на антрополошким мерама за које је **испитивана граница егзистенцијалног минимума у колективном становању** као и могућности **максималног просторног „паковања”** са аспекта **оптималне функционалности**. Истраживања су реализована, проверавана у пракси а затим су преточена у архитектонске прописе и нормативе, што је даље постало **основа за развој функционализма и параметарске архитектуре**“.²¹²

„У Југославији, поред *Центра за становање ИМС*, били су формиран и други водећи истраживачки центри у области хабитологије као што су: архитектонски факултети у Београду, Загребу, Љубљани, Сарајеву и Скопљу“²¹³. Такође, формиране су и „пројектне и истраживачке организације попут: Југословенског института за урбанизам и становање, Градбеног центра Словеније и др“.²¹⁴

Индустријализација изградње довела је до релативно великог пораста стамбене изградње, нарочито оне у друштвеном сектору. Иако је са једне стране стамбена криза ублажена индустријском изградњом, са друге стране, *према М. Бајлону*, развој стамбене изградње био је праћен бројним проблемима. Стамбена изградња развијана у низу супротности, које су се односиле на „расипање средстава и површина и у неправилном коришћењу расположивих средстава, лоше усвојеним програмским начелима и недостатку регулатива које би штитиле, усмеравале и осигуравале одређена извршења.“²¹⁵ Истовремено, стално су се мењале врсте и асортиман производа који су се користили у изградњи. Често неразумно мењање организације рада, затим, лоша кадровска политика и недефинисаност садржаја цене стана, доводили су до великих финансијских губитака у стамбеној политици и изградњи. Зато *Н. Куртовић-Фолић*

²¹¹ Чанак, М. (2014). *Сви моји станови*. Београд: Орион арт.

²¹² Alfirević, Đ., & Simonović Alfirević, S. (2018). The ‘socialist apartment’ in Yugoslavia: Paradigm or tendency?. *Spatium*, 40, pp. 8-17.

²¹³ Исто.

²¹⁴ Алфировић, Ђ., према: Бајлон, М. (1980). *Стан у Београду*. Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54. Београд: Архитеконски факултет Универзитета у Београду.

²¹⁵ Бајлон, М. (1980) *Становање - Тема 2: Становање у колективу (заједништву)*, 3: *Најамни стан*, 4: *Индивидуална кућа - стан*, 5: *Нека питања стана у СФРЈ уз теме 2-4; свеска 50*. Београд: Архитектонски факултет - последипломске студије.

констатује: „Типизација становања, иако је делимично решила велики притисак људи на град и олакшала стамбену кризу, у великој мери је деловала као унификација потреба станара, а све у име прогреса, који је прописивала интелектуална елита градитеља уз подршку државне администрације. Посебно је значајно нагласити да се овај процес одвијао, додуше с променљивим успехом, и у капиталистичким и у социјалистичким земљама”.²¹⁶

У овом периоду, започет је развој **београдске школе становања**.²¹⁷ „Термин „београдска школа“ јавио се током шездесетих година на низу регионалних конференција и саветовања посвећених стамбеној изградњи и планирању развоја градова, највише оних које је организовао тадашњи *Југословенски грађевински центар*.“²¹⁸ Поред овог термина, јавили су се и термини „загребачка, љубљанска, сарајевска, и скопска школа због разлика које су се јавиле у решавањима проблема различитих функционалних аспеката и тражењу нових концепата организације стана“.²¹⁹ У оквиру *београдске школе становања*, истраживања просторно-функционалних концепата стамбене јединице, развијана су од стране професора са београдског Архитектонског факултета, где су се као најзначајнији представници истицали професори *М. Бајлон*, *Б. Миленковић* и *Б. Алексић*. Према *Д. Милашиновић Марић*: „београдска школа није имала стилску јединственост, већ је идеологија функционализма и интернационалног стила представљала личну интерпретацију архитеката“.²²⁰

Иако београдски стан не карактерише само једна одређена типологија, одређене функционалне карактеристике стамбене јединице представљају одраз стана пројектованог у оквиру београдске школе становања. Заједничку карактеристику станова представљало је јасно функционално зонирање дневне и ноћне зоне, увођење кружне везе и вишеструких циркуларних токова, као и постављање трпезаријског стола у језгро стана у оквиру проширене комуникације, што је довело до формирања аутентичног центра стана. Главна карактеристика централно позиционираног стола за ручавање јесте

²¹⁶ Куртовић Фолић, Н. (1995). *Повратак од типизације ка типологији станбених објеката*. ДАНС, бр.13-14, стр. 25.

²¹⁷ Милашиновић Марић, Д. (2011). *Развојни токови у српској архитектури од 1945. до 1961. године*. Архитектура и урбанизам, 33, стр. 3–15.

²¹⁸ Alfirević, Đ., Simonović Alfirević, S. (2018). *The 'socialist apartment' in Yugoslavia: Paradigm or tendency?*. *Spatium*, 40, pp. 8-17.

²¹⁹ Лојаница, В. (2019). *Архитектонска организација простора*. Становање, тематске целине. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду.

²²⁰ Милашиновић Марић, Д. (2011). *Развојни токови у српској архитектури од 1945. до 1961. године*. Архитектура и урбанизам, 33, стр. 3–15.

у томе што се истовремено интегришу и одвајају зоне стана, ствара се центар за окупљање породице и ствара кретање као и функционалне везе између појединих делова стана.²²¹ Примарни центар окупљања породице постаје дневни боравак у коме тв пријемник представља предмет око ког се окупља породица, док простор за обедовање преузима функцију секундарног центра окупљања.

Правилници донети 1964. године, представљали су *Упутства за изградњу стамбених зграда за потребе ЈНА*. Ове правилнике је донео *Државни секретаријат за народну одбрану*. Нешто касније, 1967. године, донет је *Правилник о минималним техничким условима за изградњу станова* у цивилном сектору. Овим Правилником дефинисани су минимални услови за величине, висине и ширине просторија и елемената, минимум квалитета опреме у стану и усклађеност са ЈУС стандардом, инсталационе мреже и опрема. Усвојени су критеријуми за елементе стамбеног комфора који су се односили на природно осветљење, термички и звучни комфор. Такође, Правилником су утврђени основни принципи модуларне координације и систем њихове примене.²²²

3.3.4.1. Развојне функције стана у Нишу у индустријализованом систему изградње

Увођењем индустријализације у стамбену изградњу у Нишу пренети су пројектантски принципи и искуства хабитолошких истраживања Центра за становање ИМС и утицаја архитеката који су деловали у оквиру *београдске школе становања*. Овај период у нишкој стамбеној архитектури може бити дефинисан као период у коме се дошло до потпуног просторно функционалног развоја **савременог стана и развоја нових просторних концепата**.

Први изграђени објекти у индустријализованом ИМС систему у Нишу представљају стамбене куле „Сајмиште“ (1970) спратности П+14 и П+18, на почетку Булевара Немањића (Слика 104).

²²¹ Исто, стр. 327

²²² Лојаница, В. (2019). *Архитектонска организација простора. Становање, тематске целине*. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду, стр. 255-256.

Слика 104. *Основа стана* (1970), ул. Војводе Танкосића, Ниш, арх. Љиљана Давидовић (Ауторов приказ према извору: Информативни билтен Центра за становање ИМС (1977). Београд: Центар за становање Института за испитивање материјала ИМС СРС, број 18, стр. 23)

Свака стамбена јединица функционално је организована на основу истраживања и постављених принципа у претходном периоду. Примењено је функционално зонирање на дневну и ноћну зону у оквиру којих су функционално обједињене компатибилне просторије. Улазну зону карактерише улазни ходник са тоалетом. Дневна зона заснована је на груписању дневне собе, као тежишта стана, трпезаријом и увученом радном кухињом са оставом. Ноћна зона дефинисана је двема спаваћим собама, радним простором и пројектованим купатилом. Једна од функционалних карактеристика која се први пут јавила у нишкој стамбеној архитектури, огледала се у увођењу **лонгитудиналних токова кретања или тзв. „продуженим визурама“**. (Аналитички лист 32). „Овакви токови кретања кроз стан, најчешће са једне стране излазе на фасаду или на балкон/лођу и могу бити континуирани или пресечени вратима, чиме се омогућује флексибилније коришћење тока“.²²³ Максимални доживљај просторности постиже се комбиновањем контролисаних лонгитудиналних и циркуларних токова, што је примењено и у функционалној организацији приказаног примера. Према *М. Чанку*: „ови токови ако су добро осмишљени пружају у глобалу повољније услове становања од тзв. отворених станова са интегралним простором. Овај пројектантски принцип заснован је на пројектовању салонских станова између два рата, код којих су све собе пројектоване према улици, међусобно повезане двокрилним вратима. Такав једноставан принцип своди се на „заланчавање“, односно долази до надовезивања већег броја циркуларних

²²³ Чанак, М. (2014). *Сви моји станови*. Београд: Орион арт, стр. 65.

токова на један главни лонгитудинални ток“.²²⁴ Увођење лонгитудиналних комуникација долазило је до изражаја код већих станова. Стан са дефинисаним лонгитудиналним токовима или продуженим визурама према *Б. Алфировићу*: „представљају један од карактеристичних концепата **социјалистичких станова**“.²²⁵

У стамбеној изградњи у Нишу, концепт станова код којих су се визуре продужавале према спољашњости, били су веома ретки за разлику од веома често примењиваног концепта кружне везе.

Изградња станова у ИМС систему довела је до постизања високог квалитета развоја функционалне јединице, што показују следећи примери (Слика 105 и Слика 106):

Слика 105. *Основа стана* (1977), угао Б. Немањића и Сремске, Ниш, арх. Д. Вељковић
Слика 106. *Основа стана, Ламела А 1-2* (1978), ул. Благоја Паровића 2, Ниш, арх. П. Катанић
(Извор: Историјски архив Ниш, ауторов приказ према оригиналном пројекту)

Код анализе примера стамбених јединица пројектованих у оквиру ИМС система, можемо уочити потпуну диференцираност дневне и ноћне зоне, у којима су груписане просторије према биолошком ритму породице. Организација дневне зоне заснована је на поставци дневне собе као примарног центра окупљања породице. Трпезарија као секундарни центар окупљања има своје место између кухиње и дневне собе у оквиру проширене комуникације. Ноћну зону чине спаваће собе и груписане око дегажмана. Улазна зона је централно позиционирана са тоалетом на коју се надовезује кружна комуникација. Станови су по обрасцу двострано оријентисани са пројектованим лођама (Аналитички лист 36, Аналитички лист 37).

²²⁴ Чанак, М. (2014). *Сви моји станови*. Београд: Орион арт, стр. 65.

²²⁵ Alfirević, Đ., Simonović Alfirević, S. (2018). *The 'socialist apartment' in Yugoslavia: Paradigm or tendency?*. *Spatium*, 40, pp. 8-17.

Још један типолошки концепт који се јавио у развоју и изградњи ИМС система у стамбеној архитектури Ниша, јесте стан са централно пројектованим санитарним језгром у коме долази до обједињавања санитарних просторија и њиховог позиционирања као централног простора. У нишкој стамбеној изградњи као функционални модел, јавио се код *Стамбених солитера* (1976), играђених на тргу 14. октобар (Слика 107).

Слика 107. Основа стана у *Стамбеном војном солитеру* на Тргу 14. октобар (1976), угао Епископске и Трга 14. октобар, арх. П. Јанић

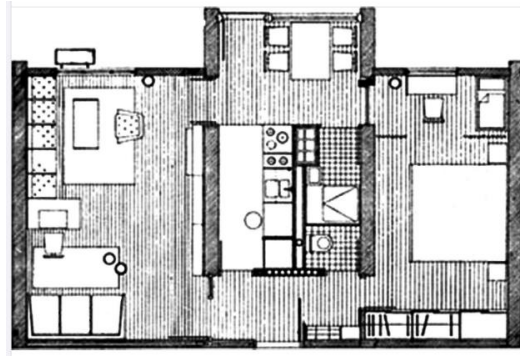
(Извор: Историјски архив Ниш, ауторов приказ према оригиналном пројекту)

Главни функционални принцип, заснован је на централно пројектованом санитарном језгру око кога се остварује кружна комуникација у стану. Санитарни блок обједињује кухињу и тоалет и позициониран је у средишњи део стана. Оваквим концептом, према *М. Петровићу*, „постигнут је одређени степен поларизације на дневну и ноћну зону између којих је предвиђена проширена комуникација са трпезаријом и додатним простором за игру деце или рад.“ Тако је, „уместо крутог „разграничења“ између две зоне, остварена просторна веза која је истовремено еластичнија, директнија и флексибилнија. Такође је омогућен директан најкраћи приступ дневном боравку и централном санитарном блоку из улазне партије, као и трпезаријском делу директно преко кухиње, а да није нарушен елементарни ниво приватности и комодитета у зони одмора и ручавања“.²²⁶ (Аналитички лист 34).

Функционални концепт стана са централним санитарним језгром, архитеката Илије Арнаутовића и Милана Михелића, први пут је приказан на изложби *Стан за наше прилике* у Љубљани (1956) (Слика 108). Оваква стамбена организација проистекла је из

²²⁶ Petrović, M. (2021). *Design and functional characteristics of the multi-family housing architecture in the period of mature and late modern architecture of Niš-case studies*. Facta Universitatis, Series: Architecture and Civil Engineering, pp. 177-193.

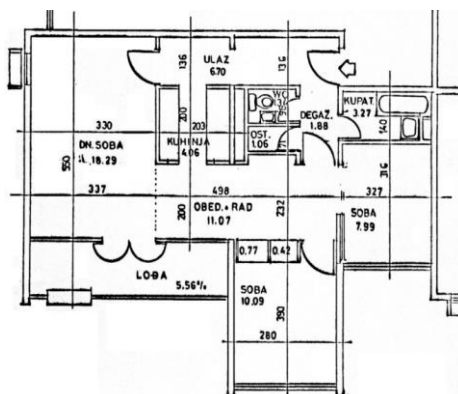
потребе да се постигне максимално поједифицање изградње обједињавањем санитарних просторија. Као коначан резултат у функционалној организацији простора представљало је успостављање кружне везе око централног језгра стана, јасно раздвајање дневне и ноћне зоне стана и виши степен флексибилности простора.

Слика 108. Стан за наше прилике са централно пројектованим санитарним језгром (1956), Љубљана, арх. И. Арнаутовић и М. Михелић

(Извор: <https://www.facebook.com/groups/centarzastanovanje/permalink/2127177157310783/>)

Стан са централним санитарним језгром који се јавио у стамбеној изградњи у Нишу свој појавни облик има на примеру станова у Блоку 22 на Новом Београду (1968-1974). Пројектован је од стране архитеката Александра Стјепановића, Бранислава Карацића и Божидара Јанковића (Слика 109). Поређењем основа приметан је исти функционални концепт који карактерише: централно пројектовано санитарно језгро, кружна комуникација и спаваћа соба која „излази“ из габарита стана.

Слика 109. Основа стана, Блок 22 (1968–74), Нови Београд, арх. А. Стјепановић, Б., Карацић и Б. Јанковић

(Извор: <http://stanovanje.yolasite.com/katalog-stanova.php>)

Овај пример преузимања одређене стамбене организације није био усамљен у нишкој стамбеној архитектури. Иако се архитектонски пројекат сматра ауторским делом, према мишљењу *Д. Марушића*, типолошки концепт станова насталих у оквиру *београдске школе становања*, могао би се сматрати општим друштвеним добром.

3.3.5. Период либерализације и усмерене стамбене изградње (1980–1990)

Извесна либерализација економских и политичких услова у земљи у периоду од 1970. до 1989. године утицала је и на стамбену политику. У систему усмерене стамбене изградње, поред дистрибутивне концепције, јачало је и слободно стамбено тржиште. Као инвеститори јављала су се велика предузећа, али и удружења више инвеститора, што је директно утицало на квалитет и концепт стамбене изградње. Значајно повећање стандарда станоградње настало је током 1970-их и 1980-их, када се већина станова градила за потребе војске, код којих је у функционалној организацији станова постигнут високи стамбени стандард са становишта квалитета програма, организације, функције, садржаја и опремљености. Ови станови функционално су засновани на типолошким карактеристима *београдског стана*. Простор је диференциран на дневну и ноћну зону, са јасним кружним токовима кретања, док је обедовање било позиционирано у оквиру проширене комуникације (ређе је трпезарија пројектована као засебна просторија). Такође, функционални концепт стана развијан је и кроз увођење флексибилности простора.

Године 1988. издата је *Одлука о изменама и допунама Одлуке о условима и техничким нормативима за пројектовање стамбених зграда и станова*.²²⁷ На основу великог броја хабитолошких истраживања центра за становање ИМС у претходном периоду формирана је прецизна пројектантска и грађевинска регулатива (цивилна и ЈНА).

Нормативи за саме стамбене јединице били су прецизни, са дефинисаним функционалним везама између просторија, минималним површинама просторија, диспозицијама, димензијама и техничким условима које свака просторија мора да испуњава. Одредбе о економским параметрима у становима и стамбеним зградама односиле су се на максималне линеарне димензије просторија у становима, максималне чисте и спратне висине, максималне површине станова, нето и бруто површину на типским етажама, хоризонталну и укупну рашчлањеност зграда, спратност, штедњу енергије и трошкова експлоатације.²²⁸

Новина се огледала и у увођењу категоризација станова. Нормативом за планирање станови су дељени у три категорије: А – највиши стандард, Б – средњи стандард, Ц –

²²⁷ Службени лист Београда, бр. 5/88

²²⁸ Ђукановић, Љ. (2015). *Типологија и валоризација грађевинске структуре стамбених зграда Београда са становишта комфора становања*. Докторска дисертација. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду.

најнижи стандард.²²⁹ Треба нагласити да се категоризација није тичала минималних вредности површине стана и припадајућих просторија, које су биле идентичне за све три категорије, већ начина коришћења простора. „По овим нормативима станови А категорије нису предвиђали дневну собу са функцијом спавања, станови Б категорије у оквиру дневне собе подразумевали су спавање једне, а Ц категорије чак две особе. Такође, новина се огледа и у лимитирању максималних вредности површине стана и просторија појединачно“.²³⁰ Београдски и ЈНА нормативи били су са једне стране резултат објективних хабитолошких и других истраживања, а са друге актуелног стамбеног система, базираног на масовној друштвеној изградњи. У том смислу, а у домену димензионалних параметара, у нормативима је формиран тзв. *троугао ограничења*, и то на следећи начин:

- 1) Одредбе о максималним дозвољеним површинама појединих типова станова спречавају злоупотребе (нпр. двособни стан од 80 м² који се каснијом интервенцијом може претворити у троипособни и сл.);
- 2) Одредбе о минималним дозвољеним површинама појединих просторија у стану спречавају пројектовање нестандартних и неупотребљивих просторија и станова;
- 3) Одредбе о дозвољеном проценту присуства комуникација и других споредних просторија у укупној површини стана спречавају нерационално пројектовање са предимензионисаним комуникацијама и минимализованим стамбеним просторијама.²³¹

Троугао ограничења, према *М. Чанку*, представљао је врло „ефикасан инструмент за елиминацију низа могућих дефеката у процесу пројектовања. Ограничене су минималне површине просторија али нису ограничене максималне уколико се не пређе максимална површина стана“.²³² У одредбама се о максималним површинама станова дошло на тај начин тако што су се сабирале све минималне површине просторија и њима додавао дозвољени проценат споредних просторија. На тај начин теоријски се добијена минимална површина стана увећавала у просеку за 20%.²³³

²²⁹ *Услови и технички нормативи за пројектовање стамбених зграда и станова*, Службени лист Београда, 32/IV)

²³⁰ Петковић Гроздановић, Н. (2020). *Иновирани архитектонско-урбанистички модели за унапређење квалитета социјалног становања у Србији*. Докторска дисертација. Ниш: Грађевинско-архитектонски факултет, Универзитет у Нишу.

²³¹ Чанак, М. (2014). *Сви моји станови*. Београд: Орион арт. стр. 43.

²³² Исто. стр. 43.

²³³ Исто. стр. 43.

3.3.5.1. Функционалне карактеристике стана (1980–1990)

Последњи период у функционалном развоју стана у Југославији може се окарактерисати без већих промена у односу на претходни развојни период. Главну карактеристику стамбене јединице представљала је имплементација функционалних принципа усвојених на основу хабитолошких истраживања *београдске школе становања* и *Центра за становање ИМС*. Ова усвојена истраживања се по *Д. Марушићу*, „могу свести на примену десет пројектантских принципа организације стана који дефинишу јединствене функционалне карактеристике *београдског стана*“²³⁴, усвојене с краја седамдесетих до почетка деведестих година, а које су пренете и на организацију стана у Нишу:

1. Концепт стана проистекао је из **социјалистичке једнакости** у друштву;
2. **Функционалност стамбене јединице, заснована је на мери човека** у погледу димензионисања просторија;
3. Постојање **једног улаза у стан**;
4. Стан је функционално подељен на **дневну и ноћну зону**, што је засновано на биолошком ритму чланова породице;
5. **Дневна соба представља централну просторију** у оквиру дневне стамбене зоне;
6. **Обедовање је позиционирано у оквиру проширене комуникације**, што подразумева измештање трпезаријског стола из зоне кухиње и припајање просторима за комуникацију (предсобље, дегажман или ходник), што је довело до повећања њихове употребне вредности и формирање другог центра за окупљање породице;
7. **Формирање два центра окупљања**, засновано према генерацијској подели, што доводи до могућности организације простора без генерацијских ометања;
8. Успостављањем концета **кружне везе** или вишеструких циркуларних токова у стану, ствара се осећај већег стамбеног простора;
9. Уз кухињу је пројектована **остава као помоћна просторија**;
10. **Груписањем инсталација у стану**, долази до лакше организације простора;
11. **Отворена површина, пројектована је као просторни продужетак** једне или више стамбених просторија, најчешће дневног боравка и трпезарије;

²³⁴ Алфиревић, Ђ. наведено према: Марушић, Д. (2010). *Предавање одржано у оквиру Београдске интернационалне недеље архитектуре (BINA)*, Београд. 8.4.2010.

12. **Флексибилност простора** пружа могућност слободнијег и вишенаменског организовања појединих простора у стану;

13. **Индивидуализација вишепородичног становања**, пружа могућност живота у вишепородичној или колективној згради, са осећајем интимнијег становања.

Све наведене карактеристике просторно-функционалне организације стана дефинисале су одређене пројектантске принципе према којима се пројектовани станови у периоду социјализма у пракси могу окарактерисати као **социјалистички стан**. Према *Б. Алфиревићу*: „није постојао конкретан пројектантски образац који би могао да се означи као „социјалистички стан“ већ се он може користити само условно, тј. да окарактерише велики број различитих примера организације стана насталих у периоду од 1945. до 1990. године у Југославији, који су за полазиште имали бар један од хабитолошких концепата“.²³⁵ Организацију стамбених јединица насталих у овом периоду одликују изузетно квалитетна функционална решења које се и данас изучавају као угледни примери добро решених стамбених јединица.

3.3.5.2. Студија стана у Нишу (1980–1990)

Просторно-функционални развој стана у Нишу у последњој деценији постојања Југославије, засниван је на пројектантским принципима усвојеним у претходном периоду. Функционално веома разрађене основе станова показују утицај *београдске школе становања* на архитекте које су пројектовале у Нишу.

Током 1986. године, отпочео је и нови циклус истраживања стамбене политике у оквиру ЈНА, заснован на научноистраживачком раду за измену и допуну техничке регулативе. Формиран је **Каталог станова ЈНА**, као збирка најуспешнијих решења изграђених станова. Решења станова представљала су, према свом квалитету и употребној вредности, савремена достигнућа у стамбеној архитектури. Истраживање је било спроведено као прва фаза истраживачког пројекта под називом *Типизација елемената станова ЈНА*. Циљ истраживања представљало је налажење рационалних типских решења станова који одговарају специфичним потребама припадника ЈНА.

²³⁵ Alfirević, Đ., Simonović Alfirević, S. (2018). *The 'socialist apartment' in Yugoslavia: Paradigm or tendency?*. Spatium, 40.

У нишкој стамбеној архитектури, издвајају се три пројекта приказана у *Каталогу станова ЈНА* (Слика 110, Слика 111 и Слика 112).

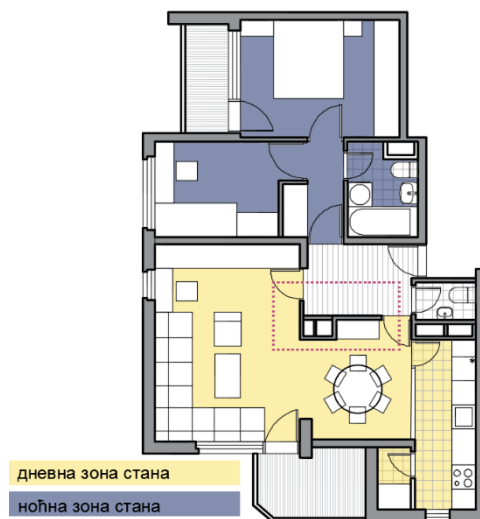
Према усвојеној типологији, станови су подељени на две зоне - дневну и ноћну. Дневни боравак, пројектован у оквиру дневне зоне, представља примарни центар окупљања породице. Трпезарија је пројектована као централни простор или у оквиру проширене комуникације на коју је надовезана радна кухиња са оставом као издвојен простор, природно осветљен. Спаваће собе и купатило, груписани су у оквиру ноћне зоне и дегажманом одвојени од дневне зоне. У организацију стана уведен је двоструки циркуларни ток на који се надовезују остале комуникације. Унапређење просторне организације приказаних станова огледа се у увођењу флексибилности простора која је заснована на њиховој адаптивности као могућности померања и рушења преградних зидова. Модификацијом елемената, њиховим уклањањем или додавањем, дата је могућност другачије просторне организације стана, којом се може одговорити потребама корисника у различитим животним периодима.^{236,237}

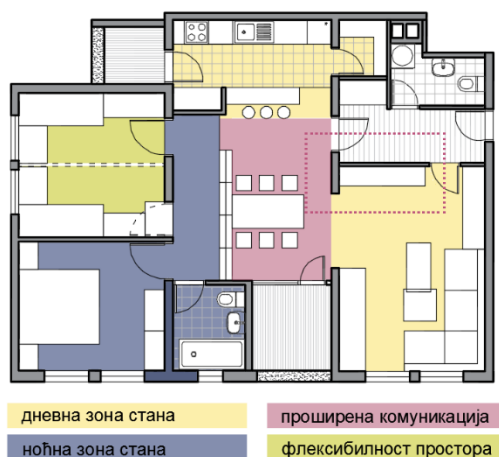
Слика 110. Основа стана (1981) ул. Топличина, Ниш, арх. Д. Лазић
(Извор: Историјски архив Ниш, ауторов приказ према оригиналном пројекту)

²³⁶ Živković, M., Jovanović, G. (2012). *A method for evaluating the degree of housing unit flexibility in multi-family housing*. Facta universitatis-series: Architecture and Civil Engineering, 10(1), pp. 17-32.

²³⁷ Стоиљковић, Б. П. (2015). *Примена концепта индивидуализације у стамбеној архитектури у контексту унапређења квалитета вишепородичног становања у Србији*. Докторска дисертација. Ниш: Грађевинско – архитектонски факултет, Универзитет у Нишу, стр. 45.

Слика 111. *Основа стана* (1984), ул. Уроша Предића Ниш, арх. И. Китановић
(Извор: Историјски архив Ниш, ауторов приказ према оригиналном пројекту)

Слика 112. *Основа стана* (1985), ул. Гаврила Принципа, Ниш, арх. Љ. Ковачевић
(Извор: Историјски архив Ниш, ауторов приказ према оригиналном пројекту)

Последњи анализирани пример стамбене јединице, грађене осамдесетих година прошлог века, који се према својим типолошким карактеристикама издваја у стамбеној архитектури Ниша, представљају станови у оквиру стамбене зграде галеријског типа „*Карингтонка*“ (1986) (Слика 113).

Функционална организација стамбених јединица решена је кроз четири полуетаже. Код овакве организације, евидентан је покушај унапређења просторног квалитета стана, заснованог на организацији једнопородичних кућа. На првом нивоу пројектоване су трпезарија и кухиња, на другом нивоу пројектована је дневна соба са купатилом, на трећој полуетажи налазе се две дечје собе. На последњој, четвртој етажи, налази се родитељска соба са купатилом. Према *Б. Стоиљковић*, „денivelација стамбеног

простора допринела је његовом квалитету у ком се стиче утисак боравка у једнопородичној кући са утиском повећаног простора“.²³⁸

Слика 113. Основа стана (1986), ул. Станоја Бунушевца, Ниш, арх. М. Јовановић
(Извор: Историјски архив Ниш, ауторов приказ према оригиналном пројекту)

Решења ових стамбених јединица представљају помак у истраживању и развијању нових модела у вишепородичном становању у Нишу. С друге стране, проблем код етажно решаваних станова, представља њихова немогућност да одговоре на потребе корисника у свим периодима њихових живота.²³⁹

3.4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА ТРЕЋЕГ ПОГЛАВЉА

Након Другог светског рата наступио је период нових друштвених, економских, социјалних и културних односа. Формирана је нова држава Југославија, са новим друштвеним уређењем са циљем засновања на једнакости свих њених грађана. Стварање новог друштва представљало је одбацивање претходних утицаја, симбола и начина живота грађанске класе настале у Краљевини Југославији.

У свом трајању у периоду од 1945. до 1990. године Југославија је прошла кроз законске промене према којима се могу дефинисати четири карактеристична периода у којима је дошло до промена у стамбеним условима, што се одразило и на просторно-функционалну организацију стана у Нишу.

²³⁸ Стоиљковић, Б. П. (2015). *Примена концепта индивидуализације у стамбеној архитектури у контексту унапређења квалитета вишепородичног становања у Србији*. стр. 52.

²³⁹ Исто. стр. 52.

3.4.1. Први период функционалног развоја и студија стана од 1945. до 1952. године

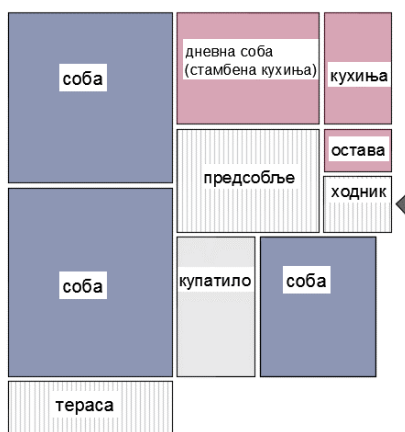
Развој државе који је наступио након Другог светског рата представља први период развоја стамбене политике и постављања нових стамбених услова. Овај период био је дефинисан првим петогодишњим планом донетим по угледу на Устав Совјетског Савеза, где је у новом друштвеном систему и великој економској кризи требало обновити разрушену земљу. Комунистичка идеологија, установила је социјалну једнакост у друштву у коме је свака породица требало да добије стан од државе. Масовни демографски притисак на градове довео је до увођења ригорозних „норматива“ и „уредби“ од стране државе што је условило увођење првих стандарда за пројектовање стамбене архитектуре.

Стамбени модел у првом послератном периоду изградње, засновао се на два развојна концепта. **Први концепт** карактерише усвајање модернистичких принципа „стана за минимум егзистенције“. Основу развоја стамбене организације чинили су раднички станови и функционално редуковани салонски станови из 30-тих година. **Други концепт** заснован је на просторној организацији, коју карактерише поливалентност простора, без унапред дефинисане намене простора. Код оба концепта, развој стамбене јединице био је условљен строгим нормирањем стамбене површине. Величина стана одређивана је према броју чланова домаћинства.

Растеређивање жене од кућних послова и кувања представљало је савремен начин социјалистичког живота и стварања једнакости у друштву што се огледало у смањивању кухиње на величину нише. Заједнички простор уз кухињу добио је назив **радна кухиња** или **стамбена кухиња**, у којој је био предвиђен трпезаријски сто. Овај принцип довео је до тога да стамбена кухиња преузме функцију центра окупљања породице. У неким случајевима ова просторија је преузимала и улогу **дневне собе**.

У минимизираној површини стана која је била дефинисана нормативима, другу карактеристику чинила је појава **комбиноване собе**. Она је имала функцију дневне собе, трпезарије и врло често спаваће собе. Централно пројектован ходник представљао је чвориште стана из ког се даље приступало свакој просторији.

Једна од карактеристичних шема стамбене јединице пројектоване у Нишу, на којој су приказане све претходно наведене карактеристике стана пројектованог у периоду од 1945. до 1950. године, представљена је следећим примером (Шема 8).

Шема 8. Организациона шема стана у Нишу, пројектованог у првом дефинисаном периоду изградње од 1945. до 1950. формирана по устаљеном обрасцу организације (Извор: ауторова интерпретација)

3.4.2. Други период развоја стамбене јединице од 1952. до 1965. године

Други период који је наступио у развоју стамбене архитектуре у Југославији може се окарактерисати као период у коме је дошло до потпуног идеолошког одвајања од совјетског утицаја. Као преломни догађај и тренутак развоја узима се Саветовање у Дубровнику 1950. године, када се архитектама указала прилика да се ослободе ограничавајућих прописа. Након овог догађаја, југословенска архитектура је постала отворена према западним утицајима, што се између осталог огледало и у организовању великог броја стручних скупова, конгреса, изложби.

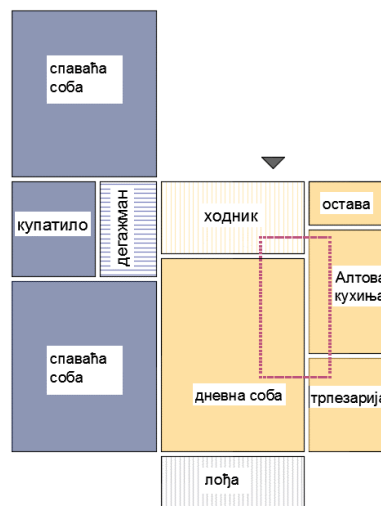
С обзиром на то да је проблем „недостатка стана“ и даље био присутан као и немогућност државе да одговори на социјалне захтеве које је сама наметнула, архитекте су започеле истраживања кроз нове приступе у функционалној организацији стана. Нов приступ пројектовању односио се на његову примену, под условима и нормативима према којима су биле дефинисане минималне површине стана. Отварање Југославије ка германским и скандинавским утицајима, довели су до појаве пет најзначајнијих функционалних карактеристика које су почеле да се имплементирају у функционалну организацију стамбене јединице:

1. Зонирање стана према билошком ритму породице, заснованим на подели на дневну и ноћну зону стана;
2. Појава савременог облика дневне собе као примарног центра окупљања породице;
3. Увођење радне кухиње;
4. Позиционирање трпезарије у оквиру проширене комуникације;
5. Увођење циркуларних токова (кружне везе).

У функционалној организацији стана у Нишу у овом периоду највећу примену су имале четири функционалне карактеристике: 1) пројектовање дневне собе као централне просторије; 2) пројектовање радне кухиње; 3) увођење циркуларних токова; 4) јасна подела на зону дневних и ноћних активности. Набројане функционалне карактеристике у нишкој стамбеној архитектури, почеле су да се уведу почетком шездесетих година, што је у односу на временски тренутак када су као функционални концепти почели да се примењују у организацији стана у Југославији, било релативно касно.

Према наведеним карактеристикама, дневни боравак постаје примарни центар окупљања породице, док трпезаријски простор преузима двоструку функцију комуникације и обедовања. Иако су прописи о станоградњи једнозначно одређивали могућу повезаност просторија различите намене, са увођењем циркуларне комуникације и отварањем нових токова кретања, повећан је функционални квалитет стана. Двостраном оријентацијом и увођењем дегажмана омогућено је јасно функционално раздвајање простора на зону дневних и ноћних активности.

Као један од примењиваних типова организације стамбене јединице у Нишу може се сматрати функционална организација на којој су приказане претходно анализиране функционалне карактеристике стана у периоду од 1950. до 1965. године (Шема 9).

Шема 9. Организациона шема стана у Нишу, пројектованог у другом дефинисаном периоду изградње од 1950. до 1965. године, формирана по устаљеном обрасцу
(Извор: ауторова интерпретација)

3.4.3. Трећи период развоја стамбене јединице од 1965. до 1980. године

Овај период стамбене изградње у Југославији обележен је општим друштвеним, економским, привредним и културним развојем. Уједно, то је био период најинтезивније изградње у коме је дошло до развоја иновативних решења и хабитолошких истраживања у стамбеној архитектури. Нови приступи решавању функционалне организације, као и оптималног димензионисања простора, проистицали су из општег проблема „права на стан” као и немогућности остварења циља у коме ће сваки грађанин добити стан од државе. Систематским теоријским студирањем стамбене јединице, њених варијанти и комбинација, класификованих по типу корисника, квадратури и садржају, дошло се до промена у нормативном, техничком, едукативном, научноистраживачком и пројектантском раду.

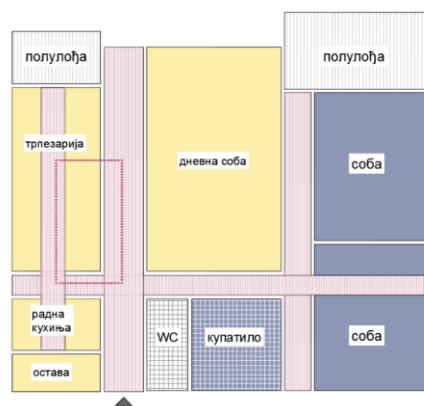
Наведене иновације и истраживања одвијала су се у два правца. Први правац пратила је група архитеката окупљених око *М. Бајлона*, чија су предавања и хабитолошка истраживања постала основ за формирање *београдске школе становања*. Истраживања функционалних карактеристика стамбене јединице, архитеката окупљених у *београдској школи становања*, створиле су основу за развијање стамбене типологије назване **београдски стан**. Иако београдски стан не карактерише само једна одређена типологија, одређене функционалне карактеристике стамбене јединице представљају одраз стана насталог у овом периоду. Начин на који се организују простори дневних активности преклапањем функције дневне собе, трпезарије и кухиње, допринео је формирању аутентичног центра стана у коме је трпезаријски сто постављен у језгро стана у оквиру проширене комуникације. Примарни центар окупљања представља дневни боравак, у коме у овом периоду телевизијски пријемник представља предмет око ког се окупља породица, док простор за обедовање постаје секундарни центар.

Други правац обележила су хабитолошка и нормативна истраживања архитеката који су радили у *Центру за становање ИМС* у оквиру кога су вршена хабитолошка истраживања пројектантских параметара, значаја модуларне координације и стандардизације пројектовања и грађења. У оквиру ових истраживања циљ је представљало димензионално уједначавање елемената склопа као што су распон, носећи елементи конструкције или елементи грађевинске галантерије. Истраживања у оквиру *Центра за становање ИМС* су примењивана у пракси и на крају формирана у регулативу (Правилник о условима и нормативима за пројектовање стамбених зграда и станова 1983). Као закључак може се навести да је концепција **београдског стана** проистекла из

тражења нових функционалних решења стамбене јединице архитеката у оквиру београдске школе становања, при чему је Центар за становање ИМС детаљно анализирао и поставио пројектантске параметре, који су затим проверени у пракси и преточени у регулативу.

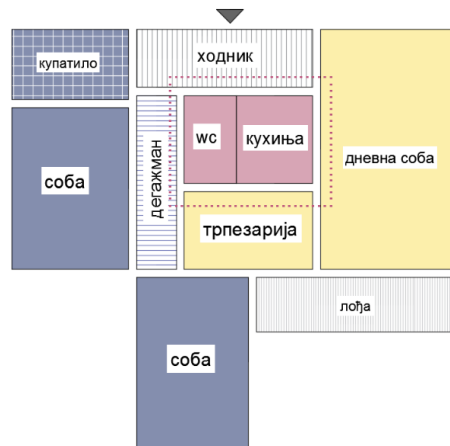
У стамбеној изградњи у Нишу у овом периоду, под претходно наведеним утицајима, дошло је до појаве различитих и врло квалитетних функционалних организација станова. Квалитет просторне структуре стамбене јединице проистекао је из димензионисаних међусобних односа елемената у оквиру целине. Применом *ИМС система*, постављени су нови концепти савременог стана у Нишу. Развојем инсталационих система избегнута је неопходност директног осветљавања и вентилирања помоћних просторија чиме је омогућена слободнија функционална организација стана. У овом периоду је настављена примена стамбених карактеристика усвојених у претходном периоду, као што је функционално зонирање на дневну и ноћну зону, двострана оријентација стана, уведени су кружни и лонгитудални токови. Наведени концепти издвојили су две карактеристичне типологије у нишкој стамбеној архитектури: концепт „продужених токова“ и концепт „централно позиционираног техничког језгра“.

Први типолошки концепт односи се на организацију стамбене јединице пројектоване у *ИМС систему*, коју карактеришу „продужени“ токови кретања кроз стан, тако да најчешће са једне стране излазе на фасаду или на балкон/лођу. Ови токови могу бити континуирани или пресечени вратима. На лонгитудалне токове, надовезивани су циркуларни токови, чиме је стваран осећај веће просторности стана, без обзира да минимуме ограничења стамбених површина (Шема 10).

Шема 10. Стамбена јединица у Нишу, пројектована у ИМС систему изградње, коју карактеришу продужени лонгитудални токови од 1970. до 1980. године
(Извор: ауторова интерпретација)

Други типолошки концепт који се јавио у развоју стамбене јединице односи се на концепт стана са централно пројектованим санитарним језгром.

Шема 11. Типолошка шема стамбене јединице у Нишу коју карактерише централно позиционирано санитарно језгро од 1970. до 1980. године
(Извор: ауторова интерпретација)

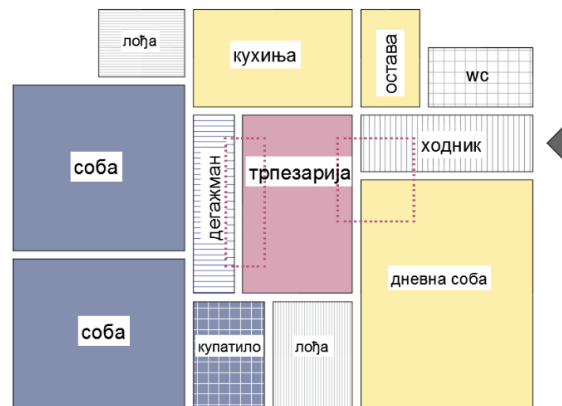
Оваква стамбена организација, проистекла из потребе да се постигне максимално појефтинијење изградње обједињавањем санитарних просторија. Као коначан резултат у функционалној организацији простора, централним позиционирањем санитарног блока, дошло је до успостављања кружне везе око језгра стана. Такође, јасно су раздвојене дневна и ноћна зона стана и створен је виши степен флексибилности простора.

3.4.4. Четврти период развоја стамбене јединице од 1980. до 1990. године

Четврти развојни период у функционалној организацији стана настављен је према претходно усвојеним пројектантским принципима *београдске школе становања* и *Центра за становање ИМС*. Ови принципи се могу свести на јединствене стамбене карактеристике *београдског стана*, усвојене с краја седамдесетих до почетка деведесетих година, пренетих и на организацију стана у Нишу. Применом функционалних принципа *београдског стана* постигнут је висок стамбени квалитет, чија вредност није опала ни у каснијим периодима и која траје до данас.

Крајем осамдесетих година у Нишу је дошло до просторних истраживања и до појаве нових функционално веома квалитетно разрађених организација станова. Унапређење стамбене организације у овом периоду постигнуто је увођењем флексибилности простора, која је заснована на адаптабилности простора као могућности померања и рушења преградних зидова. Модификација елемената, њихово уклањање или додавање,

давало је могућност другачије просторне организације стана, која је могла одговорити потребама корисника у различитим животним периодима (Шема 12).

Шема 12. Типолошка шема стамбене јединице у Нишу са примењеним развојним карактеристикама заснованим на принципима београдског стана, у периоду од 1980. до 1990. (Извор: ауторова интерпретација)

Као закључак поглавља, заснован на претходно сагледаним различитим утицајима и условима којима је била условљена стамбена изградња и развој функционалне јединице у Нишу, може се рећи да је на плану организације достигнут највиши степен квалитета у последњој деценији њеног развоја. Истовремено, наведени постигнути квалитети поставиће основу развоја, чија вредност ће се потврђивати до данашњих дана.

Развој нишке стамбене изградње у периоду од 1945. до 1990. год. приказан је у Прилогу научноистраживачког рада (Анекс 2), кроз анализу двадесет три студије случаја. Класификација примера заснована на усвојеним утицајима, обрађеним у трећем поглављу. Систематизација примера извршена је хронолошким редоследом у односу на године пројектовања, односно, изградње.

Анализа архитектонско-урбанистичких критеријума дата је у виду графичког и табеларног приказа на основу усвојеног модела са означеним функционалним специфичностима у његовој организацији.

4. ДРУШТВЕНЕ ПРОМЕНЕ И ТРАНЗИЦИОНИ МОДЕЛИ СТАНОВАЊА ОД 1990. ДО 2000. ГОДИНЕ

4.1. ДРУШТВЕНЕ ПРОМЕНЕ У ТРАНЗИЦИЈИ

4.1.1. Прелазак из социјалистичког у капиталистичко друштво

Напуштање социјалистичких принципа државног уређења, распад Југославије, ратни сукоб међу државама и велика економска криза, карактеришу период промена који је наступио 1990. године. За Србију је овај турбулентан период био обележен увођењем санкција 1993. појавом хиперинфлације, и на крају економским и привредним крахом. „Губитак извозних тржишта, технолошка заосталост и недостатак инвестиционог капитала довели су до колапса индустрије као носиоца привредног развоја у социјализму“.²⁴⁰ Новостворено транзиционо стање у земљи изазвало је: губитак посла, драстичан пад прихода становништва, велику стопу незапослености и изузетно низак животни стандард. Последице дешавања биле су у свим сегментима друштва. Прелазак политичког система из социјалистичког у капиталистичко, заснован на либерално-економским принципима, окарактерисао је период деведесетих као транзициони период.

4.1.2. Стамбени услови од 1990. до 2000. године

До почетка деведесетих година, стамбени фонд који се односио на стамбене зграде у највећем делу био је у државном власништву, док је приватна својина постојала код индивидуалних објеката и спорадично у зградама грађеним кроз задругарство. Почетком деведесетих година у складу са општим стањем у друштву, долази до повлачења државе из финансирања стамбене изградње и приватизацију станова у државном/друштвеном власништву.²⁴¹ Овим процесом је обележена прекретница у стамбеној политици у Србији у којој је дошло до преласка са централно-планске на тржишно оријентисану стамбену политику. Доношењем *Закона о стамбеним односима* (1990)²⁴² и *Закона о становању* (1992)²⁴³ омогућена је масовна приватизација друштвеног стамбеног фонда где је највећи

²⁴⁰ Недучин, Д. (2014). *Постсоцијалистички град–промена друштвене и просторне структуре Новог Сада у периоду транзиције*. Докторска дисертација. Универзитет у Новом Саду, Факултет техничких наука. стр.128

²⁴¹ Петровић, М. (2004). *Социологија становања: стамбена политика: изазови и могућности*. Институт за социолошка истраживања.стр.109.

²⁴² *Службени гласник Републике Србије*. 12/1990

²⁴³ *Службени гласник Републике Србије*. 50/1992.

део друштвеног капитала прешао у приватно власништво.²⁴⁴ Према *М. Петровић*, „комплексан процес приватизације у становању у први мах био је сведен само на продају станова у државном/друштвеном власништву. Држава је приступила приватизацији станова без стратешког размишљања о будућим обрисима стамбене политике или о специфичностима функционисања стамбеног тржишта. Приватизовање стамбеног фонда третирано је као део општег окретања ка тржишној економији уз уверење да ће се тиме отклонити сви узроци економске неефикасности претходног система“.²⁴⁵

Приватизација станова требало је да буде конципирана тако да сви учесници у трансформацији буду „добитници“ у трансформацијском процесу. Наиме, „држава се ослобађа значајне одговорности и материјалних трошкова које је имала у претходном систему, а корисници станова су у условима пада животног стандарда стекли у власништво добра значајне тржишне вредности“.²⁴⁶ Последично, 98% станова је било приватизовано у периоду од само пар година.²⁴⁷ Овим се држава потпуно повукла из станоградње а стан је постао тржишна роба.²⁴⁸ За становништво приватизација у становању требало је да симболизује брзину и успешност социјално-економске трансформације која се тек налазила у зачетку.

Општа ситуација у друштву праћена великом економском кризом и хиперинфлацијом довела је до пада стамбених инвестиција, што је резултирало сталним смањивањем броја изграђених станова. Током деведесетих година, дошло је до драстичног пада броја изграђених станова, са оствареним минимумом од 363 завршена стана и 772 незавршена стана у Нишу у 2000. години.²⁴⁹

Економска криза и престанак изградње створили су проблем доступности станова, тако да је током деведесетих година дошло до проналажења индивидуалних стамбених решења, која су се огледала у самоградњи или илегалној градњи. Како није постојао државни апарат којим би се контролисала грађевинска делатност, власницима

²⁴⁴ Ђукановић, Љ. (2015). *Типологија и валоризација грађевинске структуре стамбених зграда Београда са становишта комфора становања*. Докторска дисертација. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду.

²⁴⁵ Петровић, М. (2004). *Социологија становања: стамбена политика: изазови и могућности*. Београд: Институт за социолошка истраживања, стр.157.

²⁴⁶ Исто .стр.109.

²⁴⁷ Петковић, Н. Према: Петовар К. (2003). *Наши градови између државе и грађанина: Урбана социологија*. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду

²⁴⁸ Ђукановић, Љ. (2015). *Типологија и валоризација грађевинске структуре стамбених зграда Београда са становишта комфора становања*.

²⁴⁹ Републички завод за статистику. *Статистички годишњак Републике Србије, 2000*. (приступљено 10.3.2021).

некретнина, омогућено је да тргују властитим простором. Тако постављени стамбени и тржишни услови проузроковали су масовну, нелегалну изградњу којом су поништени претходно постављени стандарди изграђености и девастирана насеља.

У овом контексту значајан је и *Закон о одржавању стамбених зграда (1995)*²⁵⁰ који је каснио за процесом приватизације, а донет је са циљем регулисања управљања власника станова заједничким просторима. То је отворило законску основу надоградње стамбених зграда која се неретко одвијала без испуњавања постојећих урбанистичких захтева. Приватизација станова подстакла је ову појаву у илегалној форми због чега се илегална градња током 1990-их проширила и на подручја најужег градског центра. Могућност легализације ових стамбених простора, довело је до још веће распрострањености илегалне градње. Рушење бесправно подигнутих објеката постало је политички неприхватљиво и економски неисплативо, што је довело до трајних последица. У општој атмосфери, изгубљено је стратешко урбанистичког планирање, наслеђено из социјалистичког периода. Уместо тога, форсирана је израда парцијалних регулационих планова у циљу легализације илегалне градње, и то примарно на централним локацијама.

Према *К. Петовар*, може се рећи да је „током 1990-их социјалистички стамбени систем значајно урушен али да је његова дерегулација формално одложена, што је област становања учинило посебно подложном корупцији, негативним ефектима сиве економије и стихијног тржишта. Законом предвиђена решења репродуковала су начела претходне стамбене политике јер су задржала становање у надлежности/одговорности радних организација и друштвено-политичких заједница“.²⁵¹ Најозбиљнији ефекти постсоцијалистичке (де)регулације становања током 1990-их у Србији били су значајан пад стамбених инвестиција и легалне стамбене изградње и пораста броја станова грађених у сектору сиве/илегалне стамбене изградње.

²⁵⁰ *Службени гласник Републике Србије*. 44/95 и 46/98

²⁵¹ Петовар, К. (1999). *Право на достојно становање*, У: *Остваривање економских и социјалних права*, Београд: Београдски центар за људска права, стр.117.

4.2. УРБАНИ И АРХИТЕКТОНСКИ РАЗВОЈ У ПОСЛЕДЊОЈ ДЕЦЕНИЈИ XX ВЕКА

Започета промена архитектонског израза у виду *постмодернистичких утицаја*, која се јавила крајем осамдесетих година, настављена је почетком деведестих у новим друштвеним условима. Размишљање о враћању традицији и одбацивању модернистичких елемената, као одлике претходног друштвеног уређења, довело је до инкорпорирања бројних архитектонских стилских елемената различитих карактеристика.

Постмодернистичка естетика представљала је нешто ново, савремено и другачије. С друге стране, у новоствореном друштвеном и културном амбијенту, постмодернистички израз престао је да буде аутентичан и интернационалан, већ је постао прилагођен укусу српске културне средине. Развијани су утицаји који ће постати постмодернистичке карактеристике средине: доминација стакла на pročелјима нових зграда и грађења у комбинацији метала, стакла и камена.²⁵² Ову карактеристичну стилску оријентацију усмеравала је све израженија економска криза условљена стагнацијом свих видова изградње. У новим условима, отвориле су се запостављене теме, попут индивидуалног становања и сакралне архитектуре, које су због идеолошких разлога дуго времена биле потискиване.

Постмодернизам, као новонастала естетика у архитектури, своју потпуну форму у Нишу, достигао је средином деведесетих година. Прилагођавајући се укусу новог времена, изграђени су јавни објекти нових функција.²⁵³ Аутентичан постмодернистички, стилски елемент чинила је структурална фасада, уклапана са пирамидалним елементима. Објекти изграђени деведетих година, променили су слику централног градског језгра. Од постмодернистичких објеката грађених деведесетих, могу се издвојити: *Пословно тржни центар Душанов Базар* (1991), арх. Александар Радовић (Слика 114); *Трговачко пословни центар Калча* (1993), арх. Предраг Јанић (Слика 115); *Пословни центар Зона 3* (1992), арх. Александар Буђавац; *Пословни центар „Амбасадор“* (1992), арх. Љубомир Станковић; *Пословно дистрибутивни центар „Велефарм“* (1997), арх. Саша Буђавац.

²⁵² Мечанов, Д. (2007). *Architectural heritage from the post-war period 1947-1967: Residential architecture in Belgrade: How to (re) define and periodize*. Nasleđe, (8), pp. 151-170.

²⁵³ У Србији постмодернизам су први прихватили млади архитекти, међу којима су најзначајнији били они окупљени око групе „МЕЧ“ 1980-тих, коју су чинили: Мустафа Мусић, Дејан Ећимовић, Марјан Чеховин, Слободан Малдини и Стеван Жутић. Њихова архитектура, која је у свој израз укључила архитектонске елементе и средства историјских стилова, представљала је новину и освежење на српској сцени.

Слика 114. Пословно тржни центар Душанов Базар (1991), Улица цара Душана, Ниш, арх. Александар Радовић
(Извор: <http://mediolanum39.weebly.com/sr-dusanov-bazar.html>.)

Слика 115. Трговачко пословни центар „Калча” (1993), Обреновићева улица, Ниш, арх. П. Јанић
(Извор: фотографија аутора)

Период који је наступио деведесетих година, праћен општим стамбеним условима у држави, одразио се и на стамбену архитектуру у Нишу. Стагнацију стамбене изградње, пратило је напуштање великих стамбених пројеката, немогућност праћења масовне стамбене изградње и престанак рада државних, грађевинских система.²⁵⁴

Општи услови, отворили су поновно питање контекста, које је постало актуелно кроз враћање стамбене изградње у градско језгро.²⁵⁵ У обликовању стамбених објеката дошло је до примене „старих и нових“ форми.²⁵⁶ Нова форма се често огледала у примени елемената као што су терасе неправилних обликам — често полукружне, увођењу структуралне фасаде и поновној примени косих кровова и кровних баца.

Стамбени објекти пројектовани деведесетих година, представљају карактеристична стамбена обликовна решења. Два примера изграђена према постмодернистичким принципима грађења која се могу издвојити су *Стамбено-пословна зграда „Електротехна“* (1993), арх. П. Катанић (Слика 116), који је развијен повезивањем старог и новог објекта као и формирањем интерног простора испред објекта. Други пример карактеристичног стамбеног објекта, представља објекат вишепородичног становања *Стамбено-пословна зграда „Варошка кућа“* (1993), арх. Д. Вучковић, С.

²⁵⁴ Мечанов, Д. (2007). *Architectural heritage from the post-war period 1947-1967: Residential architecture in Belgrade: How to (re) define and periodize*. Nasleđe, (8), pp. 151-170.

²⁵⁵ Штраус, И. (1986). *Архитектура XX стољећа у Хрватској, Архитектура XX вијека*. Спектар, Загреб. стр.44

²⁵⁶ У Србији, постмодернизам су први прихватили млади архитекти, међу којима су најзначајнији били они окупљени око групе «МЕЧ» 1980-тих, коју су чинили: Мустафа Мусић, Дејан Ећимовић, Марјан Чеховин, Слободан Малдини и Стеван Жутић. Њихова архитектура, која је у свој израз укључила архитектонске елементе и средства историјских стилова, представљала је новину и освежење на српској сцени,

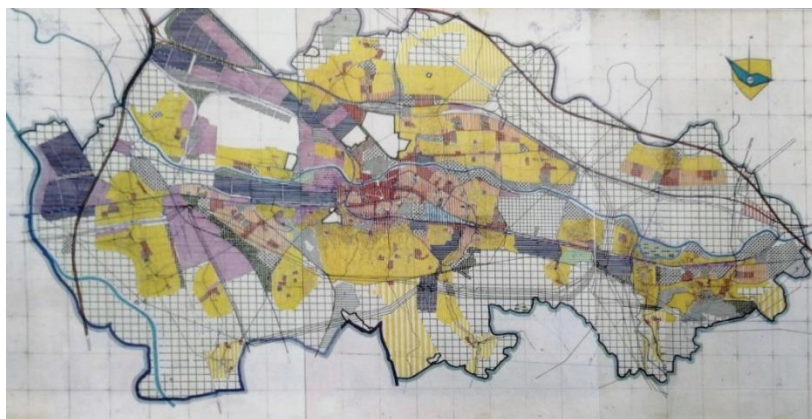
Гушић (Слика 117). Овај пример по својој форми, представља покушај враћању и копирању историјских неостилова у комбинацији са новим постмодернистичким елементима.

Слика 116. Стамбено-пословна зграда „Електротехна“ (1993), Учитељ Тасина улица, Ниш, арх.П. Катанић

Слика 117. Стамбено-пословна зграда „Варошка кућа“ (1993), Рајићева, Ламела 4, Ниш, арх. Д. Вучковић, С. Гушић
(Извор: фотографија аутора)

Нове друштвене прилике обележене су и доношењем новог *Генералног урбанистичког плана Ниша* (1995–2010), арх. Михаила Медведева које је требало да представља даљу основу за развој града (Слика 118).

Слика 118. Генерални урбанистички план Ниша и Нишке бање (1995–2010), арх. М. Медведева
(Извор: Медведев, М. (2019). Урбана трансформација Ниша у планским приказима. Ниш: Друштво архитекта Ниша. стр. 14–15)

Према поставкама ГУП-а, развој града био је предвиђен са значајним проширењем простора за становање и циљем планске легализације већине постојећих бесправних стамбених насеља. Превиђено је и ширење резиденцијалних стамбених зона на Винуку и Горици и опремање постојећих и нових стамбених насеља, као и реконструкција централне зоне града. Трбало је значајно проширити површине за спорт и рекреацију за

чак 613 % и површине за градско зеленило 10 %.²⁵⁷ Како су опште турбулентне промене друштвене стварности, биле директно видљиве на свим облицима урбанистичког и архитектонског деловања, реализација разраде ГУП-а одвијала се често под директним утицајем потреба нових приватних инвеститора. У тржишним условима окренутим стицању капитала, урбанистичко планирање дешавало се понекад паралелно са архитектонским пројектовањем. Процеси различитих интервенција у оквиру постојећег грађевинског фонда, као што су интерполације и надоградње, нису биле праћене ГУП-ом, што је заједно са већ развијеном „дивљом градњом” довело до трајних промена и опште девастације слике Ниша.

4.3. ТИПОЛОШКА СТУДИЈА СТАНА ОД 1990. ДО 2000. ГОДИНЕ

Друштвене турбуленције којима је обележен транзициони период деведесетих, биле су праћене повлачењем државе из станоградње, урушавањем друштвених грађевинских предузећа и престанком изградње великих стамбених насеља. Престанак финансирања стамбене изградње од стране државе, довело је до престанка примене префабрикације као и серијског модела грађења стамбених зграда.²⁵⁸

Типолошке карактеристике стамбених јединица изграђених у Нишу у првој половини деведесетих година и даље су се темељиле на претходно постављеним принципима *београдске школе становања*. Стамбени простор формиран је са јасном одвојеношћу дневне и ноћне зоне, као и са наменом простора појединачном садржају. Праћени општим друштвеним условима стамбене изградње у Нишу, као карактеристични стамбени модели, у првој половини деведесетих година, могу се и двојити следећи примери (Слика 119 и Слика 120).

²⁵⁷ Медведев, М. (2019). *Урбана трансформација Ниша у планским приказима*. Друштво архитекта Ниша. стр. 14 - 15

²⁵⁸ Ђукановић, Љ. (2015). *Типологија и валоризација грађевинске структуре стамбених зграда Београда са становишта комфора становања*. Докторска дисертација. Архитектонски факултет. Универзитета у Београду.

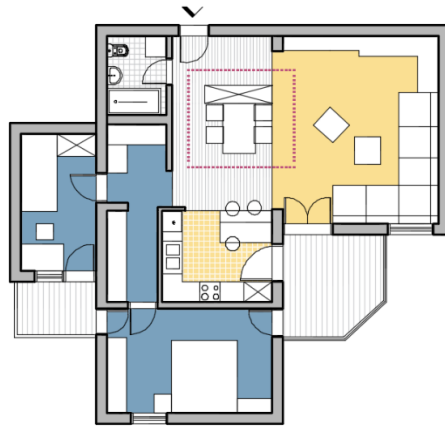

Слика 119. Основа стана (1990), ул. Козарачка, Ниш, арх. М. Живковић
Слика 120. Основа стана (1993), ул. Учитељ Тасина, Ниш, арх. П. Катанић
 (Извор: архива Градске управе Ниш, ауторов приказ према оригиналном пројекту)

Иако су општи услови стамбене изградње били ограничени, у анализи типолошких елемената, приказаних студија случаја, уочљива су функционално веома развијена стамбена решења, (Аналитички лист 44 и Аналитички лист 45). Типологија стамбених јединица, заснована је на карактеристикама усвојеним у претходном развојном периоду и праћена постављеним нормативима у периоду социјализма. Просторни концепт карактерише јасна подељеност дневне и ноћне зоне. У дневној зони долази до обједињавања функције кухиње, трпезарије и дневне собе, при чему, дневна соба представља функционално тежиште стана. Трпезарија је пројектована као „пролазна“. Код првог примера, кухиња заузима централну позицију у стану, што даље омогућава раздвојеност дневних просторија и спаваћих соба. Код оба случаја, улазну зону чине улазни ходник и тоалет, на који се надовезује дегажман, око кога се даље групишу спаваће собе и купатило. Просторном организацијом, долази и до формирања кружне везе. Као једну од карактеристика можемо издвојити појављивање постмодернистичких елемената обликовања фасада, који се у функционалној организацији најчешће огледају кроз неправилан облик отворених површина.

Пример станова изграђених деведесетих година у Нишу представљају станови пројектовани у оквиру *Стамбеног насеља „Дуваниште“* (Слика 121). Функционална организација стамбене јединице у потпуности је заснована на постулатима београдског стана. Главни концептуални елемент анализираниог случаја карактерише постављање трпезаријског стола у оквиру проширене комуникације, која се надовезује на улазну зону стана. При оваквом концепту, трпезарија је постала централни простор око ког је формирана кружна веза. Тежиште стана је на дневној соби, док је надовезивање кухиње на трпезарију и њено позиционирање у сам центар стана, омогућило прерасподелу

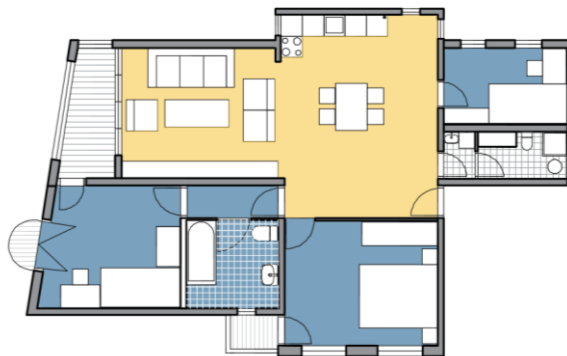
простора на зону дневних и ноћних активности. Значајан елемент ове организације јесте једнострана оријентација, при чему самим функционалним решењем, није умањен квалитет стана. Отворене површине представљају значајно приширење стамбених просторија, чиме је додатно повећан квалитет простора (Аналитички лист 48).

Слика 121. Основа стана (1993), Стамбено насеље „Дуваниште”, Византијски булевар, Ниш, арх. Љ. Ковачевић

(Извор: Архива Друштва архитеката Ниша, ауторов приказ према оригиналном пројекту)

Карактеристичан пример функционалне организације стана који се јавио деведесетих година, представља враћање функционалним принципима салонског стана (Слика 122).

Слика 122. Основа стана у Рајићевој улици (1993), Рајићева, Ниш, арх. Д. Вучковић

(Извор: архива Градске управе Ниш, ауторов приказ према оригиналном пројекту)

Постмодернистички тренд враћања традиционалним архитектонским елементима, окарактерисао је форму овог стамбеног објекта, која је заснована на елементима „градске куће” из међуратног периода. Усвојени концепт одразио се на функционалну организацију стамбене јединице, која је требало да представља савремену интерпретацију салонског стана из међуратног периода. Директан улаз у дневну зону стана, без чистог формирања улазне зоне, дефинисао је трпезарију као главну

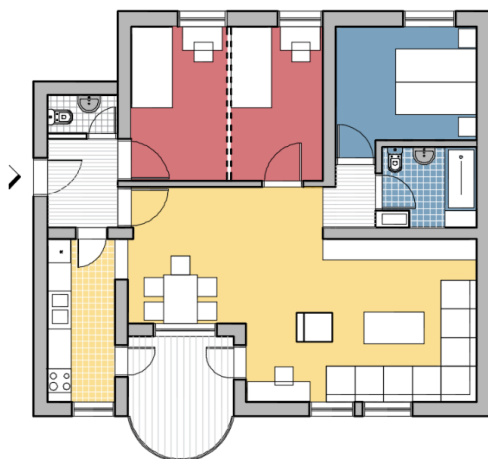
комуникацију на коју се надовезују остале просторије. Дневна зона стана, пројектована по принципу отвореног плана са обједињеном функцијом кухиње, трпезарије и дневног боравка. Ноћна зона стана није у потпуности издвојена од дневне зоне, чиме је улаз у једну од спаваћих соба предвиђен преко централно пројектоване трпезарије. Друге две спаваће собе и купатило, груписане су око уведеног дегажмана и одвојене од дневних просторија стана.

Након 1995. године стамбени развој у Нишу био је праћен великом економском кризом у држави. Умањен обим станоградње био је условљен хиперинфлацијом која се десила у овом периоду. Доношење нове регулативе није у потпуности стопирало „друштвену стамбену изградњу која је и даље постојала кроз општинске Фондове солидарне стамбене изградње, чија су средства за рад и даље обезбеђивана обавезним издвајањем пореза на фонд зарада. Станови су продавани по субвенционисаним условима запосленима из предузећа која су финансијски учествовала у фондовима.“²⁵⁹

Као последњи облици друштвене изградње засноване на социјалистичким принципима и изградњи стамбених насеља, у нишкој стамбеној архитектури могу се издвојити: *Стамбено-пословни објекат „Војвоткиња“* (1997), арх. Љупка Ковачевић (Аналитички лист 49) и *Стамбено насеље „Ардија“* (1995–2000), арх. Љупка Ковачевић (Аналитички лист 50).

Пример функционалне организације стамбене јединице у Стамбеном насељу „Ардија“, карактеристичан је због другачијег пројектантског приступа. Стамбена организација заснована је на примени флексибилитета у просторној организацији (Слика 123).

²⁵⁹ Петковић Гроздановић Н. (2020). *Иновирани архитектонско-урбанистички модели за унапређење квалитета социјалног становања у Србији*. Докторска дисертација. Универзитет у Нишу, Грађевинско-архитектонски факултет.

Слика 123. *Основа стана* (1995–2000), Матејевачки пут, Ниш, арх. Љ. Ковачевић
(Извор: Архива Друштва архитеката Ниша, ауторов приказ према оригиналном пројекту)

Анализирани пример представља стан мање стамбене површине, али је вештом организацијом простора створена могућност његовог прилагођавања различитим потребама корисника. Улазну зону чини улазни ходник, минималних димензија са тоалетом. У самој функционалној организацији изгубљена је претходно постављена крутост зонирања површине. Организација дневне зоне заснована је на отвореном плану, при чему је кухиња и даље извојена са карактеристикама радне кухиње. Трпезарија је позиционирана као пролазна, одакле је омогућен приступ родитељској соби и купатилу груписаним око дегажмана. У дневном боравку предвиђен је простор за рад. Дечју спаваћу собу карактерише просторни флексибилитет, који се огледа у постављању/уклањању преграде, као просторне могућности организовања једне или две дечје собе — у зависности од потреба породице. Полукружно пројектована лођа представља просторно и визуелно продужење дневних просторија (Аналитички лист 50).

4.4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА ЧЕТВРТОГ ПОГЛАВЉА

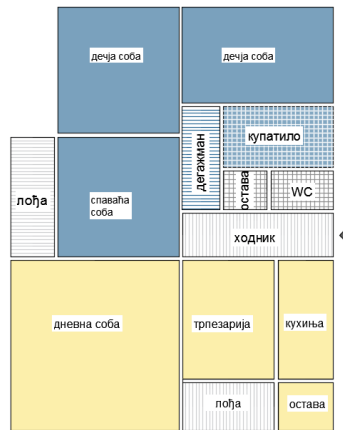
Четврти период развоја стамбене архитектуре у Нишу карактерише период великих промена у друштвеном, социјалном и културном систему. Тренутак промена обележен је распадом Југославије 1990. године, а затим и постављањем новог друштвеног система након 2000. године.

Период дефинисан временском одредницом од 1990. до 2000. године, обележен је процесом транзиције и урушавањем претходног социјалистичког система. Друштвене промене биле су праћене општом приватизацијом стамбеног фонда у друштвеном власништву. Овим процесом је обележена прекретница у стамбеној политици у Србији, у којој је дошло до преласка са централно-планске на тржишно оријентисану стамбену политику. Економска криза, праћена хиперинфлацијом и престанком стамбене изградње, средином деведесетих, довела је до масовне појаве илегалне градње због које су девастирана читава насеља и урушена слика града.

Типолошке карактеристике стамбених јединица изграђених у Нишу у првој половини деведесетих година темељиле су се на претходно постављеним принципима *београдске школе становања*.

Стамбени простор формиран је са поделом на дневну и ноћну зону и са потпуном дефиницијом простора намењеног појединачном садржају. Код неких стамбених организација дошло је до увођења елемената флексибилности. У овом периоду почиње да се примењује отворен план организације, код кога долази до обједињавања функције кухиње, трпезарије и дневне собе. Дневна соба и даље представља тежиште стана. Спаваће собе груписане су око пројектованог дегажмана, док су токови кретања у дневној зони засновани на концепту кружне везе. По правилу, улазну зону чини улазни ходник са тоалетом. Лођа је пројектована тако да представља просторно и визуелно продужење дневних просторија.

Као једна од карактеристичних типолошких шема стамбене јединице у транзиционом периоду изградње може се издвојити Шема 13, на којој су приказане карактеристике стамбене организације у периоду од 1990. до 2000. године

Шема 13. Организациона шема стана у Нишу, пројектованог у транзиционом периоду изградње од 1990. до 2000. године
(Извор: ауторова интерпретација)

Развој нишке стамбене изградње у транзиционом периоду од 1990. до 2000. год. приказан је у Прилогу научноистраживачког рада (Анекс 3), кроз анализу седам одабраних примера вишепородичног становања. Избор критеријума према којима су бирани модели истраживања, заснован је на утицајима обрађеним у четвртном поглављу. Систематизација примера извршена је хронолошким редоследом у односу на године пројектовања, односно, изградње.

Анализа архитектонско-урбанистичких критеријума дата је у виду графичког и табеларног приказа на основу усвојеног модела са означеним функционалним специфичностима у његовој организацији.

5. САВРЕМЕНИ НИШ И СТАНОВАЊЕ ОД 2000. ГОДИНЕ ДО ДАНАС

5.1. ПОСТАВЉАЊЕ САВРЕМЕНИХ ДРУШТВЕНИХ УСЛОВА

5.1.1. Период успореног друштвено-економског развоја

Прва деценија XXI века у Србији обележена је новим турбулентним догађајима. Нове промене у друштвеном и политичком систему биле су обележене „петооктобарским променама“ и приватизацијом великих друштвених предузећа, што је довело до стварања прекретнице у многим системским и организационим аспектима српског друштва.²⁶⁰ Како се промене нису дешавале брзо и нагло, прва деценија XXI века окарактерисана је као период успорене трансформације. У свом неуједначеном развоју, праћеном глобалним кретањима и светском економском кризом 2008. године, држава ушла у период стагнације, где се последице осећају и данас. Последње године друштвеног развоја није могуће у потпуности објективно сагледати са ове временске дистанце.

5.1.2. Нови породични модели у савременим друштвеним околностима

Период који је наступио деведесетих година прошлог века, одразио се на све развојне структуре друштва и промене саме породице. Установљене промене у социјалистичком друштву које су односиле на измењену улогу жене, потпуну равноправност међу половима и усвајање партнерског односа међу супружницима, створиле су основу савременог породичног модела. Последња деценија праћена је општим покретом глобализације и увођењем европских правних легислатива што је довело до промена традиционалног модела породице и развијања другачијих „савремених породичних облика“. Развој информационих технологија, доводи и до усвајања нових савремених модела живљења. Институционални модел брака постаје превазиђен, при чему се „концепт кохабитације, који се често дефинише као друштвена ћелија будућности, ослобођена формално-правних стега, подразумева однос у варијабилним емотивним, пословним, пријатељским моделитетима“²⁶¹. Наведене промене довеле су до тога да друштвено прихватљив постаје избор самачког живљења, модел касног ступања у брак

²⁶⁰ Недучин, Д. (2014). *Постсоцијалистички град–промена друштвене и просторне структуре Новог Сада у периоду транзиције*. Докторска дисертација. Универзитет у Новом Саду, Факултет техничких наука. стр.128

²⁶¹ Живковић, М. (2017). *Дефинисање и примена методе вредновања флексибилности просторне организације стана у вишепородичним стамбеним објектима*. (Doctoral dissertation, Универзитет у Нишу, Грађевинско-архитектонски факултет). стр.75.

као и стварање породице без деце. Промене у структури савремене породице огледају се у редукцији броја чланова домаћинства, где према последњем попису становништва, просечно домаћинство у Нишу броји 2.88 чланова.²⁶²

5.1.3. Стамбени услови од 2000. до данас

С аспекта развоја стамбене политике, последње две деценије обележене су повлачењем државе из стамбеног сектора, развојем илегалне градње и надоградњом постојећих стамбених зграда. Негативне промене утицале су на процес директног урушавања свих облика урбанистичког и архитектонског развоја. „Неправилности стамбене политике биле су праћене одсуством регулаторних и корективних мера јавног сектора, системском неефикасношћу и економском неодрживошћу“.²⁶³ Различите интервенције које су се односиле на различите облике градње и надоградње, у оквиру постојећег грађевинског фонда, заједно са већ развијеном „дивљом градњом“ последњих деценија промениле су девастирале урбану слику Ниша.

Први значајнији стратешки документ на пољу стамбених реформи са циљем унапређења квалитета становања, према *М. Живковић*, представљала је *Стамбена стратегија града Ниша*,²⁶⁴ усвојена крајем 2006. године. „Усвајањем *Стратегије* створен је оквир за редефинисање стамбене политике и побољшање услова становања у Нишу. *Стратегијом* је предвиђен низ економских, политичких и друштвених мера које би, уз одговарајућу институционалну подршку, омогућиле приступачност и подобност стамбеног простора свим слојевима друштва“.²⁶⁵

У оквиру *Стамбене стратегије* су, између осталог, „идентификоване опште карактеристике и проблеми актуелне стамбене политике града Ниша почетком XXI века:

- минимална јавна улагања у стамбену изградњу;
- одсуство ренталне политике станоградње;

²⁶² Домаћинства према броју чланова, по насељима, Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. у Републици Србији, Републички завод за статистику, Београд, 2013

²⁶³ Лојаница В. (2019). Архитектонска организација простора. Становање, тематске целине. Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд. стр.257.

²⁶⁴ *Стамбена стратегија града Ниша*, ЈП Градска стамбена агенција, Ниш, 2007.

²⁶⁵ Живковић, М. (2017). *Дефинисање и примена методе вредновања флексибилности просторне организације стана у вишепородичним стамбеним објектима*. Doctoral dissertation. Ниш: Грађевинско-архитектонски факултет Универзитета у Нишу, стр.118.

- велика заступљеност приватне градње која се финансира средствима стеченим од продаје станова, унапред или приходима стеченим у другим, нестамбеним пословним активностима;
- мањак локација за изградњу у централном градском језгру и смањени интерес инвеститора за изградњу вишепородичних стамбених објеката у приградским насељима;
- комплексни поступци решавања имовинско-правних односа и незадовољавајућа ситуација у катастарском систему;
- масовна изградња станова у надградњи, чији је квалитет у великом броју незадовољавајући;
- пројектовање и изградња малих, често подстандардних стамбених јединица;
- недостатак локалних механизма којима би се стандардизовао квалитет изградње станова;
- непоштовање урбанистичких стандарда за мирујући саобраћај приликом изградње вишепородичних објеката, нарочито у централној градској зони;
- гашење великих јавних грађевинских предузећа и појава малих и средњих грађевинских предузећа, која су кадровски и технички само делимично оспособљена за грађење²⁶⁶.

Имајући у виду затечену стамбену ситуацију, у оквиру *Стратегије* дефинисани су и приоритетни стратешки циљеви који су се односили на:

- „обезбеђење нових локација за стамбену изградњу;
- развој ренталног сектора;
- унапређење система одржавања и управљања постојећим стамбеним фондом;
- ревитализација институционалног и кадровског система и
- развој социјално-подржаних програма становања“²⁶⁷.

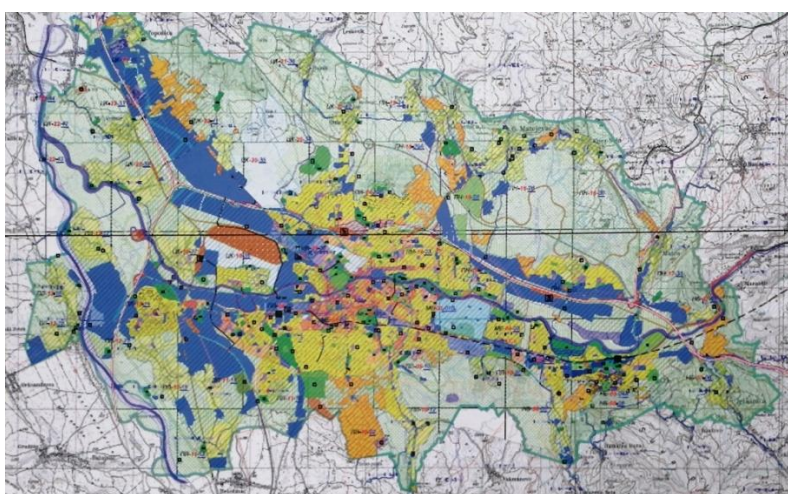
„Од усвајања прве Стратегије, ови циљеви су до данас, само делимично реализовани и то у контексту проширења просторних капацитета (редефинисање критеријума и стандарда градње, проширење подручја обухвата плана, конверзија војне имовине) и спровођења програма становања специфичних друштвених групација (социјално

²⁶⁶ *Стамбена стратегија града Ниша*, ЈП Градска стамбена агенција, Ниш, 2007, стр.25

²⁶⁷ Исто. стр. 31.

становање и становање младих научних радника), подржани новим *Генералним урбанистичким планом града Ниша*“.^{268,269}

Усвајањем новог *Генералног урбанистичког плана Ниша 2010. године* (Слика 124), дефинисане су одређене измене у решавању просторног развоја у односу на претходни ГУП из 1995. године.²⁷⁰ У оквиру зона планираних за становање у којима би било око 85.000 станова 1,90% је предвиђено за становање великих густина, 7,14% за становање средњих густина, 42,42% за становање умерених густина у градском подручју, 34,38% за становање умерених густина у приградским насељима, 11,91% за становање ниских густина у приградском подручју и 2,25% за становање у стамбено-пословним зонама.²⁷¹

Слика 124. Генерални урбанистички план Ниша 2010–2025.

(Извор : Медведев, М. (2019). *Урбана трансформација Ниша у планским приказима*. Друштво архитекта Ниша. стр. 15–16)

Процес опште нерегуларности у изградњи заустављен је националним *Правилником о условима и нормативима за пројектовање стамбених зграда и станова (2012)*²⁷². Овај *Правилник* је донет са циљем формирања законског оквира којим ће се регулисати поље становања и пројектовања стамбених објеката у Србији. Доношењем и усвајањем нових услова и норматива, постављена су нова правила пројектовања и контроле пројеката од стране надлежних служби.²⁷³

²⁶⁸ Живковић, М. (2017). *Дефинисање и примена методе вредновања флексибилности просторне организације стана у вишепородичним стамбеним објектима*. стр.118.

²⁶⁹ *Генерални урбанистички план Ниша 2010-2025*, Службени лист града Ниша, број 43, јул, 2011.

²⁷⁰ Исто.

²⁷¹ Медведев, М. (2019). *Урбана трансформација Ниша у планским приказима*. Друштво архитекта Ниша. стр. 15-16.

²⁷² *Службени гласник Републике Србије*, бр 58/2012, 74/2015, 82/2015

²⁷³ Лојаница В. (2019). *Архитектонска организација простора. Становање, тематске целине*. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду. стр. 256.

Други правни акт, који је донет са циљем легализовања опште нелегаллизоване изградње у Србији, био је *Закон о озакоњењу објеката* (2015).²⁷⁴ Овим актом су урушени архитектонски и урбанистички принципи, девастирани објекти и насеља, добили своју правну основу, чиме је постојеће стање легализовано, а бесправно подигнути објекти су преко ноћи постали легални. Последице се и данас огледају у неповратној деградацији квалитета становања у граду.

5.2. САВРЕМЕНЕ АРХИТЕКТОНСКЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ ОД 2000. ДО ДАНАС

Архитектонске тенденције последње две деценије у Нишу пратиле су опште тенденције у друштву и држави. Примена стилских постмодернистичких елемената, којима је обележена архитектура деведесетих година, настављена је и након 2000. године. Са друге стране, општа дерегулација изградње, праћена илегалном изградњом, довела је до појаве објеката непримерених постојећој урбаној матрици на приватним поседима неадекватне намене и окружења. Изградња јавних објеката од стране приватних инвеститора, одвија се по истим принципима као и стамбена изградња. У великом броју случајева, пословни простори са различитим наменама пројектују се као вишепородично становање са пословањем, при чему се пословном простору дају најразличитије намене. Према општим условима, изградња је заснована на уклапању предимензионисаног габарита објекта неадекватним условима и величини локације. Овакав стилски плурализам, довео је до стварања визуелних контраста, нарушавања урбаних структура заснованих на уличним фронтима новоградње.²⁷⁵

Последњих година, архитектонски развој Ниша био је праћен глобалним трендовима, чиме је подигнут квалитет општег архитектонског израза. У архитектури јавних објеката, по својој форми и значају могу се издвојити: *Зграда новог Клиничког центра* (2017), без података о аутору (Слика 125) и *Зграда Научно технолошког парка* (2020), Текинг архитектура (Слика 126). Оба објекта карактеришу савремене визуелне и урбане форме обликоване према глобалним архитектонским тенденцијама.

²⁷⁴ *Службени гласник Републике Србије*, бр. 96/2015, 83/2018 и 81/2020.

²⁷⁵ Недучин, Д. (2014). *Постсоцијалистички град—промена друштвене и просторне структуре Новог Сада у периоду транзиције*. Докторска дисертација. Универзитет у Новом Саду, Факултет техничких наука. стр.128.

125

126

Слика 125. Зграда новог Клиничког центра у Нишу (2017), без података о аутору
(Извор: <https://www.danas.rs/drustvo/netacna-informacija-da-je-operativni-program-u-kc-nis-otkazan/>)

Слика 126. Зграда Научно технолошког парка у Нишу (2020), Текинг архитектура
(Извор: <https://bif.rs/2020/06/zgrada-naucno-tehnoloskog-parka-nis-pocinje-sa-radom-u-avgustu/>)

5.2.1. Развој стамбене изградње

Стамбену изградњу у последње две деценије карактерише доминантна приватна станоградња. Према створеним друштвеним условима, инвеститор је постао најважнији фактор у процесу настајања архитектуре, док се од архитекте тражи да реализује „замисли инвеститора“ које се крећу од функционалности основе, преко форме, архитектонског стила до избора материјала и боје објекта.²⁷⁶ Према Г. Јовановићу, „основни критеријуми за пројектовање стана сведени су на субјективну процену инвестира који тип стана и величина ће се најбоље продати на тржишту. Јединица мере планирања постаје приватна парцела, са инвеститором углавном заинтересованим само за остваривање профита“.²⁷⁷

Развој стамбене изградње у Нишу, у последње две деценије, може се пратити у три правца. **Први правац развоја** односи се на развијање нових стамбених блокова на периферним локацијама од стране државних или приватних инвеститора. Ови блокови грађени су промишљено, уз сагледавање потреба корисника, развијање слободних површина, са предвиђеним бројем паркинг места, чиме је постигнут одређен квалитет становања. У ове примере могу се навести *Стамбено насеље „Стеван Синђелић“* (Слика 127), изграђено за становање радника запослених на Универзитету и радника запослених у Војсци Србије, и *„Стамбено насеље Магдон“* (Слика 128), које представља пример „развијеније инвеститорске изградње“, намењене слободном тржишту.

²⁷⁶Јовановић Г. (2007). *Истраживање узајамног односа организације стана и организације склопа типског спрата стамбених зграда*. Докторска дисертација, Грађевинско-архитектонски факултет, Универзитет у Нишу. стр. 36.

²⁷⁷ Ибид.

127

128

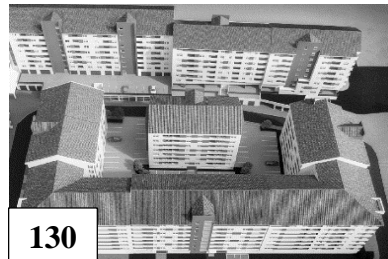
Слика 127. *Стамбено насеље „Стеван Синђелић“* (2002), Булевар Николе Тесле, Ниш
(Извор: <https://www.facebook.com/naseljestevansindjelic/>)

Слика 128. *Стамбено насеље „Магдон“* (2005), ул. Патриса Лумумбе 51, Ниш
(Извор: <https://www.nekretnine.rs/stambeni-objekti/stanovi/prelep-stan-u-magdon-zgradi-uduvanistu/Nk7vsXX8AA2/>)

Други облик стамбене изградње, развијан је на периферним градским зонама од стране приватних инвеститора. Карактеристичан је по изградњи стамбених ламела и великим густинама насељености. Код овог облика стамбене изградње не постоји развијеност пратећих садржаја и јавних простора за заједничке потребе, попут игре деце и боравка на отвореном. Паркирање је ограничено на простор на парцели и по правилу се регулише спонтано. Као пример оваквог облика станоградње може се навести *„Стамбено насеље на Сомборском булевару“* (Слика 129), које се интензивно развија последњих година и стамбено насеље *„Вагрес сити“* које је у фази реализације (Слика 130).

129

130

Слика 129. *Стамбено насеље на Сомборском булевару*, ул. Сомборски булевар, Ниш
(Извор: фотографија аутора)

Слика 130. *Стамбено пословни комплекс „Вагрес сити“* (у фази реализације) ул. Зетска, Ниш
(Извор: <https://www.facebook.com/naseljestevansindjelic/>)

Као **трећи облик савремене инвеститорске изградње** може се навести изградња заснована на заменској изградњи породичних кућа новим вишеспратницама, адаптацијом индивидуалних кућа и/или зграда мале спратности које такође подразумевају надоградњу и проширење габарита једнопородичних објеката. Проблеми који се јављају оваквом изградњом су вишебројни. Пре свега, девастиране су улице у градском језгу, нарушене урбане визууре, изгубљене слободне површине са зеленилом и створени велики проблеми са паркирањем. Општа естетика оваквих објеката у већини случајева је деградирана. Последњих година, ситуација се постепено мења, кроз

изградњу појединачних објеката, који по својој форми и обликовним карактеристикама, значајно подижу естетски квалитет савремених стамбених објеката (Слика 131 и 132).

Слика 131. *Стамбени објекат* (2015), Ул. цара Уроша 16, Контра студио
(Извор: <https://www.facebook.com/KontraStudio.Nis/>)

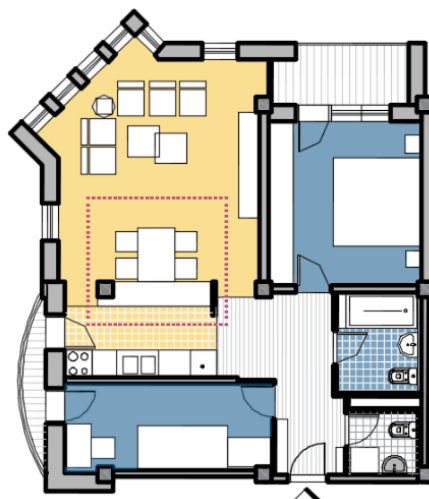
Слика 132. *Стамбени објекат* (2015), ул. Душанова, Алтерно студио
(Извор: <https://www.facebook.com/alterno.biro/photos/a.397814900313870/857281841033838>)

5.3. ТИПОЛОШКА СТУДИЈА СТАНА ОД 2000. ГОДИНЕ ДО ДАНАС

Према насталим друштвеним, економским и социјалним условима, савремен развој стамбене јединице може се пратити кроз последње две деценије стамбене изградње.

Почетак 2000. године обележен је потпуном стагнацијом у изградњи стамбених зграда. Ипак, по својим карактеристикама могу се издвојити два специфична просторна концепта пројектована у првој деценији XXI века.

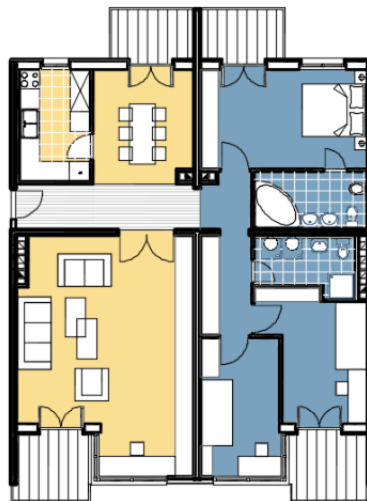
Први анализирани стамбени концепт реализован је 2002. године. У општем развојном контексту могао би се сагледати и по свом обликовном решењу са више различитих просторних аспеката (Слика 133).

Слика 133. *Основа стана* (2002), Трг учитељ Тасе, Ниш, арх. М. Башовић
(Извор: ауторов приказ према оригиналном пројекту)

Функционалну организацију карактерише угаона позиција стана, код које долази до увођења отвореног плана организације дневне зоне и губљења крутог дефинисања ноћне зоне. Улазну зону чини улазни ходник у коме су груписане санитарне просторије, и из њега је омогућен приступ свим просторијама стана. Стамбену организацију карактерише отворени план организације, заснован на просторном обједињавању три карактеристичне функционалне целине, кухиње, трпезарије и дневне собе. Наиме, оваквом стамбеном организацијом у мањој или већој мери неутралишу се границе између самосталних просторно-функционалних целина, што је довело до губитка визуелног и просторног издвајања кухиње. Организација кухиње заснована је на концепту радне кухиње. Просторни квалитет постигнут је кружном везом у оквиру дневне зоне. Отвореним површинама постигнут је виши стамбени квалитет (Аналитички лист 51).

Други просторни концепт карактерише специфичан пројектантски приступ у коме је свесним, конструктивним раздвајањем дневне и ноћне зоне, дошло до формирања два просторна тежишта (Слика 134). Двострана оријентација стана, као и већа квадратура, омогућиле су постизање вишег квалитета стамбеног простора. Такође, у стамбеној организацији дошло је и до делимичне генерацијске поделе у оквиру ноћне зоне, на родитељску и дечју, што није представљало честу карактеристику у функционалној организацији стана у Нишу. Четири пројектоване лође, које представљају продужетак свих просторија стана, значајно повећавају општи квалитет стамбене јединице. (Аналитички лист 54).

Слика 134. *Основа стана (2004), Војводе Танкосића, Ниш, арх. Г. Јовановић*
(Извор: ауторов приказ према оригиналном пројекту)

Савремену организацију стамбене јединице карактерише јединствен пројектантски приступ који се примењује од 2006. године до данас. Становање је сведено на један типолошки модел, без даљег развоја просторних могућности. Као узрок оваквог пројектантског приступа може се сматрати „тренд инвеститорске изградње“. Инвеститорски утицај заснива се на остварењу што већег капацитета у односу на површину парцеле и све просторне нивое који подразумевају: „што већу површину која се продаје, што више станова на етажи, што већи габарит објекта на парцели и као најважнији – што већи број просторија у оквиру најмање могуће укупне квадратуре“²⁷⁸. Стамбени норматив којим се руководи пројектант под утицајем приватног инвеститора јесте финансијски норматив и односи се на нето квадратуру зграде коју инвеститор продаје, уз узрочно-последичне везе између бруто грађевинске квадратуре и нето квадратуре која је из ње проистекла. „Некадашњи минимум стана се претворио у оптимум и максимум заједно, што је постало нормативни основ пројектовања“²⁷⁹. Иако су услови на локацији „примарни у концептуализацији идејног решења и несумњиво утичу на архитектонско обликовање, како у смислу форме, тако у смислу функције“²⁸⁰, долази се до закључка да су сви утицајни фактори сведени само на један утицајан фактор а то је захтев инвеститора који се своди на највећу могућност изграђене површине.

Према наведеним утицајима, савремен функционални концепт најчешће је заснован на линеарном развијању стамбене шеме, према коме се просторије нижу дуж комуникације која уједно представља улазни ходник. Главну карактеристику савременог стана, карактерише концепт интегрисаности функционалних целина — дневне собе, трпезарије и кухиње, што је довело до формирања отвореног плана организације дневне зоне стана. У савременој стамбеној организацији изузете су помоћне просторије које се односе на оставе и дегажмане. Станови су у највећем броју једнострано оријентисани.

Станови веће структуре пројектују се према претходно установљеном моделу. Стамбени простор заснован је на отворености плана у дневној зони, док се спаваће собе надовезују дуж линеарне комуникације. Централном позицијом улазног ходника, долази до губитка дегажмана јер је могуће свакој просторији приступити из ходника. Појава одређених

²⁷⁸Петровић, Б., Рашковић, И. (2011). *Традиција-транзиција*. Београд: Аритектонски факултет Универзитета у Београду. Орион арт и ИАУ, стр. 28

²⁷⁹Петровић, В. (2017). *Тренутак архитектуре становања на глобалном нивоу - Housing 15*. Архитектура и урбанизам, (44), стр. 55-61.

²⁸⁰Крстић, Х. (2019). Истраживање структуре архитектонског простора у домену становања-концепт простор у простору. Универзитет у Нишу. стр.

просторних и функционалних различitosti у стамбеној организацији, углавном би представљала неплански резултат, проистекао из изнуђеног неправилног облика парцеле.

Током последњих година, у функционалној организацији стамбене јединице, према усвојеним савременим функционалним принципима, евидентан је сличан пројектантски приступ код различитих аутора (Слике 135, 136, 137, 138, 139 и 140).

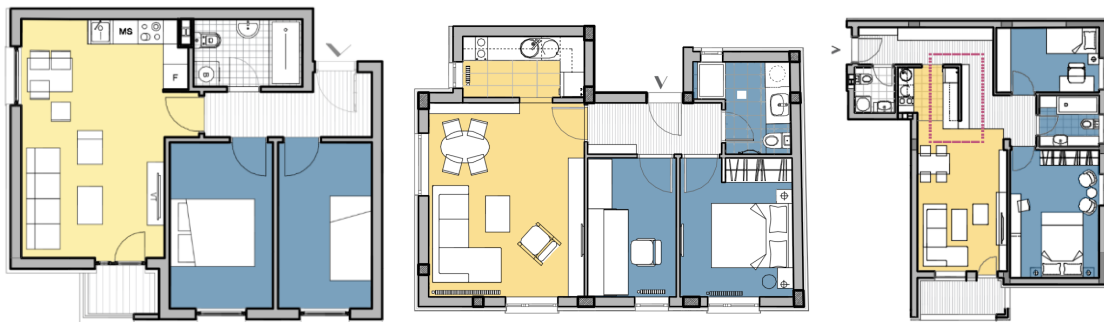

Слика 135. *Основа стана* (2006), Стамбено-пословни објекат „Александрија”, Трг краља Александра, Ниш, Арх. М.Вељковић

Слика 136. *Основа стана* (2007), Стамбено-пословни објекат „Сигма”, Улица цара Душана, Ниш, М.Васов, С.Кондић, М. Игњатовић

Слика 137. *Основа стана* (2010), Стамбено-пословни објекат „Immoreal”. Димитрија Драговића, Ниш Алтерно студио

(Извор: Слика 135, 136, 137: ауторов приказ према оригиналном пројекту)

Слика 138. *Основа стана* (2012), Стамбено-пословни објекат, ул. Јована Скерлића 22–24, Ниш П. Денчић, М. Крстић

Слика 139. *Основа стана* (2016), Стамбена зграда у Цвијићевој улици, Ниш Контра студио

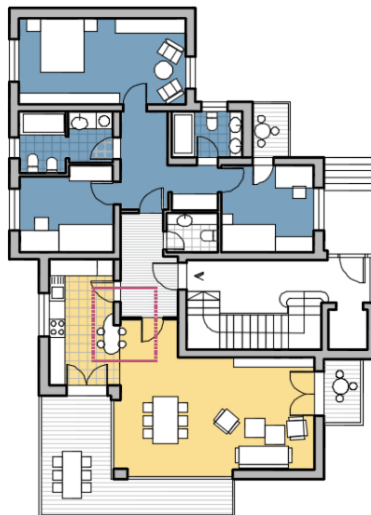
Слика 140. *Основа стана* (2018), Стамбена зграда, ул. Сестре Баковић, Ниш, П. Денчић

(Извор Слика 138, 139, 140: ауторов приказ према оригиналном пројекту)

Заједничка карактеристика анализираних примера, заснована је на линеарном плану организације, код кога се просторије „нижу“ дуж улазног ходника, независно од квадратуре стана. Најдоминантнији функционални елемент представља отворен план организације дневне зоне, код кога је дошло до обједињавања функционалних целина

дневне собе, кухиње и трпезарије. Трпезаријски сто заузима своју позицију између дневне собе и кухиње. Код свих примера кухиња је заснована на принципу радне кухиње. Спаваћим собама се приступа преко улазног ходника, чиме се губи јасно одвајање ноћне зоне стана. Станови су једнострано оријентисани. Код свих примера евидентан је губитак помоћних просторија. Наведене карактеристике приказане су на примерима стамбених објеката изграђених у Нишу од 2006. до 2018. године (Аналитички лист 55, 56, 59, 60, 63 и 64).

Ипак, последњих година у развоју стамбене изградње Ниша дошло је до појаве нових стамбених модела који се могу сматрати „луксузнијим обликом“ становања. Као пример, може се издвојити формирање стамбеног насеља „Десна обала Нишаве“ који карактерише концепт пројектовања једног стана по етажи (Слика 141).

Слика 141. Стамбени комплекс „Десна обала Нишаве“ (у фази реализације), Булевар Медијана Ниш, Стабил пројект

(Извор: ауторов приказ према: <https://stabilprojekt.com/desna-obala/>)

Анализирани пример заснован је на строгом зонирању стамбене површине. Дневну зону карактерише отворен план организације, у коме долази до обједињавања функције кухиње, трпезарије и дневне собе. Стамбену површину карактерише већа квадратура али се просторије не димензионишу пропорционално према структури стана. То је најочигледније на примеру поддимензионисане дневне собе која губи своју улогу тежишта стана. Ноћна зона стана се формира груписањем три спаваће собе и два купатила. Улазну зону чини улазни ходник и тоалет. У стамбеној организацији долази до формирања кружне везе. Без обзира на велику површину, евидентан је недостатак

помоћних просторија. Три отворене површине значајно унапређују квалитет стана (Аналитички лист 65).

Према претходно наведеним примерима, могу се издвојити следеће типолошке карактеристике савремене стамбене организације:

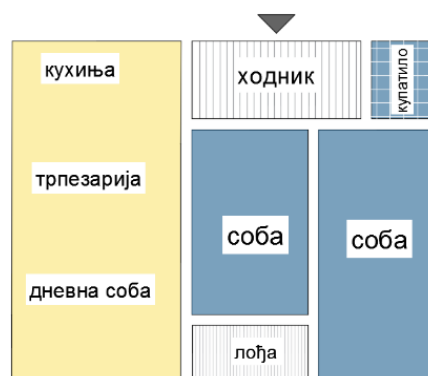
1. Шема организације стана се линеарно развија, врло често без просторног тежишта;
2. Дневну зону карактерише отворен план организације простора, заснован на интегрисаности дневне собе, трпезарије и кухиње;
3. Кухиња је по правилу позиционирана у најудаљенији део дневног простора. Често је пројектована без директног осветљења и проветравања;
4. Дневна соба и трпезарија, често губе своју димензионалност у оквиру отвореног плана;
5. Престаје примена круте, функционалне поделе на дневну и ноћну зону;
6. Спаваће собе се позиционирају дуж линеарне комуникације; често непостојање дегажмана, условљава умањену интимност спаваћих соба;
7. Физичка величина просторних елемената линеарно се повећава у оквиру истог пројектантског манира;
8. Комуникације се често развијају без повећања употребене вредности; код великог броја случаја јављају се предуге комуникације, проистекле из неадекватне организације простора;
9. Непостојање помоћних просторија као и простора за складиштење чак и код станова веће структуре;
10. Најчешћа је једнострана оријентација стамбене јединице;
11. Отворене површине су поддимензионисане или их нема.

5.4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА ПЕТОГ ПОГЛАВЉА

Прву деценију XXI века у Србији обележили су различити догађаји који су довели до нових промена друштвеног и политичког система. У свом неуједначеном развоју, праћеном глобалним кретањима и светском економском кризом 2008. године, држава је ушла у период стагнације чије се последице осећају и данас.

С аспекта развоја стамбене јединице дошло је до стварања нових услова у пројектовању, код којих се у центар пројектантског процеса поставља захтев инвеститора. Најважнији циљ представља максимално искоришћење локације, без сагледавања општих потреба корисника.

Организација савременог типа стамбене јединице заснована је на линеарном развијању стамбеног обрасца и врло често без постављања просторног тежишта. Просторије се „нижу“ дуж комуникације, која уједно представља и улазну зону стана. Главна карактеристика савременог стана заснована је на формирању отвореног плана организације у коме долази до обједињавања дневне собе, трпезарије и кухиње. Кухиња је заснована на организацији радне кухиње, често без природног осветљења и проветравања. Код станова већих структура, физичка величина се линеарно повећава према истом пројектантском принципу. Централна позиција улазног ходника, омогућава приступ спаваћим собама, чиме се губи дегажман. Станови су у највећем броју једнострано оријентисани и скоро „по правилу“ пројектовани без остава и дегажмана. Отворене површине су врло често поддимензионисане или се не пројектују код станова мањих структура. Појава одређених просторних и функционалних различитости у стамбеној организацији, углавном проистиче из неправилног облика парцеле. Наведене типолошке карактеристике савремене стамбене организације усвојене су кроз следећу типолошку стамбену шему (Шема 14):

Шема 14. Организациона шема савременог стамбеног модела у Нишу од 2006. године до данас
(Извор: ауторова интерпретација)

Анализа одабраних примера савременог вишепородичног становања Ниша од 2000. године до данас приказана је у Прилогу истраживања (Анекс 4). Избор критеријума према којима су бирани предмети истраживања, заснован је на утицајима и параметрима обрађеним у петом поглављу. Студијом случаја, обухваћено је петнаест стамбених модела. Систематизација примера извршена је хронолошким редоследом у односу на године пројектовања, односно, изградње. Архитектонско-урбанистичка анализа дата је у виду графичког и табеларног приказа одабраних студија случаја.

6. ЗАКЉУЧАК

Развој вишепородичног становања на територији Ниша разматран је на основу сагледавања паралелног процеса друштвених, просторно-физичких, социјалних, економских и културних промена. Према постављеним хипотезама – на основу усвојене методологије научноистраживачког рада, можемо закључити да је доказано да је у вишепородичном становању Ниша, у периоду од 1918. до данас, дошло до просторно-функционалних промена, што је директно било условљено друштвеним, економским технолошким, социјалним и културним утицајима.

Према постављеним посебним хипотезама и усвојеној периодизацији, доказано је да је у развоју стамбене јединице условљене друштвеним појавама, дошло до појаве четири карактеристична типолошка модела у овим четири временске целине.

Прва временска целина од 1918. до 1941. године

Овај период карактеришу велике миграције настале развојем градова и индустрије, праћене великом стамбеном кризом. Успостављен капиталистички друштвени модел довео је до стварања изражених класних разлика и појаве **рентијерског модела становања**.

Стварање просторне структуре стана у Нишу у периоду од 1918. до 1941. године саставни је део развоја европских, буржоаских станова из XVIII и XIX век, уз истовремене оријенталне утицаје. У овом периоду, као карактеристични типолошки стамбени модел, јавља се **салонски стан** намењен становању имућнијег слоја грађана између два светска рата.

Према својој типологији, салонски стан је заснован на моноцентричној организацији стамбене јединице у којој **централна просторија представља језгро стана**, док се остале просторије групишу око њега. Према оријентално-турским утицајима, основу развоја централне просторије представља **софа** као централни простор за пријем гостију. Након ослобођења од Турака, долази до усвајања западноевропских модела становања. Просторно-функционални, европски концепт стана, карактерише појава **салона** као „друштвене просторије” која је служила за пријем гостију. За структуру салонског стана, поред салона, карактеристична је појава централног простора, који је првобитно представљао улазни простор – **хол**. Овај простор био је директно повезан са **салонем**,

као најрепрезентативнијом просторијом у стану. Остале просторије, груписане су око централне просторије.

У каснијој фази развоја, између два светска светског рата, централна просторија преузела је функцију **трпезарије**, која је уједно постала и главна комуникација у стану. Овај просторни концепт заснивао се на европском стамбеном моделу из XIX века и тзв. „берлинској соби”. Својом позицијом, трпезарија је преузела функцију главне комуникације, која је са осталим просторијама била директно повезана. Њена друга функција огледала се у окупљању породице за трпезаријским столом. Функционални концепт са пролазном трпезаријом био је веома значајан у стамбеној изградњи Ниша, због могућности максималног искоришћења уских грађевинских парцела. Такође, бочна дворишна крила могла су бити пројектована без затворених светларника, што је било у складу са тадашњим прописима у Србији.

Главна одлика функционалног концепта салонског стана јесте у развијању простора кроз две стамбене зоне, главне и помоћне. Главну стамбену зону карактерише градација простора према интимности. У том смислу, салон представља главну друштвену просторију, која служи за пријем гостију. Друге просторије које припадају главној зони представљају интимне/индивидуалне просторије чланова породице. Помоћну зону или зону домаћинства, чине санитарне и помоћне просторије (остава, успрема, девојачка соба), груписане око кухиње. Јасна сегрегација стамбених зона условила је два улаза у стан.

Према својим типолошким карактеристикама у стамбеној архитектури Ниша, могу се издвојити три модела организације салонског стана.

(1) Централни план организације – представља најзаступљенији тип салонског стана у међуратном периоду. Функционални концепт заснован је на централно пројектованој пролазној трпезарији. У највећем броју случаја, на трпезарију се надовезују две собе окренуте према улици. Зона домаћинства пројектована је према дворишном крилу, у оквиру које су груписане помоћне просторије (кухиња, остава, успрема, девојачка соба и санитарне просторије). Главни и помоћни улаз функционално су раздвојени терасом преко које се приступа помоћној зони стана. Централну организацију карактерише кружна веза кретања кроз стан која се остварује међусобним везама између просторија.

(2) Линијски план организације заснован је на линијској организацији простора према којој се главна и помоћна зона стана повезују линијском везом. Овакав приступ организацији био је карактеристичан код пројектовања интерполираних зграда на уским грађевинским парцелама. У организационој шеми, задржан је функционални образац салонског стана са централно пројектованом трпезаријом. Стамбене просторије су пројектоване према улици док се зона домаћинства линијски надовезује на трпезарију и позиционира према дворишту. Главни и помоћни улаз у стамбене зоне су одвојени. Главној зони се приступа са главног степенишног подеста, док се помоћној зони приступа преко терасе или посебно пројектованог степеништа.

(3) Комбиновани план организације салонског стана представља трећи тип организације, заснован на комбинацији свих претходно наведених елемената. Као функционални концепт, најчешће је примењиван код слободностојећих објеката или интерполација са широким фасадним фронтом, где је постојала могућност веће развијености стамбене површине. Карактерише га централно пројектована трпезарија са функцијом главне комуникације, док се салон и друге стамбене просторије развијају и групишу око централне просторије

У стамбеној архитектури Ниша, централни и линијски тип организације представљали су два најчешће примењивана модела салонског стана,

Друга временска целина од 1945. до 1990. године

Овај период карактерише формирање СФР Југославије и успостављање социјалистичког система. Одбачени су сви претходни друштвено-економски и политички утицаји на којима се заснивао капиталистички систем Краљевине Југославије. Како би се успоставила социјална равноправност у друштву, постављен је стамбени модел у коме је сваки грађанин имао „право на стан”, који је држава градила и грађанима давала на коришћење. Развијањем индустрије и формирањем радничке класе, дошло је великог прилива становништва из села у градове. Услед такве миграционе политике, држава није могла да одговори на стамбене услове које је сама поставила, што је условило велики недостатак станова и константну стамбену кризу.

Карактеристични типолошки модел који се јавио у овом периоду назива се **социјалистички стан**. Овај функционални концепт не може се свести само на један

карактеристичан тип организације, већ се њиме обухвата више различитих стамбених модела, развијаних као одговор на задовољење масовних стамбених потреба.

Социјалистички стан заснован је на установљеним строгим нормативима и уредбама мењаним према усвајању различитих стамбених политика. Како се терминолошки овим типом обухвата велики временски период, у студији вишепородичног становања Ниша установљене су четири карактеристичне фазе развоја. У свакој од дефинисаних фаза развијани су одређени стамбени модели према друштвеним условима и усвојеној стамбеној политици у одређеном периоду.

(1) Прва развојна фаза (1945–1952). Ову фазу стамбеног развоја карактерише први послератни период изградње, у коме су донети строги „нормативи” и „уредбе”. Функционални развој стана заснивао се на два концепта: **први концепт** карактерише усвајање модернистичких принципа „стана за минимум егзистенције”; основу развоја стамбене организације чинили су раднички станови и функционално редуковани салонски станови из 30-их година. **Други концепт** заснован је на просторној организацији, коју карактерише поливалентност простора, без унапред дефинисане намене простора.

Стварање социјалне једнакости огледало се у равноправној улози жене у друштву. Усвајање савременог начина социјалистичког живота < требало је да растерети жену од кућних послова и кувања, што је довело до минимизирања кухиње на величину **кухињске нише**. Заједнички простор уз кухињу добио је назив **стамбена кухиња** или **радна кухиња**. Позиционирањем трпезаријског стола, стамбена кухиња преузела је функцију центра окупљања породице. У неким случајевима је ова просторија била дефинисана као дневна соба. Код овог типолошког модела, значајна је појава **комбиноване собе** у којој је дошло до обједињавања функције боравка, спавања и обедовања. Централно пројектован ходник представљао је чвориште стана из ког се даље приступало свакој просторији. Санитарне просторије организоване су према елементарним функцијама. Станови су били најчешће двострано оријентисани. Величина стана одређивана је према броју чланова домаћинства и строгим нормирањем стамбене површине.

(2) Друга развојна фаза (1953–1965). У овом периоду, стамбени развој настављен је према строгим „нормативима” и „уредбама”, као и на германским и скандинавским

утицајама. Наведени утицаји довели су до увођења следећих пет најзначајнијих функционалних карактеристика: 1) започето је зонирање стамбеног простора према билошком ритму породице, односно, дошло је до поделе на дневну и ноћну зону; 2) развијен је савремени облик дневне собе која је постала примарни центар окупљања целе породице; 3) кухиња је повучена из зоне фасаде, чиме је омогућено рационалније пројектовање стамбене јединице; 4) трпезарија је постављена у оквиру проширене комуникације, што је било засновано на идеји салонског стана из међуратног периода; 5) уведени су циркуларни токови, тзв. кружне везе, чиме је створен осећај веће пространости стана. Зонирање стамбене површине и формирање „ноћне зоне” довело је до појаве дегажмана око ког су груписане спаваће собе и купатило (организовано према елементарним функцијама). Помоћне просторије су сведене на кухињску оставу. Стан карактерише постојање једног улаза и најчешћа двострана оријентација. Према набројаним функционалним карактеристикама, постављена је основа савременог стана.

(3) Трећа развојна фаза (1965–1980). Ова фаза представља период у коме је дошло до најзначајнијих хабитолошких истраживања у оквиру *београдске школе становања* као и димензионалних истраживања *Центра за становање*. Истраживања су била заснована на димензионисању међусобних односа елемената у простору и створила су основ за развијање стамбене типологије назване **београдски стан**. Иако београдски стан не карактерише само један дефинисан стамбени тип, одређене функционалне карактеристике стамбене јединице представљају одраз стана насталог у овом периоду. Начин организације просторија у дневној зони довео је до преклапања функције дневне собе, трпезарије и кухиње. Аутентичну стамбену организацију карактерише позиционирање трпезаријског стола у оквиру проширене комуникације. Примарни центар окупљања представља дневни боравак, код кога телевизијски пријемник постаје предмет окупљања породице, док простор за обедовање постаје секундарни центар окупљања. Развој инсталационих система пружио је могућност слободнијег груписања помоћних просторија, без директног осветљавања и вентилирања. Даљи развој становања у Нишу карактерише примена ИМС система, чиме су омогућени нови развојни концепти нишког стана. Стамбене карактеристике чине функционално зонирање, увођење кружних и лонгитудалних токова, као и најчешћа двострана оријентација. Лођа почиње да се сагледава као просторни продужетак једне од дневних просторија, најчешће дневног боравка или трпезарије. У стамбеној изградњи у Нишу у

овом периоду, под претходно наведеним утицајима, дошло је до појаве различитих и врло квалитетних стамбених организација.

(4) Четврта развојна фаза (1980–1990). Ово је период у коме је дошло до веома функционално развијених решења у Нишу. Стамбена јединица је формирана на основу димензионалне усклађености стана и функционалних карактеристика заснованих на димензионисању просторија према мери човека. Пројектантски принципи, усвојени у оквиру *београдске школе становања*, настављени су да се примењују и код стамбених организација насталих у овом периоду. Унапређење стамбене организације постигнуто је увођењем флексибилности простора, заснованој на адаптилности простора која се огледа у могућности померања и рушења преградних зидова. У овом периоду почиње да се уводи модел индивидуализације простора. Постоји јасна подела на дневну и ноћну зону. У дневној зони су груписане дневна соба, трпезарија и кухиња са оставом, при чему дневна соба представља тежиште стана. Јављају се примарни (дневна соба) и секундарни (трпезарија) центар окупљања породице. Спаваће собе и купатило груписани су око дегажмана у оквиру ноћне зоне. Улазну зону чине улазни ходник и тоалет. Функционална развијеност стамбене површине доводи до успостављања вишеструких циркуларних токова у стану. Најчешћа је двострана оријентација стана. Крајем осамдесетих година у Нишу је дошло до појаве нових, функционално веома развијених решења.

Трећа временска целина од 1990. до 2000. године

Трећом временском целином обухваћена је последња деценија XX века, карактеристична по транзиционом процесу у који је ушла држава. Овај период карактерише распад Југославије, велике друштвене и социјалне промене као и промене на пољу стамбене архитектуре. Према карактеристичној типологији која се јавила у овом периоду, дефинишемо **транзициони стан**.

Транзициони стан (1990–2000) представља „прелазну стамбену организацију” између социјалистичког и савременог модела становања. Типолошке карактеристике стамбених јединица изграђених у Нишу током деведесетих година биле су засноване на принципима *београдске школе становања* усвојених у социјалистичком периоду. Стамбени простор карактерисала је јасна подела на дневну и ноћну зону. Простор је био димензионисан према садржају за који је био предвиђен. Значајну промену представља увођење

функционалне карактеристике засноване на отвореном плану организације дневне зоне, код кога долази до обједињавања функције кухиње, трпезарије и дневне собе. Дневна соба представља тежиште стана док су токови кретања у дневној зони засновани на концепту кружне везе. Спаваће собе и купатило се групишу око дегажмана, у оквиру ноћне зоне. Код неких стамбених организација долази до увођења елемената флексибилности. По правилу, улазну зону чини улазни ходник са тоалетом. Отворене површине се пројектују тако да представљају просторно и визуелно продужење дневних прострија.

Четврта временска целина од 2000. године до данас

Четврта временска целина прати последње две деценије развојних промена у Нишу. Усвајање демократског друштвеног система довело је до прекретнице у многим системским и организационим аспектима друштва. Повлачење државе из стамбеног сектора, развој илегалне градње и надоградња постојећих стамбених зграда довело је до процеса директног урушавања свих облика урбанистичког и архитектонског развоја. Са аспекта развоја стамбене јединице, дошло је до стварања нових услова у пројектовању, код којих се у центар пројектантског процеса поставља захтев инвеститора. Најважнији циљ представља максимално искоришћење локације, без сагледавања општих потреба корисника. Као карактеристичан просторно-функционални модел који се јавља у овом периоду назива се **савремени стан**.

Савремени стан (од 2000. до данас) представља стамбену организацију, која је проистекла из постављених нових, тржишних услова. Савремени модел становања карактерише линеарно развијање стамбеног обрасца, код кога се просторије постављају дуж комуникације. Главну функционалну карактеристику представља формирање отвореног плана, код кога долази до обједињавања функције дневне собе, трпезарије и кухиње. Кухиња је заснована на организацији радне кухиње и често је пројектована без природног осветљења и проветравања. Дневна соба и трпезарија врло често постају поддимензионисане у оквиру отвореног плана. Код станова већих структура, стамбена површина се линеарно повећава према истом пројектантском принципу. Централна позиција улазног ходника омогућава приступ спаваћим собама, чиме се губи дегажман. Станови су у највећем броју једнострано оријентисани и скоро „по правилу” пројектовани без остава и дегажмана. Отворене површине су врло често поддимензионисане или се не пројектују код станова мањих структура. Појава одређених

просторних и функционалних различitosti у стамбеној организацији, углавном проистиче из неправилног облика парцеле.

Ради јаснијег сагледавања типолошких карактеристика стамбене изградње у Нишу у посматраном периоду, дата је **Табела 1** у којој су таксативно наведене основне карактеристике стамбене јединице, које су произашле из истраживања и спроведених анализа великог броја студија случаја.

Табела 1. Развој типолошких модела стамбене јединице у вишепородичном становању Ниша од 1918. до данас

	ТИПОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СТАМБЕНЕ ЈЕДИНИЦЕ	ФУНКЦИОНАЛНА ШЕМА СТАНА
САЛОНСКИ СТАН		
1918–1941	<ol style="list-style-type: none"> (1) Функционална организација простора заснива се на централном плану или линијском типу организације простора. (2) Функционално, простор је подељен на две зоне (главну и помоћну). (3) Централно пројектована просторија преузима функцију трпезарије и главне комуникације. (4) Салон представља карактеристичну друштвену/пријемну просторију у концепту салонског стана. (5) Главне стамбене/интимне просторије пројектоване су према улици. (6) Централно-улазни простор смањује се на функцију антреа или предсобља. (7) Појава санитарних просторија као нове групе просторија. (8) Кретање кроз простор дефинисано је кружном/линијском везом. (9) У помоћној зони, груписане су помоћне просторије (кухиња, остава, девојачка соба). (10) Пројектована су два улаза у стан. 	

СОЦИЈАЛИСТИЧКИ СТАН

1945–1952	<ol style="list-style-type: none"> (1) Карактерише строго нормирање стамбене површине. (2) Поливалентност простора без унапред дефинисане намене просторија. (3) Минимизирање функције кухиње и увођење кухињске нише. (4) Појава стамбене/радне кухиње. (5) Комбинована соба преузима функцију обедовања, спавања и дневног боравка. (6) Централно пројектован ходник, смањених димензија, из кога се приступа свим просторијама стана. (7) Санитарне просторије организоване су према елементарним функцијама. (8) Помоћне просторије сведене су на кухињску основу. (9) Најчешћа је двострана оријентација стана. 	
1952–1965	<ol style="list-style-type: none"> (1) Постављање основа савременог стана. (2) Зонирање стана врши се према билошком ритму породице. Јавља се подела на дневну и ноћну зону. (3) Појава савременог облика дневне собе као примарног центра окупљања породице. (4) Повлачење радне кухиње од зоне фасаде. (5) Позиционирање трпезарије у оквиру проширене комуникације. (6) Увођење циркуларних токова (кружне везе). (7) Купатило се пројектује у оквиру ноћне зоне стана и организовано је према елементарним функцијама. (8) Помоћне просторије се везују за пројектовану оставу уз кухињу. (9) Постојање једног улаза у стан. (10) Најчешћа је двострана оријентација стана. 	

1965–1980	<ol style="list-style-type: none"> (1) Зонирање стана врши се према билошком ритму породице. Јавља се подела на дневну и ноћну зону. (2) У дневној зони груписане су дневна соба, трпезарија и кухиња са оставом. (3) Дневна соба представља централну просторију у оквиру дневне зоне стана. (4) Трпезарија је позиционирана у оквиру проширене комуникације. (5) Кухиња је сведена на организацију „радне кухиње” са оставом. (6) Спаваће собе и купатило су груписани око дегажмана у оквиру ноћне зоне. (7) Постојање једног улаза у стан. (8) Улазну зону чине ходник и тоалет. (9) Уводи се принцип кружне везе или лонгитудалних токова. (10) Груписањем инсталација, омогућена је флексибилнија стамбена организација. (11) Лођа се пројектује као просторни продужетак једне од дневних просторија, најчешће дневног боравка или трпезарије. (12) Димензионисање просторија према мери човека. (13) Најчешћа је двострана оријентација стана. 	
1980–1990	<ol style="list-style-type: none"> (1) Јављају се нова функционална решења. (2) Уводи се флексибилност простора, чиме се пружа могућност прилагодљивости простора различитим потребама корисника. (3) Постоји јасна подела на дневну и ноћну зону. (4) У дневној зони су груписане дневна соба, трпезарија и кухиња са оставом. (5) Често се користи модел индивидуализације чиме се ствара осећај интимнијег становања. (6) Дневна соба представља тежиште стана. (7) Јављају се два центра окупљања породице. (8) Спаваће собе и купатило груписани су око дегажмана у оквиру ноћне зоне. (9) Успостављање више циркуларних токова у стану. 	

	<p>(10) Улазну зону чине улазни ходник и тоалет.</p> <p>(11) Најчешћа је двострана оријентација стана.</p>	
--	--	--

ТРАНЗИЦИОНИ СТАН

<p>1990–2006</p>	<ol style="list-style-type: none"> (1) Зонирање стана врши се према билошком ритму породице. Јавља се подела на дневну и ноћну зону. (2) У дневној зони су груписане дневна соба, трпезарија, кухиња са оставом. (3) Дневна соба представља централну просторију у оквиру дневне зоне стана, а уједно представља и тежиште стана. (4) Долази до обједињавања функције дневне собе, трпезарије и кухиње у оквиру отвореног плана. (5) Формирана су два центра окупљања породице. (6) Кухиња је пројектована као „радна кухиња” са оставом. (7) Спаваће собе и купатило су груписани око дегажмана у оквиру ноћне зоне. (8) Постојање једног улаза у стан. (9) Улазну зону чини улазни ходник и тоалет. 	
-------------------------	--	--

САВРЕМЕНИ СТАН

<p>2007–2021</p>	<ol style="list-style-type: none"> (1) Шема организације стана се линеарно развија, врло често без просторног тежишта. (2) Дневну зону карактерише отворен план организације простора. (3) У дневној зони долази до обједињавања функције дневне собе, трпезарије и кухиње. (4) Дневна соба и трпезарија врло често губе своју димензионалност у оквиру отвореног плана. (5) Организација кухиње је заснована на типологији радне кухиње. Најчешће је пројектована без директног осветљења и проветравања. 	
-------------------------	---	--

	<p>(6) Централно позициониран ходник омогућава приступ свим просторијама стана.</p> <p>(7) У спаваће собе се може ући из улазног ходник, што је довело до губитка дегажмана и умањене интимности спаваћих соба.</p> <p>(8) Недостатак помоћних просторија, као и простора за складиштење, чак и код станова веће структуре.</p> <p>(9) Комуникације су пројектоване без повећања употребене вредности. Код великог броја случаја јављају се предуге комуникације, проистекле из неадекватне организације простора.</p> <p>(10) Једнострана оријентисаност стамбене јединице.</p> <p>(11) Отворене површине су поддимензионисане или се не пројектују.</p>	
--	---	--

Организација стамбеног простора условљена је груписањем различитих типичних јединица. Ове јединице представљају одређене просторне целине, које су се мењале током времена. Њиховим груписањем, формиран је јединствен стамбени типолошки модел установљен у различитим историјским периодима. Одређене типичне јединице сматрају се „елементарним” за функционисање човека у простору. Иако је стан трансформисан током усвојеног периода и прилагођаван новим моделима живљења, неке типичне јединице су остале непромењене, док су друге претрпеле значајне промене.

Највећа промена може се уочити код типолошког модела „салонског стана” и његове развојне промене у „социјалистички стан”. Трансформација овог модела довела је до губитка просторија као што су салон и централна просторија, које су уједно представљале и најзначајнију карактеристику салонског стана. Такође, престале су да се пројектују и помоћне просторије, које се односе на успрему, девојачку собу и већи број остава. Постојање ових просторија било је условљено тадашњим моделом живљења.

Социјалистички стан је у току свог развојног процеса прошао кроз значајне функционалне промене. Ове промене заснивале су се на различитим стамбеним политикама и тражењу стамбеног модела, којим би задовољио најшири број потреба корисника, условљен константним недостатком стамбеног простора.

Прелазни функционални модел између социјалистичког стана и савременог стана, представљао је транзициони стан. Овај типолошки модел се налазио између усвојених пројектантских принципа у социјалистичком периоду и прихватања нових модела живљења који се огледају у функционалном концепту савременог стана.

У појединачној анализи функција просторија, можемо закључити да су најзначајније промене имале следеће просторије: **дневна соба**, која се у свом првобитном облику јављала у функцији салона. У трансфорамцији салонског стана у социјалистички стан, дневна соба је добила функцију комбиноване собе. Као примарни центар окупљања породице и тежиште стана дневна соба је постала почетком шездесетих година и своју функцију је задржала до данас у оквиру отвореног плана организације; **кухиња**, која је од најзначајније помоћне просторије у салонској стамбеној организацији смањена на стамбену кухињу, која је уједно представљала прелазни облик у социјалистичком стану, а затим је усвајањем нових модела живљења смањена на кухињску нишу. Као коначни организациони модел усвојена је радна кухиња, која се данас у свом облику интегрише у јединствен обједињен простор дневне зоне; **трпезарија** је у развојном стамбеном процесу константно тражила своју позицију. Првобитно је била пројектована као наменска просторија, затим као централни простор у оквиру проширене комуникације, да би у социјалистичком периоду тражила своју позицију између стамбене кухиње, комбиноване собе и проширене комуникације. И коначно, у савременом моделу стамбене организације, трпезарија је добила простор између дневне собе и кухиње у оквиру отвореног плана; **спаваће собе** су у току свог развоја увек имале јасно дефинисану намену, која се у различитим периодима развоја стана само димензионално мењала и прилагођавала потребама корисника; **купатило и тоалет** су у свом првобитном развоју били функционално одвојени, затим су код социјалистичког модела стана обједињени према својим елементарним функцијама. У зависности од структуре стана, и код социјалистичког, транзиционог и савременог модела стана, тоалет и купатило су функционално раздвајани или обједињавани; **улазни простор** је током развојног процеса стамбене јединице значајно смањиван. У свом првобитном облику се јављао као централна просторија, односно, улазни хол, који је код салонског стана у међуратном периоду смањен на улазни простор назван антре. Затим је код социјалистичког стана улазни простор представљао чвориште стана из кога се приступало свим просторијама стана. У току социјалистичког периода и развоја стана дошло је до појаве дегажмана око ког су груписане спаваће собе, чиме је јасно дефинисана ноћна зона стана. Улазни ходник

и дегажман своју функцију су задржали и у савременом стамбеном моделу; **комуникације** у стану су развијане преко циркуларних и линеарних кретања у салонском моделу стана, затим су свођене на једноставне токове у првим појавним облицима социјалистичког стана. У каснијем развоју социјалистичког стана је дошло до поновног увођења циркуларних токова и развоја лонгитудалних токова. Овакви токови су задржани и у транзиционом стамбеном моделу, да би се у савременом стану комуникације поново свеле на елементарне линеарне токове.

У **Табели 2** дат је појединачни развојни приказ стамбених просторија и најзначајнијих промена током установљених стамбених модела и временских целина.

Табела 2. Развојни приказ стамбених просторија

РАЗВОЈНИ ПРИКАЗ СТАМБЕНИХ ПРОСТОРИЈА								
Намена простора		ПЕРИОДИЗАЦИЈА И ФУНКЦИОНАЛНИ РАЗВОЈ СТАМБЕНИХ ПРОСТОРИЈА						
		1918	1930	1945–1953	1953 – 1965	1965 – 1980	1980–1990	1990–2004
1.	Улазни простор	Централна просторија/ хол	Антре	Централна комуникација/ чвориште стана		Проширена комуникација		Сведен је на линеарну комуникацију
2.	Кухиња	Засебна просторија		Кухињска ниша/ Стамбена кухиња		Радна кухиња		Јавља се у оквиру отвореног плана
3.	Трпезарија	Пројектована као наменска просторија	Централна просторија у функцији проширене комуникације	Везује се за простор за обедовање у оквиру стамбене кухиње/ комбиноване собе		Везује се за простор радне кухиње	Јавља се у оквиру проширене комуникације	Пројектована као простор за обедовање у оквиру отвореног плана
5.	Дневна соба	Салон / Репрезентативна просторија за пријем гостију		Комбинована соба		Појава савременог облика дневне собе као примарног центра окупљања породице		Пројектована у оквиру отвореног плана са преузетом функцијом спавања
6.	Спаваћа соба	Дефинисана је у оквиру главне стамбене зоне		Функционално се развијала у оквиру комбиноване собе		Везује се стриктну намену простора у оквиру стамбене организације може бити дефинисана као простор за спавање у оквиру дневне собе		
7.	Дечја соба			Без јасне дефиниције		Појава дечје собе везује се стриктну намену простора у оквиру стамбене организације		
8.	Купатило	Функционално одвојен од тоалета		Развија се према елементарним хигијенским функцијама				

9.	Тоалет	Функционално одвојен од купатила	Јавља се у структури већих станова у улазној зони стана				
10.	Радна соба	Парцијално се јавља у главној стамбеној зони	Нормативима је предвиђена код станова за више друштвене групе		Јавља се код структуре већих станова	Сведена је на јединицу радног простора у оквиру отвореног плана	
11.	Дегажман	Јавља се у оквиру помоћне стамбене зоне	Јављају се одређени облици дегажмана	Пројектује се у овиру ноћне зоне стана			Губи се или се јавља парцијално
12.	Кухињска остава	Пројектована уз кухињу у помоћној зони стана	Пројектована је уз кухињу, димензије су дефинисане нормативима				Потпуно се губи њена функција
13.	Успрема	Пројектована је као предпростор трпезарије	/			/	
14.	Девојачка соба	Пројектована уз кухињу у помоћној зони стана	/			/	
15.	Отворене површине	Без значајне функције	Пројектују се са циљем повећања стамене површине и проширења главних стамбених просторија			Карактеристична је поддимензионалност или се губе	
16.	Комуникације/ кретање	Кружна и линеарна комуникација	Линеарно кретање	Кружна и линеарна	Кружни, линеарни и лонгитудални токови	Кружно/ Линеарно кретање	Линеарно кретање

Као коначан закључак можемо истаћи чињеницу да се стамбена јединица у развоју вишепородичног становања Ниша током различитих временских периода мењала. Резултат свих промена представљало је њено прилагођавање људским потребама. Према том виђењу, стан можемо сагледати као основну ћелију вишепородичног становања у коме она истовремено постаје и узрок и последица непосредног утицаја на живот људи у њему. Ово истраживање је показало да је становање условљено општим развојем и променама друштва у целини, а да стамбена јединица представља одраз епохе у ком је настајала.

6.1. ПРЕПОРУКЕ ЗА ДАЉА ИСТРАЖИВАЊА

Циљ овог научноистраживачког рада представљало је ближе разумевање стамбеног развоја према различитим друштвеним, економским, социјалним и културним утицајима, који су се мењали и који су утицали на стамбену архитектуру Ниша. Како би закључак овог истраживања послужио научној сврси, неопходно је дати одређене **препоруке за даљи научноистраживачки рад.**

Дефинисање одређених типолошких карактеристика вишепородичног становања и стана као његове основне јединице, подразумева сагледавање различитих стамбених елемената као и различитих потреба корисника. Овакав приступ отвара могућност даљег истраживања ове области у складу са сложеношћу проблема и његовом променљивошћу током времена.

Свака типолошка студија остаје отворена за формирање и груписање другачијих типологија, проучавање, преиспитивање и негирање, чиме се отварају могућности за даља разматрања и нове закључке о развоју стамбене архитектуре вишепородичног становања и на крају становања уопште. Како у раду нису обрађиване карактеристике стамбених јединица у оквиру надограђиваних објеката, које чине значајан стамбени фонд града Ниша, отвара се могућност за истраживање таквих стамбених типологија.

Ово истраживање типолошког развоја стамбене архитектуре отворило је и друга питања и истраживање других аспеката развоја у стамбеној изградњи као што су веће целине, виши просторни нивои и сложеније структуре. Такође, отворен је простор за вредновање постојећих квалитета и истраживање типологија које тек долазе са развојем друштва, новим облицима становања и одређеним појавама које ће се тек манифестовати.

LITERATURA

1. Alfirević, Đ., Simonović Alfirević, S. (2018). The 'socialist apartment' in Yugoslavia: Paradigm or tendency?. *Spatium*, 40.
2. Corbusier, L. & Udovički, D. (1965). *Atinska povelja*. Beograd: Klub mladih arhitekata.
3. Destani, B. D. (Ed.). (2003). *Ethnic Minorities in the Balkan States, 1860-1971: 1860-1885* (Vol. 1). Cambridge Archive Editions.
4. Dragutinovic, A., Pottgiesser, U. & Melenhorst, M. (2019). *The Minimum Dwelling: New Belgrade Flat and Reflections on the Minimum Today*. 100 Years Bauhaus. What Interest Do We Take In Modern Movement Today? Lemgo.
5. Jukić, T. & Vukić, F. (2017). *Utjecaj didaktičkih izložbi "Porodica i domaćinstvo" na promoviranje modela stambenih zajednica*. U: Obad Šćitaroci, M. (ur.) *Modeli revitalizacije i unaprjeđenja kulturnog naslijeđa*. Multidisciplinarni dijalog.
6. Keković, A. & Petrović, M. (2010). *Urban matrix formation models in the moderne style architecture in Niš*. *Facta universitatis-series: Architecture and Civil Engineering*, 8(4)
7. Matijević Barčot, S. "*Splitska stanogradnja u neposrednom poslijeratnom razdoblju (1945-1951.)*." *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam* 27, no. 1 (57) (2019).
8. Matijević Barčot, S. (2019). *Housing Construction in Split in the Immediate Post-war Period (1945-1951)*. *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, 27(1 (57)).
9. Mecanov, D. (2007). *Architectural heritage from the post-war period 1947-1967: Residential architecture in Belgrade: How to (re) define and periodize*. *Nasleđe*, (8)
10. Petrović, M. (2001). *Post-socialist housing policy transformation in Yugoslavia and Belgrade*. *European Journal of Housing Policy*, 1(2).
11. Petrović, M. (2021). *Design and functional characteristics of the multi-family housing architecture in the period of mature and late modern architecture of Niš-case studies*. *Facta Universitatis, Series: Architecture and Civil Engineering*.
12. Ristić Trajković, J., Stojiljković, D. & Međo, V. (2015). *Influence of the socialist ideology on the conception of multi-family housing: new urban landscape and the typological models of housing units*. *Facta universitatis-series: Architecture and Civil Engineering*, 13(2).

13. Rousset, I. (2017). *The Berlin Room*. The Journal of Architecture, 22(7)
14. Schneider, T. Till, J: *Flexible Housing: the means to the end*, Architectural Research Quarterly, 9 (3/4).
15. Vincent, K. S. (2007). *Elite culture in early nineteenth-century France: salons, sociability, and the self*. Modern Intellectual History, 4(2)
16. Živković, M. & Jovanović, G. (2012). *A method for evaluating the degree of housing unit flexibility in multi-family housing*. Facta universitatis-series: Architecture and Civil Engineering, 10(1).
17. Алфировић, Ђ.&Симоновић Алфировић, С. (2013). *Београдски стан*. Архитектура и урбанизам 38.
18. Алфировић, Ђ., Симоновић Алфировић, С. (2017). *Салонски'стан између два светска рата у Србији: Преиспитивање оправданости коришћења термина*. Архитектура и урбанизам 44.
19. Бајлон, М. (1976). *Стан у Београду*. Архитектура урбанизам.
20. Бајлон М. (1980) *Становање - Тема 2: Становање у колективу (заједништву), 3: Најамни стан, 4: Индивидуална кућа - стан, 5: Нека питања стана у СФРЈ уз теме 2-4; свеска 50*. Архитектонски факултет - последипломске студије. Београд.
21. Бајлон, М. (1980). *Стан у Београду*, Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54, Београд: Архитектонски факултет, Универзитет у Београду
22. Бајлон, М. (1956). *Стамбена изградња Шведске*. Београд: СК Градова,
23. Бајлон, М. (1978). *Нека питања у вези са употребном вредности стана. Стан и становање, часопис „Изградња“ посебно издање*. Београд.
24. Бајлон, М. (1979). *Становање: тема 1: Организација стана*. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду.
25. Бежован, Г. (1987). *Становање и стамбена криза, радна заједница републичке конференције савеза социјалистичке омладине Хрватске*. Загреб.
26. Бернарди, Б. (1958). *Два типа стана са индустријском опремом, сепаратно издање*, у: Становање – НР Хрватска, II међународна ревијална изложба Породица и домаћинство, Организациони одбор Породица и домаћинство
27. Биланцић, Д. (1985). *Хисторија Социјалистичке Федеративне Републике Југославије-главни процеси 1918.-1985*. Загреб: Школска књига.
28. Вујовић, С. (1987). *Друштвене неједнакости*. Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београд.

29. Вукелић, Н. (2019). Стамбена политика и архитектура у социјалистичкој Југославији. (Doctoral dissertation, University of Pula. Faculty of Philosophy.).
30. Гаљер, Ј. & Церај, И. (2011). *Улога дизајна у свакодневном животу на изложбама Породица и домаћинство 1957–1960. године*. Загреб: Радови Института за повијест умјетности (35).
31. *Генерални Урбанистички План Ниша и Нишке бање НИШ 2000*. Дирекција за урбанизам и комуналну изградњу у Нишу. Септембар 2000.
32. *Генерални урбанистички план Ниша 2010-2025*. Службени лист града Ниша, број 43, јул, 2011.
33. Добривојевић, И. (2012). *Стамбене прилике у југословенским градовима 1945-1955*. Историја 20. века, бр. 2.
34. Ђукановић, Љ. (2015). *Типологија и валоризација грађевинске структуре стамбених зграда Београда са становишта комфора становања*. Докторска дисертација. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду.
35. Живковић, М. (2017). *Дефинисање и примена методе вредновања флексибилности просторне организације стана у вишепородичним стамбеним објектима*. Doctoral dissertation. Ниш: Грађевинско-архитектонски факултет Универзитета у Нишу.
36. *Историја и статистика о три Југославије*. Републички завод за статистику објављује публикацију. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2020/Pdf/G20206002.pdf> (приступљено 01.08.2020.)
37. Илић, Д. (1991). *Пројектовање стамбених зграда 1:организација стана*. Ниш: Универзитет у Нишу
38. Јелинић, Г. (1994). *Како ријешити стамбену кризу*. Загреб: АГМ
39. Јовановић Г. (2007). *Истраживање узајамног односа организације стана и организације склопа типског спрата стамбених зграда*. Докторска дисертација. Ниш: Грађевинско-архитектонски факултет, Универзитет у Нишу.
40. Јукић, Т. & Вукић, Ф. (2017). *Утјецај дидактичких изложби "Породица и домаћинство" на промовирање модела стамбених заједница*. Загреб.
41. Каталог (1958). *Преглед типских пројеката малих стамбених зграда - друго допуњено издање*. Економски институт Народне Републике Србије, Београд,

42. Кековић, А. (2009). *Стамбена архитектура Ниша у покрету Модерна између два светска рата*. (Doctoral dissertation, Универзитет у Нишу, Грађевинско-архитектонски факултет).
43. Кековић, А. & Чемериќић, З. (2006). *Модерна Ниша 1920-1940*. Друштво архитеката Ниша
44. Кнежевић, Г. (1989). *Вишестамбене зграде*. Београд: Техничка књига
45. Крстић, Х. (2019). *Истраживање структуре архитектонског простора у домену становања-концепт простор у простору*. Ниш: Архитектонско-грађевински факултет Универзитета у Нишу.
46. Куртовић Фолић, Н. & Ротер Благојевић, М. (1995). *Развој вишеспратних зграда за вишепородично становање: са основном типологијом архитектонског склопа*. Београд: Архитектонски факултет Универзитета.
47. Куртовић Фолић, Н. (1995). *Повратак од типизације ка типологији станбених објеката*. ДАНС, бр.13-14.
48. Лојаница, В. (2019). *Архитектонска организација простора. Становање, тематске целине*. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду
49. Мацура, М. (1950). *Становање*. Урбанизам и архитектура, 11-12., Загреб.
50. Мецанов, Д. Ј. (2015). *Просторна организација стамбених зграда грађених у Београду од 1947. до 1980. године у префабрикованим индустријализованим системима* (Doctoral dissertation. Београд: Архитектонски факултет, Универзитет у Београду.
51. Мартиновић, У. (1981). „Модерна Београда“, *архитектура Србије између два рата, САС*. Београд.
52. Марушић, Д. (2010). *Београдска школа становања*. Предавање одржано у оквиру Београдске интернационалне недеље архитектуре (BINA), Београд, 8.4.2010
53. Матијевић Барчот, С. (2019). *Сплитска станоградња у непосредном послеријатном раздобљу (1945-1951.)*. Простор: зnanствени часопис за архитектуру и урбанизам 27, но. 1 (57)
54. Медведев, М. (2019). *Урбана трансформација Ниша у планским приказима*. Ниш: Друштво архитеката Ниша.
55. Мецанов, Д. (2009). *Архитектонски конкурси на Новом Београду од 1947. до 1970. године*. Наслеђе, 10.

56. Мецанов, Д. (2010). *Валоризација архитектуре стамбених зграда из периода модерне*. Наслеђе.
57. Милашиновић Марић, Д. & Марић, И. (2018). *Иван Антић / архитектонично*. Каталог изложбе БИНА 2018. Београд
58. Милашиновић Марић, Д. (2017). *Поетне педесете у српској архитектури*. Београд: Орион Арт
59. Милашиновић Марић, Д. (2011). *Развојни токови у српској архитектури од 1945. до 1961. године*. Архитектура и урбанизам, 33.
60. Милетић Абрамовић, Л., Сибиновић, П., & Зорић, И. (2007). *Паралеле и контрасти: српска архитектура 1980-2005*: [каталог изложбе]: Музеј примењене уметности, [Београд], 6. новембар 2007.-15. јануар 2008. Музеј примењене уметности.
61. Милић, Д. Ћирић, Ј. (1983). *Урбано-архитектонски развој Ниша у Историја Ниша 2: Од ослобођења 1878. до 1941. године*. Градина.
62. Мрчела, В. (1981). *Неки аспекти односа понуда и потражње у станоградњи Југославије од 1945. до данас*. у: Човјек и простор, бр. 344.
63. Недучин, Д. (2014). *Постсоцијалистички град–промена друштвене и просторне структуре Новог Сада у периоду транзиције*. Докторска дисертација. Нови Сад: Факултет техничких наука Универзитета у Новом Саду,
64. Несторовић, Б. (1955). *Еволуција београдског стана*. Београд: Годишњак града Београда
65. Несторовић, Б. (1967). *Увод у архитектуру*. Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије
66. Николић, О., Николић, В., & Красић, С. (2011). *Стамбени и пословни објекти железнице у Нишу из друге половине 19. Века*. Наука+ Пракса.
67. Озимих, Н. (2014). *Кратка историја Ниша*, Ниш: Нишки културни центар НКЦ.
68. Општа упутства за израду уредбе о извођењу регулационог плана и грађевинског правилника. Службене новине бр. 166-LXXIII од 27. јула 1932. године.
69. Петовар, К. (1999). *Право на достојно становање, У: Остваривање економских и социјалних права*, Београд: Београдски центар за људска права.
70. Петровић, Б., Рашковић, И. (2011). *Традиција-транзиција*. Београд: Архитектонски факултет у Београд, Орион арт и ИАУС

71. Петровић, В. (2017). *Тренутак архитектуре становања на глобалном нивоу - Housing 15*. Архитектура и урбанизам, (44).
72. Петровић, М. (2004). *Социологија становања: стамбена политика: изазови и могућности*. Институт за социолошка истраживања.
73. *Прво саветовање архитеката и урбаниста ФНРЈ у Дубровнику* (1950), Загреб: Архитектура и урбанизам 11-12,
74. *Решење о обавезности типизације једноделних и дводелних двоструких прозора*, „Службени лист ФНРЈ”, 27 (1.4)/ Београд 34 *** 1948.б: 419
75. Рибникар, В. (1950). *Проблем стамбених зграда*. Загреб: Архитектура. 11-12.
76. Ротер-Благојевић, М. (1998). *Облици вишепородичног становања крајем XIX и почетком XX века у Београду. Унапређење становања*, Београд: Архитектонски факултет Београд,
77. Сеферагић, Д. (1988). *Квалитета живота и нова стамбена насеља*. Социјалистичко друштво Хрватске, Загреб.
78. Службене новине, бр. 133-ХЛП од 16. јуна 1931. Године
79. Службени гласник Републике Србије, бр 58/2012, 74/2015, 82/2015.
80. Службени гласник Републике Србије, бр. 96/2015, 83/2018 и 81/2020.
81. Службени гласник Републике Србије. 12/1990
82. Службени гласник Републике Србије. 44/95 и 46/98
83. Службени гласник Републике Србије. 50/1992.
84. Службени лист Београда, бр. 5/88
85. Смољан, М. (2017). *ПОС у контексту-Стамбене политике и њихове друштвено просторне манифестације*. Doctoral dissertation, University of Rijeka. Faculty of Humanities and Social Sciences. Department of Art History.
86. *Стамбена стратегија града Ниша*, ЈП Градска стамбена агенција, Ниш, 2007.
87. *Статистички годишњак Републике Србије, 2000*. Републички завод за статистику. <https://www.stat.gov.rs/> (приступљено 10.3.2021).
88. Стоиљковић, Б. П. (2015). *Примена концепта индивидуализације у стамбеној архитектури у контексту унапређења квалитета вишепородичног становања у Србији*. Докторска дисертација. Ниш: Грађевинско – архитектонски факултет. Универзитет у Нишу.

89. Томић Добривојевић, И. (2019). *Између небриге и незнања. Жене, сексуалност и репродуктивно здравље у социјалистичкој Југославији*. Гласник Етнографског института САНУ, 67(2).
90. Томић Добривојевић, И. (2009). „*Сви У Фабрике “! Инстант Индустијализација У Југославији 1945–1955*”. Историја 20. века, (2).
91. Томић Добривојевић, И. (2016). *Планирање породице у југославији 1945–1974*. Историја 20. века, (2).
92. Тучкорић, Б. (1948). *О привременим економским нормативима за станове*. Београд: Наше грађевинарство, 2 (9).
93. Тучкорић, Б. (1958). *Приједлог за убрзање и поједностављење стамбене изградње у Загребу*, у: Човјек и простор, Загреб: 75.
94. Ђирић, Ј. (1984). *Енциклопедија Ниша 3*. поглавље Становништво 1878 – 1978. Ниш
95. *Услови и технички нормативи за пројектовање стамбених зграда и станова*, Службени лист Београда, 32/IV)
96. *Устав Федеративне Народне Републике Југославије*. Службени лист ФНРЈ 1946. извор;<http://www.slvesnik.com.mk/Issues/182D4E5EF0DA4A95AD38091C772550CA.pdf> (приступљено 6.6.2020.)
97. Чанак, М. (2013). *Отворен или затворен стан*. Архитектура и урбанизам, 38.
98. Чанак, М. (2014). *Сви моји станови*. Београд: Орион арт.
99. Чалдаровић, О. (1987). *Сувремено друштво и урбанизација*. Загреб: Школска књига.
100. Чемерићкић З. (2010). *Савремена архитектура Ниша 1946 – 1966*. Ниш: Друштво архитеката Ниша.
101. Чемерићкић, З. (2013). *Архитекта Јулијан, Љ. Дјупон – Нишки период*. Ниш: Друштво архитеката Ниша,
102. Штраус, И. (1986). *Архитектура XX стољећа у Хрватској, Архитектура XX вијека*. Загреб: Спектар.

ВЕБ АДРЕСЕ

1. <http://maldinis.blogspot.com/2009/03/stilovi-i-pokreti-u-srpskoj-arhitekturi.html>
(приступљено 03.08.2020.)
1. <http://www.arh.bg.ac.rs/istorija-fakulteta/?pismo=lat> (приступљено 01.05.2020.)
2. <https://archidose.blogspot.com/2015/03/todays-archidose-825-mies.html?spref=pi>
3. <https://arhiva.nedeljnik.rs/nedeljnik/portalnews/nacionalizacija-i-kolektivizacija-dogadaji-koji-su-menjuali-srbiju-36/> (приступљено 26.04.2020.)
4. <https://mediareform.rs/nis-od-ratne-prestonice-do-regionalnog-centra/>(приступљено 18.10.2019.год.)
5. https://sh.wikipedia.org/wiki/Jugoslavenska_arhitektura#cite_note-Kre%C5%A1imir-7 (приступљено 24.5.2020.)
6. <https://sr.wikipedia.org/sr-> Архитектура_функционализма (приступљено 07.07.2020.)
7. https://wikiarquitectura.com/wpcontent/uploads/2017/01/Siemensstadt_Dptos_adosad os HC3A4ring-3.jpg (приступљено 22.6.2020.)
8. <https://www.moma.org/calendar/exhibitions/3931/> Architecture in Yugoslavia, 1948–1980 Toward a Concrete Utopia (приступљено 08.07.2020.)
9. <https://www.scribd.com/document/147689948/Akademizam-u-Srpskoj-Arhitekturi-1865-1914> Академизам у Српској Архитектури 1865–1914 (приступљено 06.05.2020.)
10. <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/oblasti/popis/prethodni-popisi/> (приступљено 12. 11. 2019.)
11. https://yuhistorija.com/serbian/kultura_religija_txt02.html (приступљено 11.03.2020.год.)

ПОПИС ИЛУСТРАЦИЈА

1. Попис слика:

- Слика 1.** Винтеров пројекат регулације Ниша (1878), арх. Франц Винтер (Медведев, М. (2019). Урбана трансформација Ниша у планским приказима. Друштво архитекта Ниша. стр. 2–3)
- Слика 2.** Зграда Окружног начелства (1886), арх. непознат (<http://starinis.rs/nekad-i-sad/>)
- Слика 3.** Зграда Среског начелства (1910), арх. Данило Владисављевић ([https://sr.wikipedia.org/sr-zgrada_sreskog_nacelstva_u Nišu](https://sr.wikipedia.org/sr-zgrada_sreskog_nacelstva_u_Nisu))
- Слика 4.** Зграда за становање високих чиновника на железници (1883–1903), арх. Срећко Крајчић, фотографија аутора (фотографија аутора)
- Слика 5.** Кућа у Обреновићевој 32 (почетак XX века), Ниш, арх. непознат (<https://kultura.rs/objekat/7077>)
- Слика 6.** Кућа Поповића, улица Учитељ Тасе 17 (1905), Ниш, арх. непознат (<https://kultura.rs/objekat/1071>)
- Слика 7.** Зграда у улици Обилићев венац 22 (1896), Ниш, арх. непознат (<https://kultura.rs/objekat/726>)
- Слика 8.** Комплекс зграда на Тргу краља Милана (крај XIX века), Ниш, арх. непознат (https://sr.wikipedia.org/sr-Трг_краља_Милана)
- Слика 9.** Регулациони план града Ниша (1907), инж. Милан Ј. Андоновић (Медведев, М. (2019). Урбана трансформација Ниша у планским приказима. Друштво архитекта Ниша. стр. 4–5)
- Слика 10.** Генерални регулациони план града Ниша (1939), инж. Михаило Радовановић (Медведев, М. (2019). Урбана трансформација Ниша у планским приказима. Друштво архитекта Ниша. стр. 10–11)
- Слика 11.** Зграда Моравске банке (1920), Ниш, по пројекту Минастарства грађевине (https://www.instagram.com/p/ByLlj2VodHG/Слике_старог_Ниша)
- Слика 12.** Зграда Народне банке (1926), Ниш, арх. Александар Јанковић (<https://www.juznevesti.com/Drushtvo/Niski-hotel-Park-gostio-i-fasiste-i-Tita.sr.html>)
- Слика 13.** Палата Ђорђа Јовановића (1927), Ниш, арх. Крехлик Јелинека (фотографија аутора)

- Слика 14.** Палата Андона Андоновића (1930), Ниш, арх. Милутин Борисављевића (фотографија аутора)
- Слика 15.** Вила Јована Апела (1923), ул. Лоле Рибара, Ниш, арх. Јулијан Дјупон (фотографија аутора)
- Слика 16.** Палата трговца М. Васића (1927), Обреновићева улица, Ниш, арх. Јулијан Дјупон (фотографија аутора)
- Слика 17.** Зграда Хипотекарне банке (1934), Вождова улица, Ниш, арх. А. Ђорђевић (https://www.instagram.com/p/ByLIj2VodHG/Слике_старог_Ниша)
- Слика 18.** Зграда трговца Владимира Домазета (1933), Ниш, инж. М. Јаковљевић (фотографија аутора)
- Слика 19.** Хотел Парк (1936), Ниш, арх. Александар Секулић (https://www.instagram.com/p/ByLIj2VodHG/Слике_старог_Ниша)
- Слика 20.** Зграда Берзе рада (1937), Ниш, арх. Александар Медведев (Медведев, М. (2002). Знаметите архитекте Ниша“, Часопис „Архитект 10,“, гласник Друштва архитеката Ниша, Година 3.,Новембар. стр. 16– 23)
- Слика 21.** Зграда Народног позоришта (1938), Ниш, арх. Всеволод Татаринов (<https://mediareform.rs/nis-od-ratne-prestonice-do-regionalnog-centra/>)
- Слика 22.** Зграда Шегртског дома (1940), Ниш, арх. Александар Медведев (Медведев, М. (2002). Знаметите архитекте Ниша“, Часопис „Архитект 10,“, гласник Друштва архитеката Ниша, Година 3.,Новембар. стр. 16– 23)
- Слика 23.** Палата „Крзно“ (1932), угао Душанове и Облачића рада, Ниш, арх. Драгољуб Живковић (фотографија аутора)
- Слика 24.** Палата Иге Димитријевића (1938), угао Обреновићеве и Светозара Марковића, Ниш, арх. Александар Медведев (фотографија аутора)
- Слика 25.** Централни план организације куће у Нишу (Завод за заштиту споменика културе Ниш Кућа Јордана Цветковића (1922), , ул. Станка Пауновића 36, Ниш арх. Чедомир Глишић)
- Слика 26.** Основа италијанске виле из XIX века са пројектованим салоном и централним планом организације простора (<https://amshistorica.unibo.it/164>)
- Слика 27.** Основа источњачке куће са „софом“ као централно пројектованом просторијом која се служила као центар за окупљање гостију (Güleç, S. A., Canan, F., & Korumaz, M. (2006). Analysis of the units contributing climate comfort conditions in outdoor spaces in Turkish traditional architecture. In PLEA 2006 Conference. pp. 103–110)

- Слика 28а.** Приказ салонских станова у Берлину, Паризу и Стокхолму: Зграда за становање у Берлину (1893), Alfred Messel 24 Kurfürstendamm, Berlin
(Klahr D. (2011) *Luxury Apartments with a Tenement Heart*. *The Journal of the Society of Architectural Historians* 70(3): 290–307)
- Слика 28б.** Приказ салонских станова у Берлину, Паризу и Стокхолму: Најамна зграда у Паризу (1900), Alfred Fasquelle Avenue des Champs-Élysées, Paris
(Klahr D. (2011) *Luxury Apartments with a Tenement Heart*. *The Journal of the Society of Architectural Historians* 70(3): 290–307)
- Слика 28в.** Приказ салонских станова у Берлину, Паризу и Стокхолму: Најамна зграда у Стокхолму (1894–96) А. Јохансон
(<https://journal.eahn.org/articles/10.5334/ah.343/>)
- Слика 29.** Просторно – функционални концепт салонског стана у међуратном периоду
Зграда Освалда Репића (1933), Боровоја Гојковића 4, Ниш, арх. Јулијан Дјупон
(Ауторов приказ према извору: Кековић, А. (2009). *Стамбена архитектура Ниша у покрету Модерна између два светска рата* (Doctoral dissertation, Универзитет у Нишу, Грађевинско-архитектонски факултет). стр.78–79))
- Слика 30.** Прва изграђена зграда вишепородичног становања у Нишу са дефинисаном типологијом салонског стана; Зграда железнице за становање високих чиновника, (1883–1903), Димитрија Туцовића 14, Ниш, арх. Срећко Крајчић
(Ауторов приказ према извору: Николић, О., Николић, В. & Красић, С. (2011). *Стамбени и пословни објекти железнице у Нишу из друге половине XIX Века*. *Наука+ Пракса*. стр. 55.)
- Слика 31.** Основе стамбене зграде из Берлина са пројектованом „берлинском собом” (почетак XIX века)
(Rousset, I. (2017). *The Berlin Room*. *The Journal of Architecture*, 22 (7), 1202–1229)
- Слика 32а.** Основе станова из европских градова, с краја XIX и почетком XX века: Основа стана из Будимпеште, пројектованог пре 1900. године
(Бајлон, М. (1980). *Стан у Београду*, Универзитет у Београду, Архитеконски факултет, Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54: стр. 6–9)
- Слика 32б.** Основе станова из европских градова, с краја XIX и почетком XX века: Основа стана у Врховчевој улици (1932), Загреб, арх. Стјепан Планић
(Бајлон, М. (1980). *Стан у Београду*, Универзитет у Београду, Архитеконски факултет, Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54: стр. 6–9)
- Слика 32в.** Основе станова из европских градова, с краја XIX и почетком XX века: Основа стана (1931), Београд, арх. Бранко и Петар Крстић

(Бајлон, М. (1980). Стан у Београду, Универзитет у Београду, Архитеконски факултет, Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54: стр. 6–9)

- Слика 33а.** Примери прилагодљивости Шеме 1 различитим облицима парцеле: Основа стана (1937), ул. Старине Новака, Београд, арх. Милан Прљевећ
(Бајлон, М. (1980). Стан у Београду, Универзитет у Београду, Архитеконски факултет, Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54: стр. 6–9)
- Слика 33б.** Примери прилагодљивости Шеме 1 различитим облицима парцеле: Основа стана (1937), зграда на Теразијама, Београд, арх. Игњат Поповић
(Бајлон, М. (1980). Стан у Београду, Универзитет у Београду, Архитеконски факултет, Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54: стр. 6–9)
- Слика 34.** Први тип централне организације салонског стана
Зграда Нишке кредитне банке (1937), Првомајска 28, Ниш, арх. Драгољуб Милићевић
(Ауторов приказ према извору: Кековић, А. & Чемерићић, З. (2006). Модерна Ниша 1920-1940. Друштво архитеката Ниша стр. 127)
- Слика 35а.** Основе станова из европских градова, с краја XIX и почетком XX века: Основа стана (1911) Норсенс, арх. Viggo Norn
(Бајлон, М. (1980). Стан у Београду, Универзитет у Београду, Архитеконски факултет, Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54: стр. 6–9)
- Слика 35б.** Основе станова из европских градова, с краја XIX и почетком XX века: Основа стана (1938), Београд, арх. Бранислав Маринковић
(Бајлон, М. (1980). Стан у Београду, Универзитет у Београду, Архитеконски факултет, Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54: стр. 6–9)
- Слика 35в.** Основе станова из европских градова, с краја XIX и почетком XX века: Основа стана куће (1931–1932), Сарајево, арх. Исо
(Бајлон, М. (1980). Стан у Београду, Универзитет у Београду, Архитеконски факултет, Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54: стр. 6–9)
- Слика 36.** Други тип организације салонског стана
Зграда Ђорђа Поповића (1937), Светозара Марковића, Ниш, арх. Александар Медведев
(Ауторов приказ према извору: Кековић, А. (2009). Стамбена архитектура Ниша у покрету Модерна између два светска рата (Doctoral dissertation, Универзитет у Нишу, Грађевинско-архитектонски факултет). стр. 108)
- Слика 37.** Трећи тип централне организације стана: Стамбено Пословна Зграда „Стефановић и Шумарац” (1941), Трг краља Милана, Ниш, арх. Десимир Мишић

- (Ауторов приказ према извору: Кековић, А., & Чемерикић, З. (2006). Модерна Ниша 1920–1940. Друштво архитеката Ниша стр. 167)
- Слика 38.** Подужна организација салонског стана у Нишу
Зграда др Драгољуба Дикића (1939), Рајићева З. Ниш, арх. Александар Медведев
(Ауторов приказ према извору: Кековић, А., & Чемерикић, З. (2006). Модерна Ниша 1920–1940. Друштво архитеката Ниша стр. 119)
- Слика 39.** Комбиновани тип организације салонског стана: Зграда у Хиландарској улици (година пројектовања непозната), Хиландарска, Ниш, арх. Александар Медведев
(Ауторов приказ према извору: Кековић, А., & Чемерикић, З. (2006). Модерна Ниша 1920–1940. Друштво архитеката Ниша стр. 137)
- Слика 40.** Средња Техничка школа (1949/58), арх. А. Медведев
(фотографија аутора)
- Слика 41.** Ученички дом Железничке радионице (1947), арх. Х. Панков
(фотографија аутора)
- Слика 42.** Стамбени објекат на Кеју 29. децембра (1948), непознат аутор
(Чемерикић З. (2010). Савремена архитектура Ниша 1946–1966, Друштво архитеката Ниша, Ниш стр. 17–21)
- Слика 43.** Стамбени објекат у Душановој (1953), непознат аутор
(Чемерикић З. (2010). Савремена архитектура Ниша 1946 – 1966., Друштво архитеката Ниша, Ниш стр. 17-21.)
- Слика 44.** Стамбени објекат, ул. Војводе Мишића 2 (1953), непознат аутор
(Чемерикић З. (2010). Савремена архитектура Ниша 1946 – 1966., Друштво архитеката Ниша, Ниш стр. 17–21)
- Слика 45.** Стамбена зграда у Учитељ Милиној (1956)/арх. Александар Медведев
(Чемерикић З. (2010). Савремена архитектура Ниша 1946–1966, Друштво архитеката Ниша, Ниш стр. 17–21)
- Слика 46.** Генерални регулациони план града Ниша из 1953. год. арх. Михајло Митровић
(Медведев, М. (2019). Урбана трансформација Ниша у планским приказима. Друштво архитеката Ниша. стр. 11–12)
- Слика 47.** Дом ЈНА /Дом војске Србије (1958), арх. Ј. Петровић и арх. Г. Самојолов
(https://www.facebook.com/Slike-starog-Ni%C5%A1a-i-okoline/166317783410298/photos/?ref=page_internal)
- Слика 48.** Хотел „Парк” (1959), арх. Р. Татић
(https://www.facebook.com/Slike-starog-Ni%C5%A1a-i-okoline/166317783410298/photos/?ref=page_internal)
- Слика 49.** Стамбена зграда на Тргу краља Александра (1959) арх. Д. Вељковић

- (фотографија аутора)
- Слика 50.** Стамбена зграда на Тргу 14. октобар (1956), арх. Михајло Митровић
(фотографија аутора)
- Слика 51.** Стамбено – административна зграда „Центар“ или „Горча“ (1956), арх. В. Ђорђевић и Ђ. Пиварски
(Чемерикић З. (2010). Савремена архитектура Ниша 1946–1966, Друштво архитеката Ниша, Ниш стр. 143–145)
- Слика 52.** Стамбено – административна зграда „Швајцарија“ (1966), арх. М. Здравковић и А. Буђевац
(Чемерикић З. (2010). Савремена архитектура Ниша 1946 – 1966., Друштво архитеката Ниша, Ниш стр. 143–145)
- Слика 53.** Стамбена зграда у Вождовој улици (1957), арх. М. Митровић
(фотографија аутора)
- Слика 54.** Стамбена зграда „Чешаљ“ на Тргу Павла Стојковића (1964), арх. В. Димитров, Владинска Минчева
(фотографија аутора)
- Слика 55.** Солитер на углу Вождове и ул. Наде Томић (1961), арх. М. Митровић
(фотографија аутора)
- Слика 56.** Солитер на углу ул. Краља Стефана Првовенчаног и ул. 7. јули (1963), арх. И. Голубовић
(фотографија аутора)
- Слика 57.** Плави солитер (1961), арх. Д. Марковић и С. Митић
(Чемерикић З. (2010). Савремена архитектура Ниша 1946–1966, Друштво архитеката Ниша, Ниш стр. 149)
- Слика 58.** Генерални урбанистички план Ниша и Нишке бање „Ниш 2000“ из 1973. год. арх. Властимир Стојановић
(Медведев, М. (2019). Урбана трансформација Ниша у планским приказима. Друштво архитеката Ниша. стр. 12–13)
- Слика 59.** Зграда Пореске управе у Нишу (1971), арх. Б. Спасић
(Фотографија са Изложбе 50 Објеката Архитектуре Ниша 1970–1990. <https://www.facebook.com/media/set/?set=a.10151133539791395.445217.66275606394&type=3>)
- Слика 60.** Позориште лутака (1975), арх. Предраг Јањић
(Фотографија са Изложбе 50 Објеката Архитектуре Ниша 1970–1990. <https://www.facebook.com/media/set/?set=a.10151133539791395.445217.66275606394&type=3>)
- Слика 61.** Базен „Чаир“ (1978), арх. А. Буђевац и арх. Љ. Ковачевић

(Фотографија са Изложбе 50 Објеката Архитектуре Ниша 1970–1990.
<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.10151133539791395.445217.66275606394&type=3>)

- Слика 62.** Дом Здравља Ниш (1978), арх. Светомир Марковић
(Фотографија са Изложбе 50 Објеката Архитектуре Ниша 1970–1990.
<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.10151133539791395.445217.66275606394&type=3>)
- Слика 63.** Стамбени објекат у Божидара Ације (1966), арх. Н. Димитријевић
(Фотографија са Изложбе 50 Објеката Архитектуре Ниша 1970–1990.
<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.10151133539791395.445217.66275606394&type=3>)
- Слика 64.** Стамбени објекти на почетку Булеvara Немањића (1970), арх. Љ. Давидовић
(Фотографија са Изложбе 50 Објеката Архитектуре Ниша 1970–1990.
<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.10151133539791395.445217.66275606394&type=3>)
- Слика 65.** Четири солитера на почетку Булеvara Немањића (1974), арх. А.Буђевац
(Фотографија са Изложбе 50 Објеката Архитектуре Ниша 1970–1990.
<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.10151133539791395.445217.66275606394&type=3>)
- Слика 66.** Солитер на Тргу 14. Октобар (1976), арх. П. Јањић
(Фотографија са Изложбе 50 Објеката Архитектуре Ниша 1970–1990.
<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.10151133539791395.445217.66275606394&type=3>)
- Слика 67.** Пристанишна зграда аеродрома „Константин Велики” (1985), арх. А. Буђавац
(Фотографија са Изложбе 50 Објеката Архитектуре Ниша 1970–1990.
<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.10151133539791395.445217.66275606394&type=3>)
- Слика 68.** Некадашња Нишка банка (1989), арх. Љупка Ковачевић
(Фотографија са Изложбе 50 Објеката Архитектуре Ниша 1970–1990.
<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.10151133539791395.445217.66275606394&type=3>)
- Слика 69.** Стамбено - пословни објекат „Карингтонка“ (1986), Станоја Бунушевца, Ниш, арх. М. Јовановић
(Фотографија са Изложбе 50 Објеката Архитектуре Ниша 1970–1990.
<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.10151133539791395.445217.66275606394&type=3>)
- Слика 70.** Стамбена зграда на Трошарини (1985), арх. С. Вучковић
(Фотографија са Изложбе 50 Објеката Архитектуре Ниша 1970–1990.
<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.10151133539791395.445217.66275606394&type=3>)

- Слика 71.** Насеље Зона(1985), Булевар Немањића, Ниш, арх.Љ.Ковачевић
(Фотографија са Изложбе 50 Објеката Архитектуре Ниша 1970–1990.
<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.10151133539791395.445217.66275606394&type=3>)
- Слика 72.** Зграда у улици Војводе Мишића (1985), арх И. Китановић
(Фотографија са Изложбе 50 Објеката Архитектуре Ниша 1970–1990.
<https://www.facebook.com/media/set/?set=a.10151133539791395.445217.66275606394&type=3>)
- Слика 73.** Насеље Siemensstadt, један од објеката вишепородичног становања (1929–1934), Валтер Гропиус, Ото Бартнинг, Ханс Шарун, Берлин
(https://wikiarquitectura.com/wp-content/uploads/2017/01/Siemensstadt_Dptos_adosados_HC3A4ring-3.jpg)
- Слика 74.** Насеље Weissenhof, један од објеката вишепородичног становања (1926), М. van der Rohe, Штутгарт
(<https://archidose.blogspot.com/2015/03/todays-archidose-825-mies.html?sref=pi>)
- Слика 75.** Основа стана без дефинисања намене просторија: Насеље Hufeisensiedlung (1925 -1931), Берлин, Немачка/арх. Бруно Таут, Мартин Вагнер
(Живковић М. Према: Schneider, T, Till, J: Flexible Housing: the means to the end, Architectural Research Quarterly, 9 (3/4), p. 289)
- Слика 76. а)** Различито дефинисане структуре станова по Мате Бајлону: Мали стан
(Бајлон, М. (1980). Стан у Београду, Универзитет у Београду, Архитеконски факултет, Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54: стр. 15)
- Слика 76. б)** Различито дефинисане структуре станова по Мате Бајлону: Средњи стан
(Бајлон, М. (1980). Стан у Београду, Универзитет у Београду, Архитеконски факултет, Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54: стр. 15)
- Слика 76.в)** Различито дефинисане структуре станова по Мате Бајлону: Велики стан
(Бајлон, М. (1980). Стан у Београду, Универзитет у Београду, Архитеконски факултет, Последипломске студије, Курс – Становање Материјали, Свеска 54: стр. 15)
- Слика 77.** Зграда за становање радника железнице (година пројектовања око 1921.), ул. Димитрија Туцовића, Ниш, пројектант непознат
(Ауторов приказ према извору: Николић, О., Николић, В., Красић, С. (2011). Стамбени и пословни објекти железнице у Нишу из друге половине XIX Века. Наука+ Пракса. стр. 55)
- Слика 78.** Зграда Душана Јовановића (1938), Вождова 17. Ниш, арх. Александар Медведев

(Ауторов приказ према извору: Кековић, А. (2009). Стамбена архитектура Ниша у покрету модерна између два светска рата (Doctoral dissertation. Ниш: Грађевинско-архитектонски факултет, Универзитет у Нишу, стр. 119)

- Слика 79.** Стамбена зграда (1947), ул. Орловића Павла, наручилац Народни одбор (Историјски архив Ниш, ауторов приказ према оригиналном пројекту)
- Слика 80.** Стамбена зграда „Фабрике железничких машина и железничких возила Станко Пауновић“ (1953), угао ул. Јована Ристића и Вардарске, арх. Д. Јакшић
(Историјски архив Ниш, ауторов приказ према оригиналном пројекту)
- Слика 81.** Стамбена зграда (1954), ул. Наде Томић 16, арх. М. Продановић
(Историјски архив Ниш, ауторов приказ према оригиналном пројекту)
- Слика 82.** Преглед обраде и опреме у становима према нормативима Града Београда денешеним 1958. године
(Лојаница В. (2019). Архитектонска организација простора. Становање, тематске целине. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду. стр. 254)
- Слика 83. а)** Основа спрата једносратне зграде у низу са 4 стана и три постеље по стану, ТИП 133–2-IV /арх З. Петровић
(Каталог (1958). Преглед типских пројеката малих стамбених зграда - друго допуњено издање. Економски институт Народне Републике Србије, Београд)
- Слика 83. б)** Основа спрата једносратне самосталне зграде са 6 станова (4 стана пројектована за две особе и 2 гарсоњере) ТИП 113-8-VI /арх. М. Бајлон
(Каталог (1958). Преглед типских пројеката малих стамбених зграда - друго допуњено издање. Економски институт Народне Републике Србије, Београд)
- Слика 83. в)** Основа спрата једносратне самосталне зграде са 4 стана (станови су нормирани са 3 постеље) ТИП 114–11-IV/арх У. Богуновић
(Каталог (1958). Преглед типских пројеката малих стамбених зграда - друго допуњено издање. Економски институт Народне Републике Србије, Београд)
- Слика 83. г)** Основа спрата једносратне зграде у низу са 4 стана (станови су су нормирани са 2 постеље) ТИП 133–1-IV /арх Н. Шерцер
(Каталог (1958). Преглед типских пројеката малих стамбених зграда - друго допуњено издање. Економски институт Народне Републике Србије, Београд)
- Слика 84.** Основа двособног стана за три до четири особе (1958), Предлог стамбеног решења за Другу изложбу Породица и домаћинство у Загребу, арх. Бернардо Бернарди
(Јукић, Т. & Вукић, Ф. (2017) Утјецај дидактичких изложби "Породица и домаћинство" на промовирање модела стамбених заједница. У: Обад

Шћитароци, М. (ур.) Модели ревитализације и унапрјеђења културног наслијеђа. Мултидисциплинарни дијалог)

- Слика 85.** Изложбени модел двособног стана у размери 1:1; поглед с лође у дневни боравак двособног стана; у продужетку се налази трпезарија; лево су приказана клизна врата према спаваћој соби. Друга изложба „Породица и домаћинство“ у Загребу (1958), арх. Б. Бернарди
- (Јукић, Т. & Вукић, Ф. (2017) Утјецај дидактичких изложби "Породица и домаћинство" на промовирање модела стамбених заједница. У: Обад Шћитароци, М. (ур.) Модели ревитализације и унапрјеђења културног наслијеђа. Мултидисциплинарни дијалог)
- Слика 86.** Основа трособног стана за четири до пет особа. Предлог стамбеног решења за другу изложбу Породица и домаћинство у Загребу (1958). арх. Б. Бернарди
- (Јукић, Т. & Вукић, Ф. (2017) Утјецај дидактичких изложби "Породица и домаћинство" на промовирање модела стамбених заједница. У: Обад Шћитароци, М. (ур.) Модели ревитализације и унапрјеђења културног наслијеђа. Мултидисциплинарни дијалог)
- Слика 87.** Приказ дневног боравка изложбеног модела четворособног стана у размери 1:1 на Другој изложби „Породица и домаћинство“ у Загребу (1958), арх. Б. Бернарди
- (Јукић, Т. & Вукић, Ф. (2017) Утјецај дидактичких изложби "Породица и домаћинство" на промовирање модела стамбених заједница. У: Обад Шћитароци, М. (ур.) Модели ревитализације и унапрјеђења културног наслијеђа. Мултидисциплинарни дијалог)
- Слика 88.** Основа стана у насељу Hansaviertel у Берлину у коме је примењен концепт „Алтове кухиње“ (1955–1957) Берлин, Немачка, арх. Алвар Алто
- (<http://www.hiddenarchitecture.net/2016/09/hansaviertel-apartment-house.html>)
- Слика 89.** Насеље Hansaviertel (1955) Берлин, Немачка, арх. Алвар Алто
- (<http://www.hiddenarchitecture.net/2016/09/hansaviertel-apartment-house.html>)
- Слика 90.** Пример радне кухиње са диференцијацијом кувања и обедовања по дубини без промене ширине просторије трпезарије
- (ауторов приказ према оригиналном пројекту, Стамбена ламела А (1978) ул. Благоја Паровића 4, Ниш/арх. Предраг Катанић, Историјски архив Ниш)
- Слика 91.** Пример радне кухиње са диференцијацијом кувања и обедовања по дубини са повећањем ширине дела за обедовање
- (Историјски архив Ниш, Ауторов приказ према оригиналном пројекту, Стамбена зграда/Ламела Б (1963) ул. Страхинића бана 6, Ниш, арх. М. Станојевић)
- Слика 92.** Пример заломљене радне кухиње са бочно постављеном трпезаријом

(Ауторов приказ према: Кнежевић, Г. (1989). Вишестамбене зграде. Техничка књига, стр.128. Награђени конкурсни рад у Сплиту (1965), арх Славко Јелинек)

- Слика 93.** Пример умножавања циркуларних токова у стану
(<http://stanovanje.yolasite.com/katalog-stanova.php?> Основа стана у Блоку 23 на Новом Београду (1974), Нови Београд/арх. Александар Стјепановић, Бранислав Карацић, Божидар Јанковић)
- Слика 94.** Први пример концепта проширене комуникације у организацији стана у Шведској (1944), арх. Гунар Вејке (Gunnar Wejke)
(Бајлон, М. (1979). Становање: тема 1: организација стана. Архитектонски факултет.стр. 25)
- Слика 95. а)** Други пример концепта проширене комуникације у организацији стана у Шведској (1953), арх. Ранка и Персон (Rankka, Persson)
(Бајлон, М. (1979). Становање: тема 1: организација стана. Архитектонски факултет.стр. 25)
- Слика 95. б)** Основа стана за четири особе и примењеном проширеном комуникацијом (1958), Изложба Стан за наше прилике, Загреб, арх. М. Бајлон. Б. Миленковић Алексић, Настић.
(Бајлон, М. (1979). Становање: тема 1: организација стана. Архитектонски факултет.стр. 25)
- Слика 96.** Разрађена организација стана за четири особе, са примењеном проширеном комуникацијом и кружном везом, арх. Миленковић
(Бајлон, М. (1979). Становање: тема 1: организација стана. Архитектонски факултет.стр. 25)
- Слика 97.** Основа стана са пролазном собом и без јасно дефинисаног простора на дневну и ноћну зону (1955), ул. Генерала Милојка Лешанина, арх. М. Митровић
(Ауторов приказ према извору: Чемерицић З. (2010). Савремена архитектура Ниша 1946–1966. Друштво архитеката Ниша, Ниш стр. 106)
- Слика 98.** Стамбена зграда за становање више класне категорије станара (1956), ул. Учитељ Милина 20, Ниш, арх. Б. Савић
(Ауторов приказ према извору: Чемерицић З. (2010). Савремена архитектура Ниша 1946–1966. Ниш: Друштво архитеката Ниша, стр. 97)
- Слика 99.** Стамбена зграда (1957), ул. Скопљанска, Ниш, арх. Душан Јакшић
(Ауторов приказ према извору: Чемерицић З. (2010). Савремена архитектура Ниша 1946–1966. Ниш: Друштво архитеката Ниша, стр. 119)
- Слика 100.** Стамбена зграда (1958), Ул. Марка Орешковића, Ниш, арх. Касим Османчевић
(Ауторов приказ према извору: Чемерицић З. (2010). Савремена архитектура Ниша 1946–1966. Ниш: Друштво архитеката Ниша, стр. 109)

- Слика 101.** Основа станова са проширеном комуникацијом (1959) Трг 14. октобар, Ниш,
арх. Станко Фабрис
(Ауторов приказ према извору: Чемериќић З. (2010). Савремена архитектура Ниша 1946–1966. Друштво архитеката Ниша, Ниш стр. 133)
- Слика 102.** Плави солитер (1961), Хајдук Вељкова 18, Ниш, арх. Д. Марковић и арх. С. Митић
(Ауторов приказ према извору: Чемериќић З. (2010). Савремена архитектура Ниша 1946–1966. Ниш: Друштво архитеката Ниша, стр. 149)
- Слика 103.** Стамбена зграда на Синђелићевом тргу (1961), Вождова, Ниш, арх. Д. Марковић
(Ауторов приказ према извору: Чемериќић З. (2010). Савремена архитектура Ниша 1946–1966., Друштво архитеката Ниша, Ниш стр. 140)
- Слика 104.** Основа стана (1970), ул. Војводе Танкосића, Ниш, арх. Љиљана Давидовић
(Ауторов приказ према извору: Информативни билтен Центра за становање ИМС (1977). Београд: Центар за становање Института за испитивање материјала ИМС СРС, број 18, стр. 23)
- Слика 105.** Основа стана (1977) угао Б. Немањића и Сремске, Ниш, арх. Д. Вељковић
(Историјски архив Ниш, ауторов приказ према оригиналном пројекту)
- Слика 106.** Основа стана, Ламела А 1-2 (1978) ул. Благоја Паровића 2, Ниш, арх. П. Катанић
(Историјски архив Ниш, ауторов приказ према оригиналном пројекту)
- Слика 107.** Основа стана у Стамбеном војном солитеру на Тргу 14. октобар (1976), угао Епископске и Трга 14. октобар, арх. П. Јанић
(Историјски архив Ниш, ауторов приказ према оригиналном пројекту)
- Слика 108.** Стан за наше прилике са централно пројектованим санитарним језгром (1956), Љубљана, арх. И. Арнаутовић и М. Михелић
(<https://www.facebook.com/groups/centarzastanovanje/permalink/2127177157310783>)
- Слика 109.** *Основа стана, Блок 22* (1968 – 74), Нови Београд, арх. А. Стјепановић, Б., Карацић и Б. Јанковић
(<http://stanovanje.yolasite.com/katalog-stanova.php>)
- Слика 110.** Основа стана (1981) ул. Топличина, Ниш, арх. Д. Лазић
(Историјски архив Ниш, ауторов приказ према оригиналном пројекту)
- Слика 111.** Основа стана (1984), ул. Уроша Предића Ниш, арх. И. Китановић
(Историјски архив Ниш, ауторов приказ према оригиналном пројекту)
- Слика 112.** Основа стана (1985), ул. Гаврила Принципа, Ниш, арх. Љ. Ковачевић
(Историјски архив Ниш, ауторов приказ према оригиналном пројекту)

- Слика 113.** Основа стана (1986), ул. Станоја Бунушевца, Ниш, арх. М. Јовановић
(Историјски архив Ниш, ауторов приказ према оригиналном пројекту)
- Слика 114.** Трговачко пословни центар „Калча“ (1993), Обреновићева улица, Ниш, арх. П. Јанић
(фотографија аутора)
- Слика 115.** Пословно тржни центар Душанов Базар (1991), Ул. цара Душана, Ниш, арх. Александар Радовић
(<http://mediolanum39.weebly.com/sr-dusanov-bazar.html>)
- Слика 116.** Стамбена зграда „Електротехна“ (1993), Учитель Тасина улица, Ниш, арх.П. Катанић
(фотографија аутора)
- Слика 117.** Стамбена зграда „Варошка кућа“ (1993), Рајићева, Ламела 4, Ниш, арх. Д. Вучковић, С. Гушић
(фотографија аутора)
- Слика 118.** Генерални урбанистички план Ниша и Нишке бање (1995–2010), арх. М. Медведева
(Медведев, М. (2019). Урбана трансформација Ниша у планским приказима. Ниш: Друштво архитекта Ниша. стр. 14–15)
- Слика 119.** Основа стана (1990), ул. Козарачка, Ниш, арх. М. Живковић
(Архива Градске управе Ниш, ауторов приказ према оригиналном пројекту)
- Слика 120.** Основа стана (1993), ул. Учитель Тасина, Ниш, арх. П. Катанић
(Архива Градске управе Ниш, ауторов приказ према оригиналном пројекту)
- Слика 121.** Основа стана (1993), Стамбено насеље „Дуваниште“, Византијски булевар, Ниш, арх. Љ. Ковачевић
(Архива Друштва архитеката Ниша, ауторов приказ према оригиналном пројекту)
- Слика 122.** Основа стана у Рајићевој улици (1993), Рајићева, Ниш, арх. Д. Вучковић
(Архива Градске управе Ниш, ауторов приказ према оригиналном пројекту)
- Слика 123.** Основа стана (1995–2000), Матејевачки пут, Ниш, арх. Љ. Ковачевић
(Архива Друштва архитеката Ниша, ауторов приказ према оригиналном пројекту)
- Слика 124.** Генерални урбанистички план Ниша 2010–2025.
(Медведев, М. (2019). Урбана трансформација Ниша у планским приказима. Друштво архитекта Ниша. стр. 15–16)
- Слика 125.** Зграда новог Клиничког центра у Нишу (2017)

(<https://www.danas.rs/drustvo/netacna-informacija-da-je-operativni-program-u-kc-nis-otkazan>)

- Слика 126.** Зграда Научно технолошког парка у Нишу (2020), Текинг пројект
(<https://bif.rs/2020/06/zgrada-naucno-tehnoloskog-parka-nis-pocinje-saradom-u-avgustu>)
- Слика 127.** Стамбено насеље Стеван Синђелић (2002), Булевар Николе Тесле, Ниш
(<https://www.facebook.com/naseljestevansindjelic>)
- Слика 128.** Стамбено насеље Магдон (2005), ул. Патриса Лумумбе 51, Ниш
(<https://www.nekretnine.rs/stambeni-objekti/stanovi/prelep-stand-u-magdon-zgradi-u-duvanistu/Nk7vsXX8AA2/>)
- Слика 129.** Стамбено насеље на Сомборском булевару, ул. Сомборски булевар, Ниш
(фотографија аутора)
- Слика 130.** Стамбено пословни комплекс Вагрес сити (у фази реализације) ул. Зетска, Ниш
(<https://www.facebook.com/naseljestevansindjelic>)
- Слика 131.** Стамбени објекат (2015), Ул. цара Уроша 16, Контра студио
(<https://www.facebook.com/KontraStudio.Nis/>)
- Слика 132.** Стамбени објекат (2015), ул. Душанова, Алтерно студио
(<https://www.facebook.com/alterno.biro/photos/a.397814900313870/8572818410338>)
- Слика 133.** Основа стана (2002), Трг учитељ Тасе, Ниш, арх. М. Башовић
(Ауторов приказ према оригиналном пројекту)
- Слика 134.** Основа стана (2004), Војводе Танкосића, Ниш, арх. Г. Јовановић
(Ауторов приказ према оригиналном пројекту)
- Слика 135.** Основа стана (2006), Стамбено пословни објекат „Александрија”, Трг краља Александра, Ниш, Арх. М. Вељковић
(Ауторов приказ према оригиналном пројекту)
- Слика 136.** Основа стана (2007), Стамбено пословни објекат „Сигма“, Улица цара Душана, Ниш, М. Васов, С. Кондић, М. Игњатовић
(Ауторов приказ према оригиналном пројекту)
- Слика 137.** Основа стана (2007), Стамбено пословни објекат „Сигма“, Улица цара Душана, Ниш, М. Васов, С. Кондић, М. Игњатовић
(Ауторов приказ према оригиналном пројекту)
- Слика 138.** Основа стана (2012), Стамбени пословни објекат, ул. Јована Скерлића 22–24, Ниш П. Денчић, М. Крстић
(Ауторов приказ према оригиналном пројекту)
- Слика 139.** Основа стана (2016), Стамбена зграда у Цвијићевој улици, Цвијићева улица, Ниш Контра студио

- (Ауторов приказ према оригиналном пројекту)
- Слика 140.** Основа стана (2018), Стамбена зграда, ул. Сестре Баковић, Ниш, П. Денчић
(Ауторов приказ према оригиналном пројекту)
- Слика 141.** Стамбени комплекс „Десна обала Нишаве” (у фази реализације), Булевар Медијана Ниш, Стабил пројект
(Ауторов приказ према: <https://stabilprojekt.com/desna-obala/>)

2. Попис шема:

- Шема 1.** Приказ првог типа централне организације стана
(Ауторов приказ према: Бајлон, М. (1980). Стан у Београду. Универзитет у Београду, Архитеконски факултет, Последипломске студије, Становање Материјали, Свеска 54: стр. 6–9)
- Шема 2.** Приказ другог типа централне организације стана
(Ауторов приказ према: Бајлон, М. (1980). Стан у Београду. Универзитет у Београду, Архитеконски факултет, Последипломске студије, Становање Материјали, Свеска 54: стр. 6–9)
- Шема 3.** Приказ трећег типа централне организације стана
(Ауторов приказ према: Бајлон, М. (1980). Стан у Београду. Универзитет у Београду, Архитеконски факултет, Последипломске студије, Становање Материјали, Свеска 54: стр. 6–9)
- Шема 4.** Шематски приказ подужне организације стана
(Ауторов приказ према: Бајлон, М. (1980). Стан у Београду. Универзитет у Београду, Архитеконски факултет, Последипломске студије, Становање Материјали, Свеска 54: стр. 6–9)
- Шема 5.** Приказ комбинованог типа организације салонског стана
(Ауторов приказ према: Бајлон, М. (1980). Стан у Београду. Универзитет у Београду, Архитеконски факултет, Последипломске студије, Становање Материјали, Свеска 54: стр. 6–9)
- Шема 6.** Организациона шема салонског стана централне организације
(Ауторова интерпретација)
- Шема 7.** Организациона шема салонског стана подужне организације
(Ауторова интерпретација)
- Шема 8.** Организациона шема стана у Нишу, пројектованог у првом дефинисаном периоду изградње од 1945. до 1950. године
(Ауторова интерпретација)
- Шема 9.** Организациона шема стана у Нишу, пројектованог у првом дефинисаном периоду изградње од 1945. до 1950. године

- (Ауторова интерпретација)
- Шема 10.** Типолошка шема стамбене јединице у Нишу, пројектоване у ИМС систему изградње, коју карактеришу продужени лонгитудални токови од 1970. до 1980. године
- (Ауторова интерпретација)
- Шема 11.** Типолошка шема стамбене јединице у Нишу, пројектоване у ИМС систему изградње, коју карактерише централно позиционирано санитарно језгро од 1970. до 1980. године
- (Ауторова интерпретација)
- Шема 12.** Типолошка шема стамбене јединице у Нишу са примењеним развојним карактеристикама заснованим на принципима београдског стана, у периоду од 1980. до 1990. године
- (Ауторова интерпретација)
- Шема 13.** Организациона шема стана у Нишу, пројектованог у транзиционом периоду изградње од 1990. до 2000. године
- (Ауторова интерпретација)
- Шема 14.** Организациона шема савременог стамбеног модела у Нишу од 2006. до данас
- (Ауторова интерпретација)

3. Попис табела:

- Табела 1.** Развој типолошких модела стамбене јединице у вишепородичном становању Ниша од 1918. до данас
- Табела 2.** Развојни приказ стамбених просторија

ПРИЛОГ

СТУДИЈА СЛУЧАЈА

Хронолошки приказ типолошког развоја вишепородичног становања на нивоу стамбене јединице у нишкој стамбеној архитектури.

Анекс 1.

Први анекс научноистраживачког рада приказује развојни период стамбене јединице од 1918. до 1941. године. Студија референтних објеката базирана је на великом броју примера нишке међуратне стамбене архитектуре одабраних на основу својих специфичних карактеристика. Функционалне и типолошке карактеристике стана табеларно су приказане кроз аналитичке листове.

У првом делу аналитичког листа дате су опште информације о објекту на које се односе:

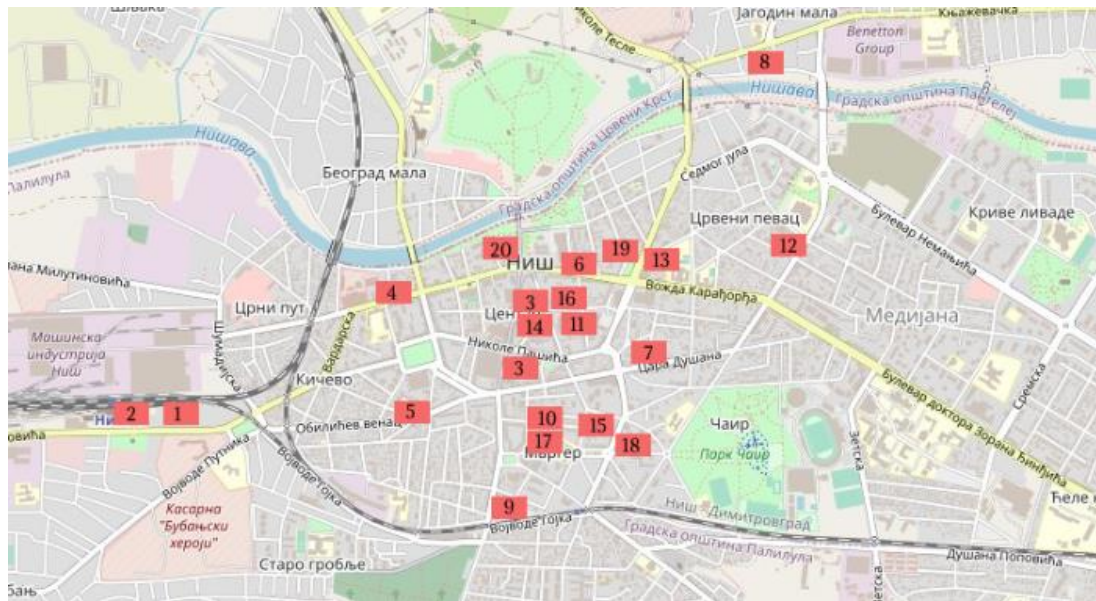
- адреса објекта
- пројектант
- година пројектовања/изградње
- намена објекта
- спратност објекта
- диспозиција у урбаном блоку

У другом делу аналитичког листа дат је графички приказан анализираног, типолошког модела, са назначеним функционалним специфичностима у његовој организацији.

Трећим делом аналитичког листа дат је приказ најзначајнијих типолошких карактеристика стана, усвојених на основу студије стамбене јединице у дефинисаном периоду.

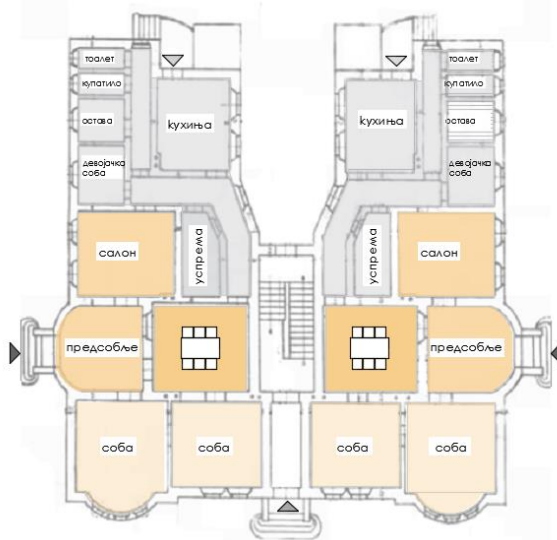
- број станова у склопу/етажи
- тип организације стана
- зонирање стамбене површине
- број просторија у стану – главних и помоћних
- функционална повезаност просторија
- постојање просторија у стану које имају више функција
- број улаза у стан
- постојање отворених површина

Локације анализираних објеката изграђених у периоду од 1918. до 1941. године

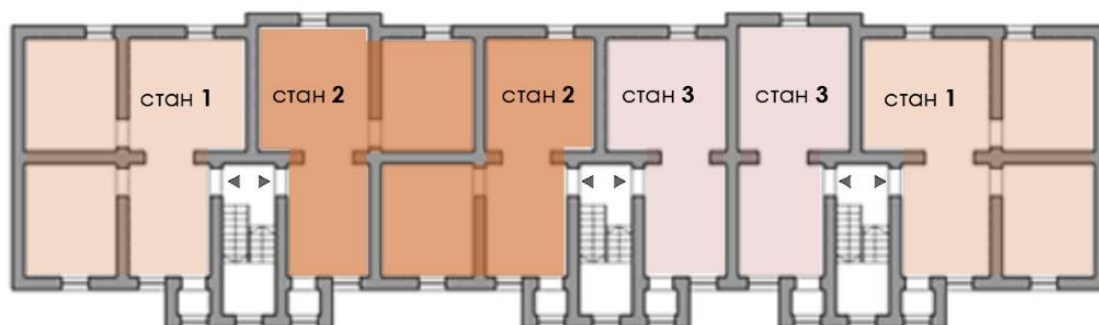
		Година пројектовања/изградње
1.	Зграда железнице за становање високих чиновника	1883–1903.
2.	Зграда железнице за становање радника железнице	1921.
3.	Зграда Николе Јовановића	1927.
4.	Зграда Леона Хазена	1933.
5.	Зграда Освалда Репића	1933.
6.	Зграда Душана Јовановића	1935.
7.	Зграда Љубомира Јовановића	1935.
8.	Зграда нишке кредитне банке	1935.
9.	Зграда у Хиландарској улици	1935.
10.	Палата „Нишава”	1936.
11.	Зграда Ђорђа Поповића	1937.
12.	Зграда Крсте Поповића	1937.
13.	Стамбена зграда „Бановинска”	1938.
14.	Зграда Зорана Јовановића	1938.
15.	Зграда др Драгољуба Дикића	1939.
16.	Палата Иге Димитријевића	1939.
17.	Зграда Миодрага Николића	1939.
18.	Зграда Видана Живковића	1940.
19.	Стамбена зграда „Спасић”	1940.
20.	Стамбено пословна зграда „Стефановић и Шумарац”	1941.

1	Аналитички лист	
	ЗГРАДА ЖЕЛЕЗНИЦЕ ЗА СТАНОВАЊЕ ВИСОКИХ ЧИНОВНИКА	
адреса	Димитрија Туцовића 14, Ниш	
пројектант	Срећко Крајчић	
година пројектовања/изградње	1883–1903.	
намена	Вишепородично становање са административним делом	
спратност	П+1+Пк	
диспозиција у урбаном блоку	Слободностојећи објекат	

1.	Број станова у склопу/етажи	2	Стан 1		Стан 2	
2.	Тип организације		Централни тип		Централни тип	
3.	Зонирање стамбене површине	2 зоне	Главна и помоћна		2 зоне	Главна и помоћна
4.	Број просторија у стану		9		8	
	Главних		5		3	
	Помоћних		4		5	
5.	Функционална повезаност просторија		Кружна веза		Кружна веза	
6.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Предсобље		1	Предсобље
7.	Број улаза у стан	2	улаза		2	улаза
8.	Отворене површине	3	балкона		1	балкона

2	Аналитички лист	
	ЗГРАДА ЖЕЛЕЗНИЦЕ ЗА СТАНОВАЊЕ РАДНИКА ЖЕЛЕЗНИЦЕ	
адреса	Димитрија Туцовића, Ниш	
пројектант	непознат	
година пројектовања/изградње	1921.	
намена	Вишепородично становање	
спратност	П+1+Пк	
диспозиција у урбаном блоку	Слободностојећи објекат	

1.	Број станова у склопу/етажи	2/6	Стан 1	Стан 2	Стан 3
2.	Тип организације		Централни тип	Централни тип	Централни тип
3.	Зонирање стамбене површине		не постоји	не постоји	не постоји
4.	Број просторија у стану		4	3	2
	Главних		4	3	2
	Помоћних		/	/	/
5.	Функционална повезаност просторија		/	/	/
6.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Улаз као централна просторија	1	Улаз као централна просторија
7.	Број улаза у стан	1	улаз	1	улаз
8.	Отворене површине		нема	нема	нема

3	Аналитички лист	
	ЗГРАДА НИКОЛЕ ЈОВАНОВИЋА	
адреса	Светозара Марковића 22, Ниш	
пројектант	непознат	
година пројектовања/изградње	1927.	
намена	Вишепородично становање	
спратност	П+2+Пк	
диспозиција у урбаном блоку	Интерполација	

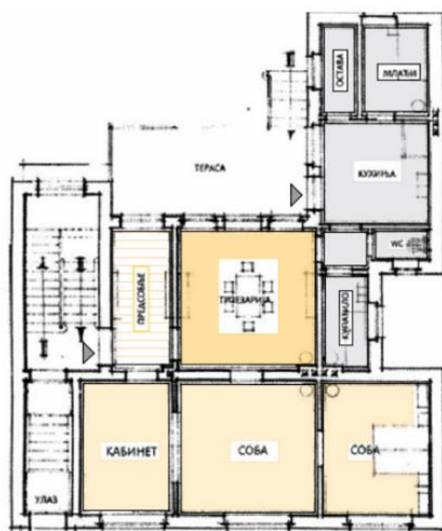
1.	Број станова у склопу/етажи	1	Стан	
2.	Тип организације	Централни тип		
3.	Зонирање стамбене површине	2 зоне	Главна и помоћна	
4.	Број просторија у стану	5		
	Главних	3		
	Помоћних	5		
5.	Функционална повезаност просторија	Кружна веза		
		1	Улазни хол	
		1	Дегажман	
6.	Постојање просторија у стану које имају више функција	/		
7.	Број улаза у стан	2 улаза	Главни и помоћни	
8.	Отворене површине	/		

4	Аналитички лист	
	ЗГРАДА ЛЕОНА ХАЗЕНА	
адреса	Милојка Лешјанина, Ниш	
пројектант	Јулијан Дјупон	
година пројектовања/изградње	1933.	
намена	Вишепородично становање	
спратност	П+1 (данас П+3)	
диспозиција у урбаном блоку	Угаони објекат	

1.	Број станова у склопу/етажи	2	Стан 1		Стан 2	
2.	Тип организације		Централни тип		Централни тип	
3.	Зонирање стамбене површине	2 зоне	главна и помоћна		2 зоне	главна и помоћна
4.	Број просторија у стану		9		8	
	Главних		5		3	
	Помоћних		4		5	
5.	Функционална повезаност просторија		Кружна веза		Кружна веза	
6.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Трпезарија као проширена комуникација		1	Трпезарија као проширена комуникација
7.	Број улаза у стан	2 улаза	Главни и помоћни		2 улаза	Главни и помоћни
8.	Отворене површине	3	балкона		1	балкон

5	Аналитички лист	
	ЗГРАДА ОСВАЛДА РЕПИЋА	
адреса	Боривоја Гојковића 4, Ниш	
пројектант	Јулијан Дјупон	
година пројектовања/изградње	1933.	
намена	Вишепородично становање	
спратност	П+1	
диспозиција у урбаном блоку	Интерполација	

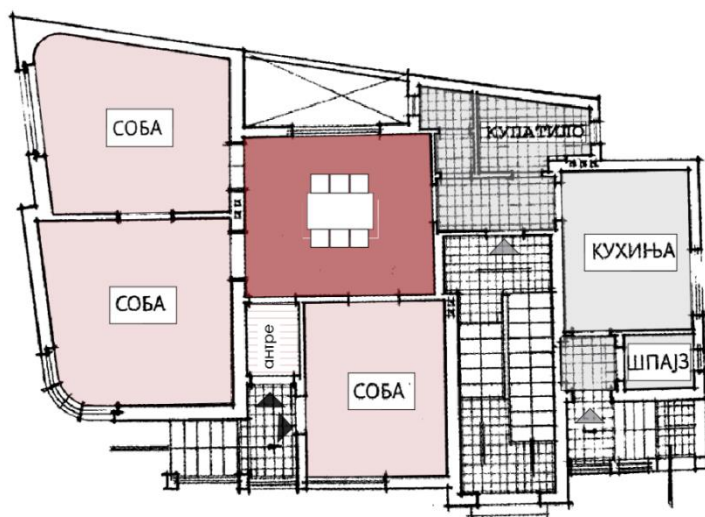
3	Број станова у склопу/етажи	1	Стан
2.	Тип организације	Централни тип	
3.	Зонирање стамбене површине	2 зоне	главна и помоћна
4.	Број просторија у стану	9	
	Главних	5	
	Помоћних	4	
5.	Функционална повезаност просторија	Кружна веза	
		1	Предсобље
		1	Дегажман
6.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Трпезарија као проширена комуникација
7.	Број улаза у стан	2 улаза	главни и помоћни
8.	Отворене површине	1	тераса

6	Аналитички лист	
	ЗГРАДА ДУШАНА ЈОВАНОВИЋА	
адреса	Вождова 17, Ниш	
пројектант	Александар Медведев	
година пројектовања/изградње	1935.	
намена	Вишепородично становање са пословањем	
спратност	П+2	
диспозиција у урбаном блоку	Интерполација уског фасадног фронта	

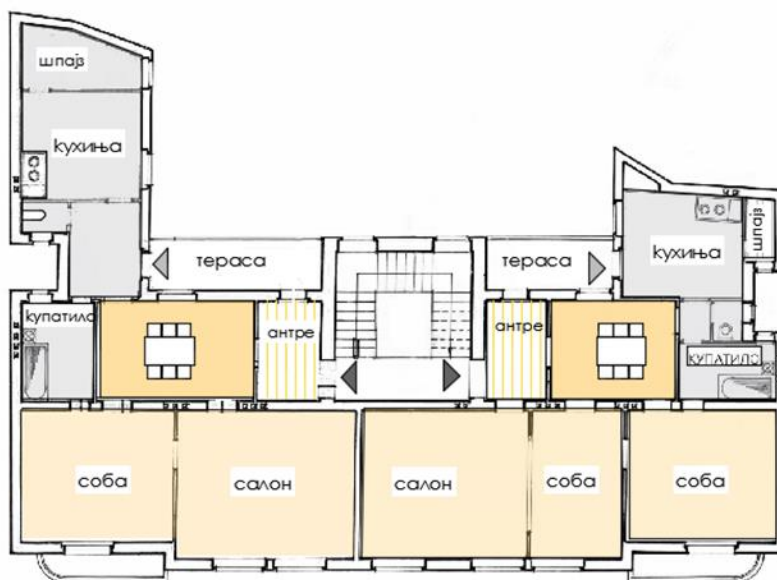
1.	Број станова у склопу/етажи	1	Стан	
2.	Тип организације	Централни тип		
3.	Зонирање стамбене површине	2 зоне	главна и помоћна	
4.	Број просторија у стану	5		
	Главних	2		
	Помоћних	3		
5.	Функционална повезаност просторија	Кружна веза		
		1	Улазни ходник	
6.	Постојање просторија у стану које имају више функција	Не постоји		
7.	Број улаза у стан	1	улаз	
8.	Отворене површине	2	балкона	

7	Аналитички лист	
	ЗГРАДА ЉУБОМИРА ЈОВАНОВИЋА	
адреса	Душанова 55, Ниш	
пројектант	Драгољуб Милићевић	
година пројектовања/изградње	1935.	
намена	Вишепородично становање	
спратност	ВП+1	
диспозиција у урбаном блоку	Угаони тип објекта	

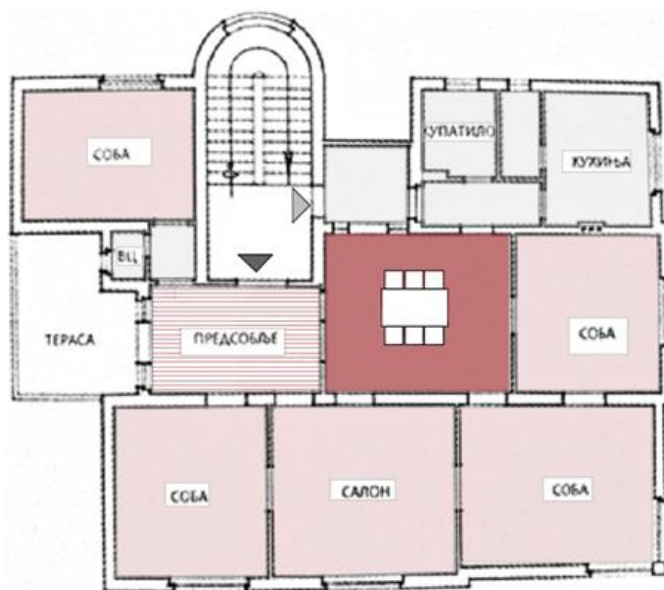
1.	Број станова у склопу/етажи	1	Стан	
2.	Тип организације	Комбиновани тип		
3.	Зонирање стамбене површине	2 зоне	главна и помоћна	
4.	Број просторија у стану	11		
	Главних	4		
	Помоћних	7		
5.	Функционална повезаност просторија	Кружна веза		
		1	Антре	
		2	Дегажмана	
6.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Трпезарија као проширена комуникација	
7.	Број улаза у стан	4 улаза	2 главна	2 помоћна
8.	Отворене површине	нема		

8	Аналитички лист	
	ЗГРАДА НИШКЕ КРЕДИТНЕ БАНКЕ	
адреса	Пантелејска 32, Ниш	
пројектант	Александар Камаро	
година пројектовања/изградње	1935.	
намена	Вишепородично становање	
спратност	П+2	
диспозиција у урбаном блоку	Интерполација широког фасадног фронта	

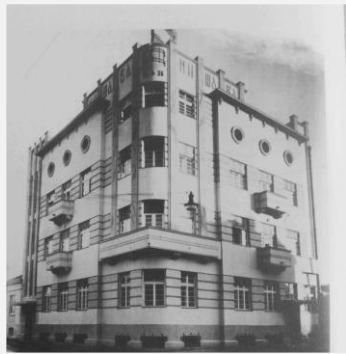

1.	Број станова у склопу/етажи	2	Стан 1		Стан 2	
2.	Тип организације		Централни тип		Централни тип	
3.	Зонирање стамбене површине		2 зоне	главна и помоћна	2 зоне	главна и помоћна
4.	Број просторија у стану		7		8	
	Главних		3		4	
	Помоћних		4		4	
5.	Функционална повезаност просторија		Кружна веза		Кружна веза	
			1	антре	1	антре
			1	дегажман	1	дегажман
6.	Постојање просторија у стану које имају више функција		1	Трпезарија као проширена комуникација	1	Трпезарија као проширена комуникација
7.	Број улаза у стан		2 улаза	Главни и помоћни	2 улаза	Главни и помоћни
8.	Отворене површине		2	Балкон, тераса	2	Балкон, тераса

9	Аналитички лист	
	ЗГРАДА У ХИЛАНДАРСКОЈ УЛИЦИ	
адреса	Хиландарска, Ниш	
пројектант	Александар Медведев	
година пројектовања/изградње	1935.	
намена	Вишепородично становање	
спратност	П+2	
диспозиција у урбаном блоку	Слободностојећи објекат	

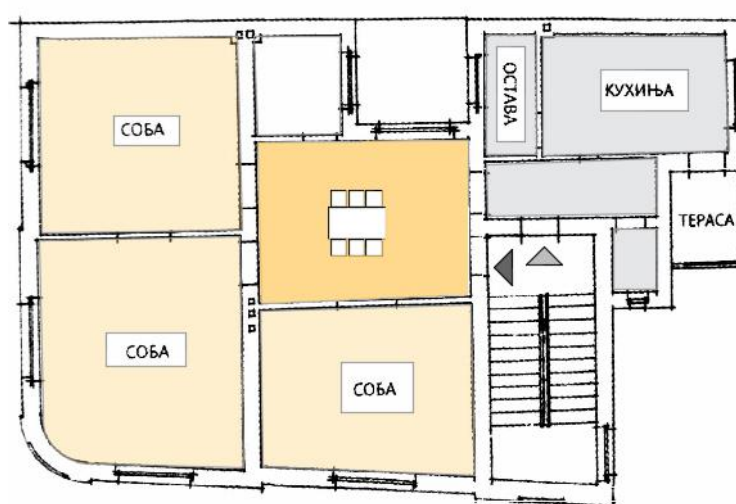
1.	Број станова у склопу/етажи	1	Стан	
2.	Тип организације	Комбиновани тип		
3.	Зонирање стамбене површине	2 зоне	главна и помоћна	
4.	Број просторија у стану	11		
	Главних	6		
	Помоћних	5		
5.	Функционална повезаност просторија	Кружна веза		
		1	антре	
		2	дегажмана	
6.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Трпезарија као проширена комуникација	
7.	Број улаза у стан	2 улаза	главни и помоћни	
8.	Отворене површине	2	терасе	

10	Аналитички лист	
	ПАЛАТА „НИШАВА”	
адреса	Угао Пријездине и Облачића Рада	
пројектант	Григорије Самојлов	
година пројектовања/изградње	1936.	
намена	Вишепородично становање	
спратност	ВП+3+Пк	
диспозиција у урбаном блоку	Угаони објекат	

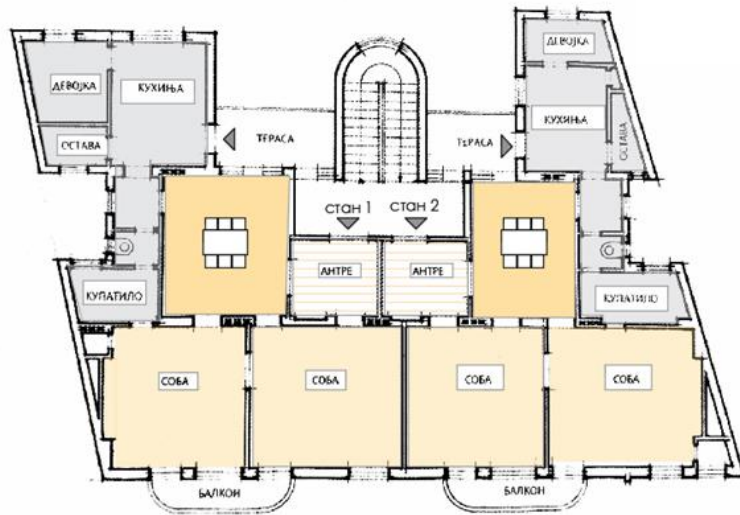
1.	Број станова у склопу/етажи	1	Стан	
2.	Тип организације	Комбиновани тип		
3.	Зонирање стамбене површине	2 зоне	главна и помоћна	
4.	Број просторија у стану	11		
	Главних	6		
	Помоћних	5		
5.	Функционална повезаност просторија	Кружна веза		
		1	антре	
		1	Централни хол	
		1	дегажман	
6.	Постојање просторија у стану које имају више функција	/		
7.	Број улаза у стан	2 улаза	Главни и помоћни	
8.	Отворене површине	2	тераса и унутрашње двориште	

11	Аналитички лист	
	ЗГРАДА ЂОРЂА ПОПОВИЋА	
адреса	Светозара Марковића, Ниш	
пројектант	Александар Медведев	
година пројектовања/изградње	1937.	
намена	Вишепородично становање	
спратност	ВП+1	
диспозиција у урбаном блоку	Интерполација широког фасадног фронта	

1.	Број станова у склопу/етажи	1	Стан
2.	Тип организације	Централни тип	
3.	Зонирање стамбене површине	2 зоне	главна и помоћна
4.	Број просторија у стану	8	
	Главних	4	
	Помоћних	4	
5.	Функционална повезаност просторија	Кружна веза	
		1	Централно пројектована трпезарија
		1	дегажман
6.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Трпезарија као проширена комуникација
7.	Број улаза у стан	2 улаза	главни и помоћни
8.	Отворене површине	1	тераса

12	Аналитички лист	
	ЗГРАДА КРСТЕ ПОПОВИЋА	
адреса	Првомајска 28, Ниш	
пројектант	Драгољуб Милићевић	
година пројектовања/изградње	1937.	
намена	Вишепородично становање	
спратност	П+1	
диспозиција у урбаном блоку	Интерполација широког фасадног фронта	

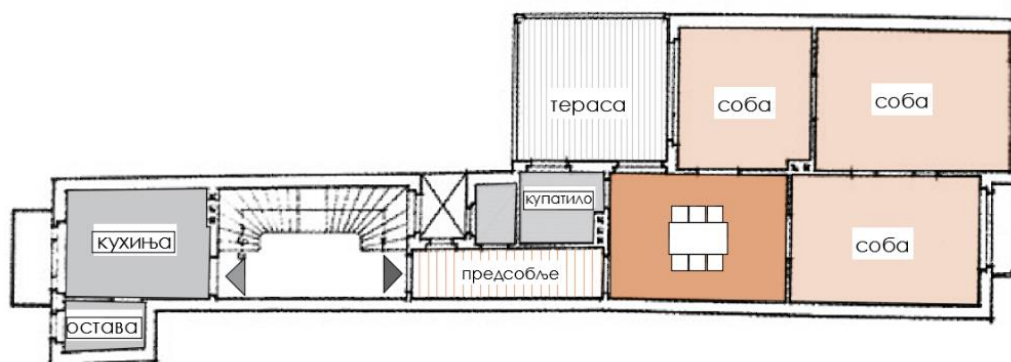
1.	Број станова у склопу/етажи	2	Стан		Стан	
2.	Тип организације		Централни тип		Централни тип	
3.	Зонирање стамбене површине		2 зоне	главна и помоћна	2 зоне	главна и помоћна
4.	Број просторија у стану		8		8	
	Главних		3		3	
	Помоћних		5		5	
5.	Функционална повезаност просторија		Кружна веза		Кружна веза	
			1	антре	1	антре
			1	дегажман	1	дегажман
6.	Постојање просторија у стану које имају више функција		1	Трпезарија као проширена комуникација	1	Трпезарија као проширена комуникација
7.	Број улаза у стан		2	улаза	2	улаза
8.	Отворене површине		2	балкон и тераса	2	балкон и тераса

13	Аналитички лист	
	СТАМБЕНА ЗГРАДА „БАНОВИНСКА”	
адреса	Синђелићев трг, Ниш	
пројектант	Вселовод Татаринов	
година пројектовања/изградње	1938.	
намена	Вишепородично становање	
спратност	ВП+3	
диспозиција у урбаном блоку	Интерполација широког фасадног фронта	
		

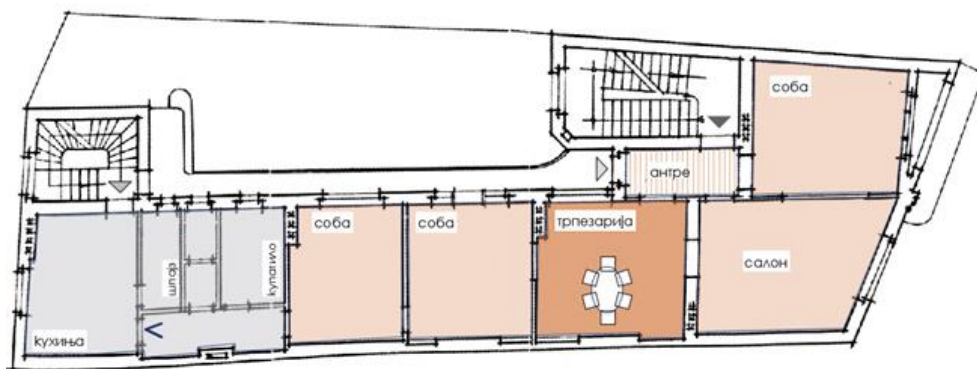
1.	Број станова у склопу/етажи	2/4	Типски стан	
2.	Тип организације	Комбиновани тип		
3.	Зонирање стамбене површине	2 зоне	Главна и помоћна	
4.	Број просторија у стану	8		
	Главних	4		
	Помоћних	4		
5.	Функционална повезаност просторија	Кружна веза		
		1	Централно пројектована трпезарија	
		1	Дегажман	
6.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Трпезарија као проширена комуникација	
7.	Број улаза у стан	2 улаза	Главни и помоћни	
8.	Отворене површине	1	тераса	

14	Аналитички лист	
	ЗГРАДА ЗОРАНА ЈОВАНОВИЋА	
адреса	Обреновићева 53. Ниш	
пројектант	Александар Медведев	
година пројектовања/изградње	1938.	
намена	Вишепородично становање са пословањем	
спратност	П+2	
диспозиција у урбаном блоку	Интерполација уског фасадног фронта	

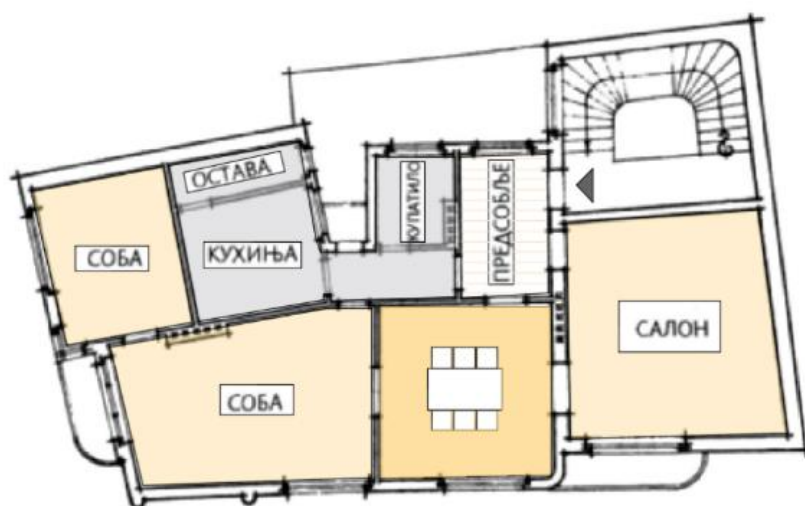
1.	Број станова у склопу/етажи	1	Стан	
2.	Тип организације	Линијски тип		
3.	Зонирање стамбене површине	2 зоне	главна и помоћна	
4.	Број просторија у стану	9		
	Главних	4		
	Помоћних	5		
5.	Функционална повезаност просторија	Линијска веза		
		1	Антре	
6.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Трпезарија као проширена комуникација	
7.	Број улаза у стан	2 улаза	Главни и помоћни	
8.	Отворене површине	1	тераса	

<h1>15</h1>	Аналитички лист	
	ЗГРАДА ДР ДРАГОЉУБА ДИКИЋА	
адреса	Рајићева 3, Ниш	
пројектант	Александар Медведев	
година пројектовања/изградње	1939.	
намена	Вишепородично становање	
спратност	П+2+Пк	
диспозиција у урбаном блоку	Интерполација уског фасадног фронта	

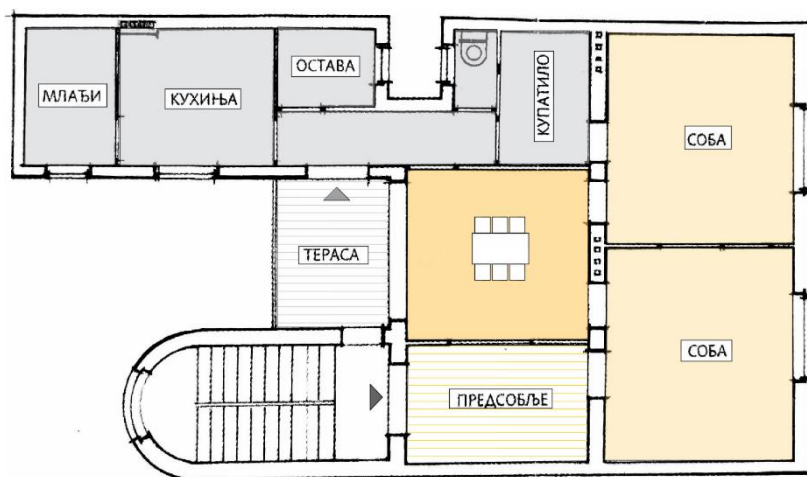
1.	Број станова у склопу/етажи	1	Стан
2.	Тип организације	Линијски тип	
3.	Зонирање стамбене површине	2 зоне	главна и помоћна
4.	Број просторија у стану	9	
	Главних	5	
	Помоћних	4	
5.	Функционална повезаност просторија	Линијска веза	
		1	Антре
		1	Дегажман
6.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Трпезарија као проширена комуникација
7.	Број улаза у стан	2 улаза	Главни и помоћни
8.	Отворене површине	1	лођа

16	Аналитички лист	
	ПАЛАТА „ИГЕ ДИМИТРИЈЕВИЋА”	
адреса	Угао Обреновићеве и Светозара Марковића	
пројектант	Александар Медведев	
година пројектовања/изградње	1939.	
намена	Вишепородично становање са пословањем	
спратност	П+3+Пк	
диспозиција у урбаном блоку	Угаони објекат	

1.	Број станова у склопу/етажи	1	Стан
2.	Тип организације	Централни тип	
3.	Зонирање стамбене површине	2 зоне	главна и помоћна
4.	Број просторија у стану	9	
	Главних	4	
	Помоћних	5	
5.	Функционална повезаност просторија	Кружна веза	
		1	Антре
		1	Дегажман
6.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Трпезарија као проширена комуникација
7.	Број улаза у стан	1	улаз
8.	Отворене површине	2	лође

17	Аналитички лист	
	СТАМБЕНО-ПОСЛОВНА ЗГРАДА „СТЕФАНОВИЋ И ШУМАРАЦ”	
адреса	Учитељ Тасина улица	
пројектант	Радомир Новаковић	
година пројектовања/изградње	1939.	
намена	Вишепородично становање	
спратност	ВП+2+ПК	
диспозиција у урбаном блоку	Интерполација	

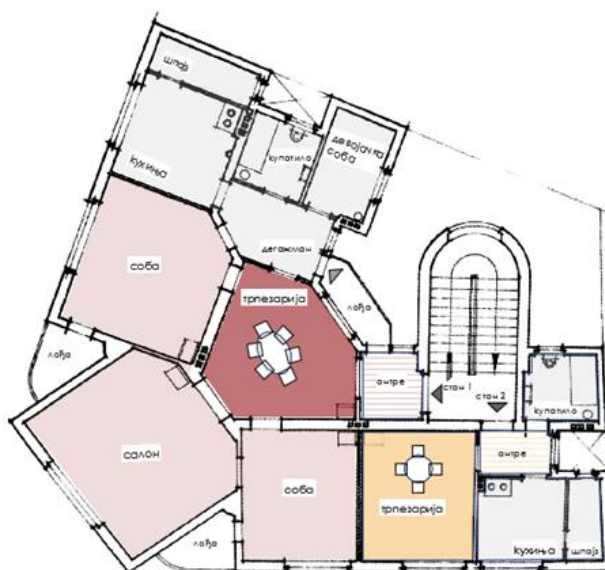
1.	Број станова у склопу/етажи	1	Стан
2.	Тип организације	Централни тип	
3.	Зонирање стамбене површине	2 зоне	главна и помоћна
4.	Број просторија у стану	13	
	Главних	4	
	Помоћних	9	
5.	Функционална повезаност просторија	Кружна веза	
		1	предсобље
		1	дегажман
6.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Трпезарија као проширена комуникација
7.	Број улаза у стан	2 улаза	Главни и помоћни
8.	Отворене површине	нема	

18

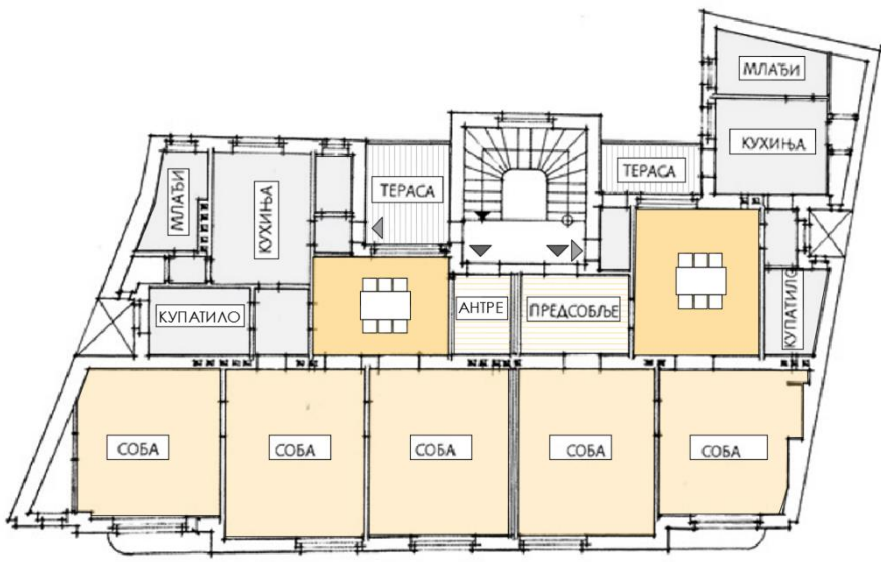
Аналитички лист

ЗГРАДА ВИДАНА ЖИВКОВИЋА

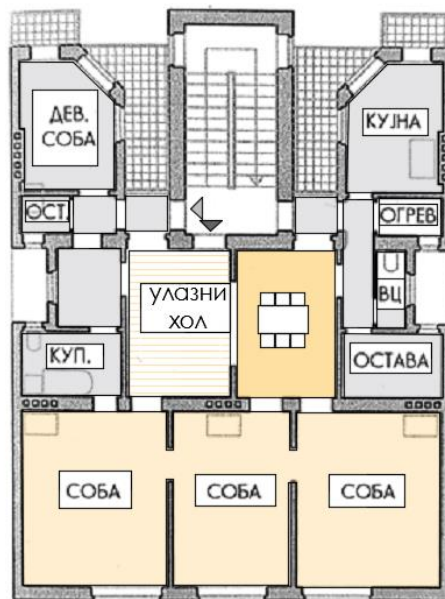
адреса	Угао Хајдук Вељкове и Томе Роксандића, Ниш	
пројектант	Драгољуб Милићевић	
година пројектовања/изградње	1940.	
намена	Вишепородично становање	
спратност	ВП+2	
диспозиција у урбаном блоку	Угаони објекат	

1.	Број станова у склопу/етажи	2	Стан 1		Стан 2	
2.	Тип организације		Централни тип		/	
3.	Зонирање стамбене површине		2 зоне	главна и помоћна	2 зоне	главна и помоћна
4.	Број просторија у стану		9		4	
	Главних		4		1	
	Помоћних		5		3	
5.	Функционална повезаност просторија		Кружна веза		/	
			1	Антре	1	Улазни ходник
			1	Дегажман		
6.	Постојање просторија у стану које имају више функција		1	Трпезарија као проширена комуникација	1	Трпезарија као проширена комуникација
7.	Број улаза у стан		2 улаза	главни и помоћни	1	улаз
8.	Отворене површине		2	лође	/	

19		Аналитички лист				
		СТАМБЕНА ЗГРАДА „СПАСИЋ”				
адреса	Синђелићев трг 4, Ниш					
пројектант	Драгољуб Милићевић					
година пројектовања/изградње	1940.					
намена	Вишепородично становање					
спратност	П+3					
диспозиција у урбаном блоку	Интреполација широког фасадног фронта					
						
1.	Број станова у склопу/етажи	2	Стан 1		Стан 2	
2.	Тип организације		Централни тип		Централни тип	
3.	Зонирање стамбене површине		2 зоне	Главна и помоћна	2 зоне	Главна и помоћна
4.	Број просторија у стану		10		8	
	Главних		4		3	
	Помоћних		6		5	
5.	Функционална повезаност просторија		Кружна веза		Кружна веза	
			1	Антре	1	Антре/предсобље
			1	Дегажман	1	Дегажман
6.	Постојање просторија у стану које имају више функција		1	Трпезарија као проширена комуникација	1	Трпезарија као проширена комуникација
7.	Број улаза у стан		2 улаза	Главни и помоћни	2 улаза	Главни и помоћни
8.	Отворене површине		1	тераса	1	тераса

20	Аналитички лист	
	СТАМБЕНО-ПОСЛОВНА ЗГРАДА „СТЕФАНОВИЋ И ШУМАРАЦ“	
адреса	Трг краља Милана	
пројектант	Десимир Мишић	
година пројектовања/изградње	1941.	
намена	Вишепородично становање са пословањем	
спратност	П+4	
диспозиција у урбаном блоку	Интерполација	

1.	Број станова у склопу/етажи	1	Стан
2.	Тип организације		Централни тип
3.	Зонирање стамбене површине	2 зоне	главна и помоћна
4.	Број просторија у стану		13
	Главних		4
	Помоћних		9
5.	Функционална повезаност просторија		Кружна веза
		1	Улазни хол
		3	Дегажмана
6.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Трпезарија као проширена комуникација
7.	Број улаза у стан	3	улаза
		1	Главни
		2	помоћни
8.	Отворене површине		/

Анекс 2.

Другим анексом научноистраживачког рада дат је хронолошки приказ примера вишепородичног становања у Нишу, изграђених у периоду од 1941. до 1990. године. Студија станова базирана је на великом броју модела стамбене архитектуре у Нишу изграђене у дефинисаном периоду.

У својен аналитички приступ у обради типолошких карактеристика стамбене јединице, табеларно је приказан кроз аналитички лист.

У првом делу аналитичког листа дате су следеће информације о објекту:

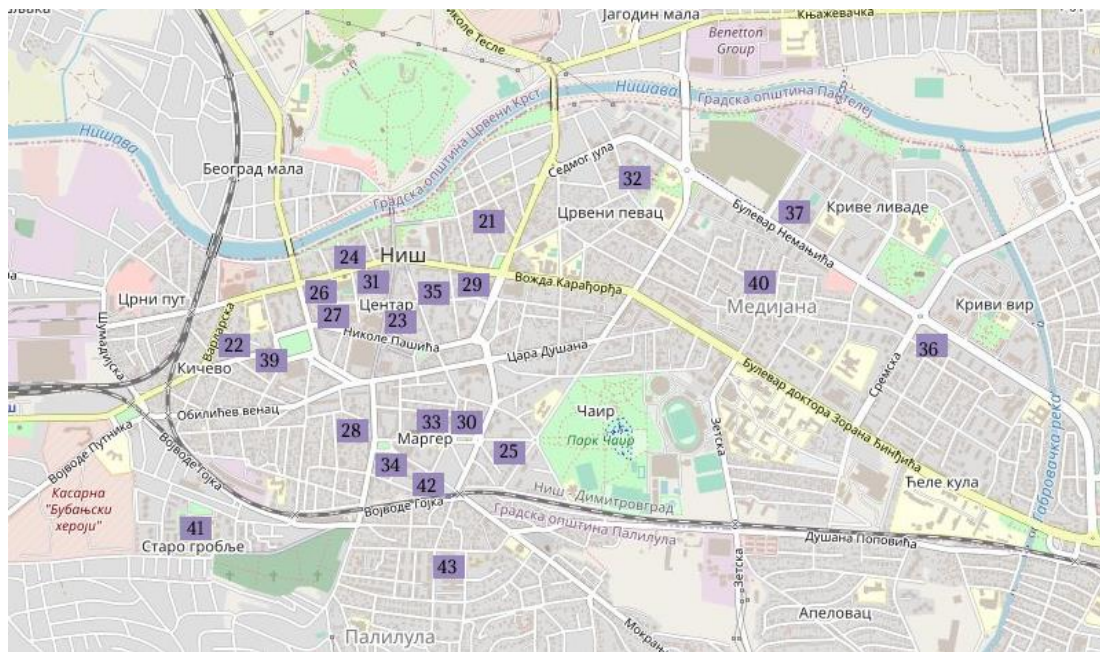
- адреса
- пројектант
- година пројектовања/изградње
- намена
- спратност
- изглед објекта
- позиција стана у архитектонском склопу
- основа стана

У другом делу аналитичког листа дат је графички приказан анализираног модела, са означеним функционалним специфичностима у његовој организацији.

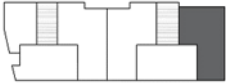
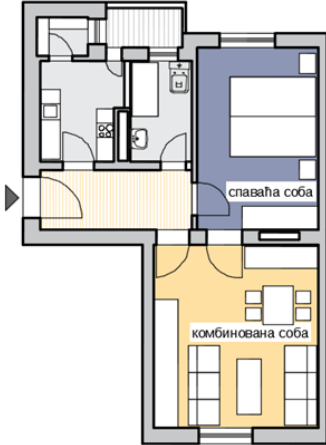
Трећим делом аналитичког листа, обрађене су најзначајније типолошке карактеристике стамбене јединице, усвојене на основу истраживања различитих утицаја у дефинисаном периоду.

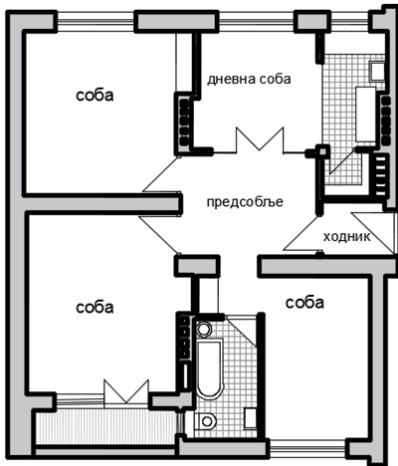
- број станова у склопу/на етажи
- структура стана
- површина стана
- број просторија у стану — главних и помоћних
- функционалне карактеристике стана
- зонирање стамбене површине
- функционална повезаност просторија
- постојање просторија у стану које имају више функција
- број и позиција улаза у стан
- постојање отворених површина

Локације анализираних објеката изграђених у периоду од 1945. до 1990. године

21.	Стамбена зграда у Орловића Павла	1947.
22.	Стамбена зграда „Фабрике Станко Пауновић”	1953.
23.	Стамбена зграда у улици Наде Томић	1954.
24.	Стамбена зграда у улици Генерала Милојка Лешанина	1955.
25.	Стамбена зграда у Учитељ Милиној улици	1955.
26.	Стамбена зграда у Скопљанској улици	1957.
27.	Стамбена зграда у улици Милорада Вельковића Шпаје	1958.
28.	Стамбена зграда на Тргу 14. октобар	1959.
29.	Стамбено - пословна зграда на Синђелићевом тргу	1961.
30.	Плави солитер	1961.
31.	Стамбено пословни објекат „Центар”	1961.
32.	Стамбена ламела „Сајмиште”	1970.
33.	Стамбена зграда у Учитељ Тасиној улици	1974.
34.	Стамбена зграда у Епископској улици	1976.
35.	Стамбена зграда на углу Н. Томић и С. Марковића	1977.
36.	Стамбена зграда на углу Б. Немањића и Сремске	1977.
37.	Стамбена ламела у Благоја Паровића	1978.
38.	Стамбена зграда „Јотел”	1979.
39.	Стамбени блок „Топличина”	1981.
40.	Стамбени блок у улици Уроша Предића	1984.
41.	Стамбено насеље „Бубањски хероји”	1985.
42.	Стамбена зграда у Делиградској улици	1986.
43.	Пословно стамбени објекат „Карингтонка”	1986.

21		Аналитички лист	
		СТАМБЕНА ЗГРАДА У ОРЛОВИЋА ПАВЛА	
адреса	Орловића Павла, Ниш		
пројектант	непознат		
година пројектовања/изградње	1947.		
намена	Вишепородично становање		
спратност	П+4 (данас П+6)		
			
			
1.	Број станова у склопу/етажи	3/6	Стан
2.	Структура стана	Двособан стан (2.0)	
3.	Површина стана	52.21 м ²	
4.	Број просторија у стану	5	
	Главних	2	
	Помоћних	3	
5.	Функционалне карактеристике стана	Комбинована соба	
		Зракаста комуникација	
		Двострана оријентација	
6.	Зонирање стамбене површине	Без дефинисаних зона	
7.	Функционална повезаност просторија	1	Улазни ходник
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Комбинована соба
9.	Број улаза у стан	1	улаз
10.	Тип и број отворених површина	1	полулођа

22		Аналитички лист	
		СТАМБЕНА ЗГРАДА „ФАБРИКЕ СТАНКО ПАУНОВИЋ”	
адреса	угао Јована Ристића и Вардарске, Ниш		
пројектант	Душан Јакшић		
година пројектовања/изградње	1953.		
намена	Вишепородично становање		
спратност	П+4 / П+5		
			
			
1.	Број станова у склопу/етажи	4	Стан
2.	Структура стана	Трособан стан (3.0)	
3.	Површина стана	61.65 м ²	
4.	Број просторија у стану	6	
	Главних	4	
	Помоћних	2	
5.	Функционалне карактеристике стана	Поливалентност простора	
		Кухињска ниша	
		Зракаста комуникација	
		Двострана оријентација	
6.	Зонирање стамбене површине	Без дефинисаних зона	
7.	Функционална повезаност просторија	1	Предсобље
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	3	Просторије/собе без дефинисане намене
9.	Број улаза у стан	1	Централно позициониран улаз
10.	Тип и број отворених површина	1	лођа

23

Аналитички лист

СТАМБЕНА ЗГРАДА У УЛИЦИ НАДЕ ТОМИЋ

адреса Наде Томић 16, Ниш

пројектант М. Продановић

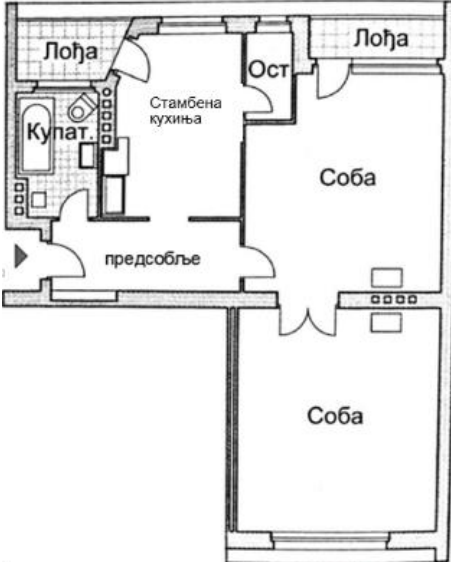
година 1954.
пројектовања/изградње

намена Вишепородично становање

спратност П+4 (данас П+5)

1.	Број станова у склопу/етажи	3/6	Стан
2.	Структура стана		Двособан стан (2.0)
3.	Површина стана		51.21 м ²
4.	Број просторија у стану		5
	Главних		2
	Помоћних		3
5.	Функционалне карактеристике стана		Комбинована соба Зракаста комуникација Дефинисање помоћног блока Двострана оријентација
6.	Зонирање стамбене површине	2	Зоне Главна / помоћна
7.	Функционална повезаност просторија	1	Улазни ходник
		1	дегажман
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Комбинована соба
9.	Број улаза у стан	1	улаз
10.	Тип и број отворених површина	1	лођа
		1	полулођа

24		Аналитички лист	
		СТАМБЕНА ЗГРАДА У УЛИЦИ ГЕНЕРАЛА МИЛОЈКА ЛЕШАНИНА	
адреса	Генерала Милојка Лешанина, Ниш		
пројектант	Михајло Митровић		
година пројектовања/изградње	1955.		
намена	Вишепородично становање		
спратност	П+3		
			
			
1.	Број станова у склопу/етажи	3/6	Стан
2.	Структура стана	Двособан стан (2.0)	
3.	Површина стана	53.96 м ²	
4.	Број просторија у стану	5	
	Главних	2	
	Помоћних	3	
5.	Функционалне карактеристике стана	Поливалентност простора	
		Двострана оријентација	
6.	Зонирање стамбене површине	Без дефинисаних зона	
7.	Функционална повезаност просторија	1	Улазни ходник
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	2	Просторије/собе без дефинисане намене
		1	Стамбена кухиња
9.	Број улаза у стан	1	Централно позициониран улаз
10.	Тип и број отворених површина	2	лође

25

Аналитички лист

СТАМБЕНА ЗГРАДА У УЧИТЕЉ МИЛИНОЈ УЛИЦИ

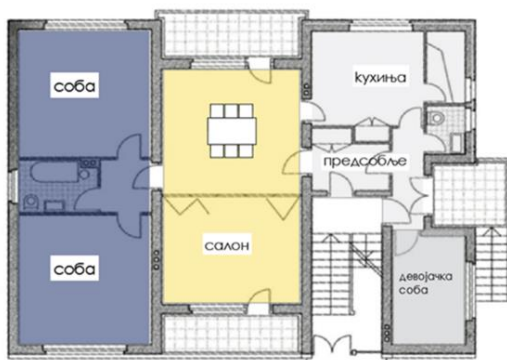
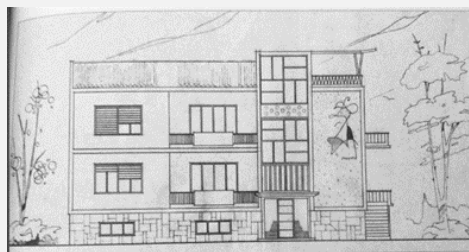
адреса Учитељ Милина, Ниш

пројектант Бранислав Савић

година пројектовања/изградње 1955.

намена Вишепородично становање

спратност П+1 (данас П+4+Пк)

1.	Број станова у склопу/етажи	1	Стан
2.	Структура стана	Двособан стан (2.0)	
3.	Површина стана	95.22 м ²	
4.	Број просторија у стану	7	
	Главних	4	
	Помоћних	3	
5.	Функционалне карактеристике стана	Салонски стан	
		Стан је оријентисан са четири стране	
		Пролазна трпезарија	
6.	Зонирање стамбене површине	3	зоне
			Дневна
			Ноћна
			Помоћна
7.	Функционална повезаност просторија	1	Предсобље
		1	Дегажман
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	2	Комбинована соба
			Стамбена кухиња
9.	Број улаза у стан	3	улаза
		1	Главни улаз
		2	Помоћна
10.	Тип и број отворених површина	3	лође

<h1>26</h1>	Аналитички лист	
	СТАМБЕНА ЗГРАДА У СКОПЉАНСКОЈ УЛИЦИ	
адреса	Скопљанска, Ниш	
пројектант	Душан Јакшић	
година пројектовања/изградње	1957.	
намена	Вишепородично становање	
спратност	П+2+Пк (данас П+4+Пк)	
		

1.	Број станова у склопу/етажи	3/9	Стан	
2.	Структура стана	Трособан стан (3.0)		
3.	Површина стана	69,1 м ²		
4.	Број просторија у стану	6		
	Главних	4		
	Помоћних	2		
5.	Функционалне карактеристике стана	Поливалентност простора		
		Двострана оријентација		
6.	Зонирање стамбене површине	Без дефинисаних зона		
7.	Функционална повезаност просторија	1	Улазни ходник	
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	2	Комбинована соба	
			Стамбена кухиња	
9.	Број улаза у стан	1	Централно позициониран улаз	
10.	Тип и број отворених површина	1	лођа	

27		Аналитички лист	
		СТАМБЕНА ЗГРАДА У УЛИЦИ МИЛОРАДА ВЕЉКОВИЋА ШПАЈЕ	
адреса	Милорада Вељковића Шпаје, Ниш		
пројектант	Касим Османчевић		
година пројектовања/изградње	1958.		
намена	Вишепородично становање		
спратност	П+2+Пк (данас П+4+Пк)		
			
			
1.	Број станова у склопу/етажи	2/4	Стан
2.	Структура стана	Двособан (2.0)	
3.	Површина стана	64.92 м ²	
4.	Број просторија у стану	6	
	Главних	3	
	Помоћних	3	
5.	Функционалне карактеристике стана	Централни ходник Комбинована соба Стамбена кухиња Кухињска ниша Двострана оријентација стана	
6.	Зонирање стамбене површине	Без дефинисаних зона	
7.	Функционална повезаност просторија	1	Улазни ходник
8.	Постојаће просторија у стану које имају више функција	2	Комбинована соба
			Стамбена кухиња
9.	Број улаза у стан	1	Централно позициониран улаз
10.	Тип и број отворених површина	2	лође

28

Аналитички лист

СТАМБЕНА ЗГРАДА НА ТРГУ 14. ОКТОБАР

адреса Трг 14. октобар, Ниш

пројектант Станко Фабрис

година пројектовања/изградње 1959.

намена Вишепородично становање

спратност П+3/ П+4 (данас П+6+Пк)

1.	Број станова у склопу/етажи	8	Стан	Стан	
2.	Структура стана		Трособан стан (3.0)	Трособан стан (3.0)	
3.	Површина стана				
4.	Број просторија у стану		7	8	
	Главних		4	4	
	Помоћних		3	4	
5.	Функционалне карактеристике стана		Централно пројектована трпезарија	Централно пројектована трпезарија	
			Кухиња је пројектована као посебна просторија	Увођење дегажмана	
			Двострана оријентација стана	Кухиња је пројектована као посебна просторија	
6.	Зонирање стамбене површине		Без дефинисаних зона	Двострана оријентација стана	
7.	Функционална повезаност просторија	1	Улазни ходник	1	Улазни ходник
		1	централно пројектована трпезарија	1	Дегажман
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	2	Комбинована соба	2	централно пројектована трпезарија
			Трпезарија преузима функцију главне комуникације		Комбинована соба
9.	Број улаза у стан	1	улаз	1	улаз
10.	Тип и број отворених површина	1	полођа		/

29

Аналитички лист

СТАМБЕН-ПОСЛОВНА ЗГРАДА НА СИНЂЕЛИЋЕВОМ ТРГУ

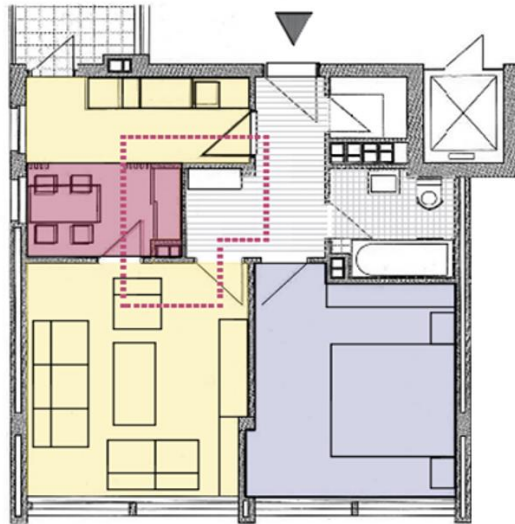
адреса Синђелићев трг/Вождова, Ниш

пројектант Драган Марковић

година пројектовања/изградње 1961.

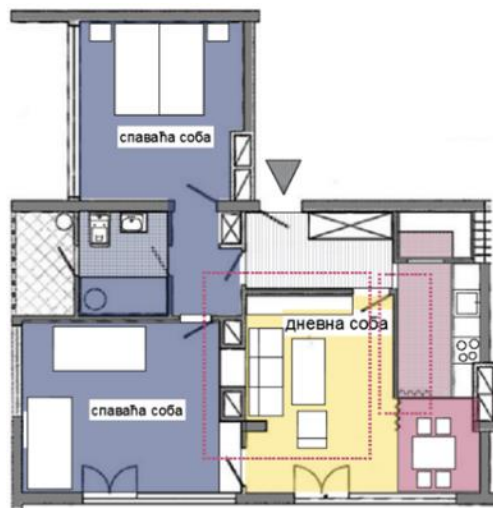
намена Вишепородично становање

спратност П+7

1.	Број станова у склопу/етажи	4	Стан	
2.	Структура стана	Двоособан стан (2.0)		
3.	Површина стана	59.38 м ²		
4.	Број просторија у стану	6		
	Главних	3		
	Помоћних	3		
5.	Функционалне карактеристике стана	Кружна веза		
		Централна комуникација		
		Двострана оријентација стана		
6.	Зонирање стамбене површине	Без дефинисаних зона		
7.	Функционална повезаност просторија	1	Улазни ходник	
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Комбинована соба	
9.	Број улаза у стан	1	улаз	
10.	Тип и број отворених површина	1	лођа	

30	Аналитички лист	
	ПЛАВИ СОЛИТЕР	
адреса	Хајдук Вељкова, Ниш	
пројектант	Драган Марковић, Стојанка Митић	
година пројектовања/изградње	1961.	
намена	Вишепородично становање	
спратност	П+13	
		

1.	Број станова у склопу/етажи	4	Стан
2.	Структура стана	Двоипособан стан (2.5)	
3.	Површина стана	79.69 м ²	
4.	Број просторија у стану	7	
	Главних	4	
	Помоћних	3	
5.	Функционалне карактеристике стана	Вишеструка кружна веза	
		Радна кухиња	
		Двострана оријентација стана	
6.	Зонирање стамбене површине	2	зоне
			Дневна
			ноћна
7.	Функционална повезаност просторија	1	Улазни ходник
		1	Дегажман
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе
9.	Број улаза у стан	1	улаз
10.	Тип и број отворених површина	1	лођа

31

Аналитички лист

СТАМБЕНО ПОСЛОВНИ ОБЈЕКАТ „ГОРЧА”

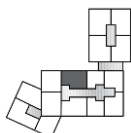
адреса Трг Милана Обреновића

пројектант Рајко Татић и Надежда Велимировић

година
пројектовања/изградње 1961.

намена Стамбено пословни објекат

спратност П+М+10+ПК

1.	Број станова у склопу/етажи	8/15	Стан
2.	Структура стана	Двособан стан (2.0)	
3.	Површина стана	64.82 м ²	
4.	Број просторија у стану	5	
	Главних	3	
	Помоћних	2	
5.	Функционалне карактеристике стана	Пролазна дневна соба	
		Стамбена кухиња	
		Једнострана оријентација стана	
6.	Зонирање стамбене површине	2	Зоне
			Дневна
			ноћна
7.	Функционална повезаност просторија	1	Улазни ходник
			Пролазна дневна соба
		1	Дегажман
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе
9.	Број улаза у стан	1	улаз
10.	Тип и број отворених површина	1	Француски балкон

32

Аналитички лист

СТАМБЕНА ЛАМЕЛА „САЈМИШТЕ”

адреса Војводе Танкосића, Ниш

пројектант Љиљана Давидовић

година
пројектовања/изградње 1970.

намена Вишепородично становање

спратност П+14

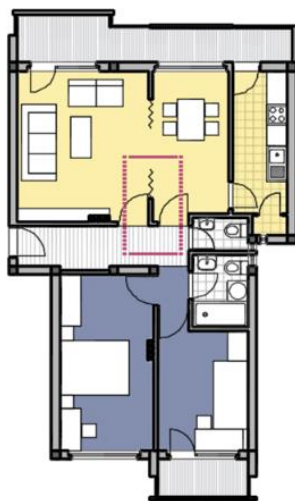

1.	Број станова у склопу/етажи	4	Стан
2.	Структура стана	Двоипособан стан (2.5)	
3.	Површина стана	81.51 м ²	
4.	Број просторија у стану	8	
	Главних	5	
	Помоћних	3	
5.	Функционалне карактеристике стана	Кружна веза	
		Продужене визуре	
		Радна соба	
		Радна кухиња	
		Двострана оријентација	
6.	Зонирање стамбене површине	2	зоне
			дневна
			ноћна
7.	Функционална повезаност просторија	1	Улазни ходник
		1	дегажман
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе
9.	Број улаза у стан	1	улаз
10.	Тип и број отворених површина	2	лође

33

Аналитички лист

СТАМБЕНА ЗГРАДА У УЧИТЕЉ ТАСИНОЈ УЛИЦИ

адреса
Учитељ Тасина, Нишпројектант
Љ. Скочајићгодина
пројектовања/изградње
1974.намена
Вишепородично становањеспратност
П+М+3

1.	Број станова у склопу/етажи	2	Стан	
2.	Структура стана	Двоипособан стан (2.5)		
3.		60.89 м ²		
4.	Број просторија у стану	7		
	Главних	4		
	Помоћних	3		
5.	Функционалне карактеристике стана	Кружна веза		
		Двострана оријентација стана		
		Радна кухиња		
6.	Зонирање стамбене површине	2	зоне	
			дневна	
			ноћна	
7.	Функционална повезаност просторија	1	Улазни ходник	
		1	дегажман	
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе	
9.	Број улаза у стан	1	улаз	
10.	Тип и број отворених површина	2	лође	

34

Аналитички лист

СТАМБЕНА ЗГРАДА У ЕПИСКОПСКОЈ УЛИЦИ

адреса
Епископска, Нишпројектант
Предраг Јанићгодина
пројектовања/изградње
1976.намена
Вишепородично становањеспратност
П+ М+14

1.	Број станова у склопу/етажи	5	Типски стан
2.	Структура стана		Двособан стан (2.0)
3.	Површина стана		66.25 м ²
4.	Број просторија у стану		7
	Главних		4
	Помоћних		3
5.	Функционалне карактеристике стана		Централно позиционирано санитарно језгро Вишеструка кружна веза Трpezарија је позиционирана у проширеној комуникацији Двострана оријентација стана
6.	Зонирање стамбене површине	2	зоне дневна ноћна
7.	Функционална повезаност просторија	1	улазни ходник
		1	дегажман
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе Трpezарија је позиционирана у проширеној комуникацији
9.	Број улаза у стан	1	улаз
10.	Тип и број отворених површина	1	лођа

35

Аналитички лист

СТАМБЕНА ЗГРАДА НА УГЛУ Н. ТОМИЋ И С. МАРКОВИЋА

адреса	угао Наде Томић и Светозара Марковића, Ниш	
пројектант	М. Гашић	
година пројектовања/изградње	1977.	
намена	Вишепородично становање	
спратност	П+10	
		

1.	Број станова у склопу/етажи	4	Стан
2.	Структура стана	Трособан стан (3.0)	
3.	Површина стана	81,41 м ²	
4.	Број просторија у стану	8	
	Главних	5	
	Помоћних	3	
5.	Функционалне карактеристике стана	Трпезарија је позиционирана у проширеној комуникацији	
		Кружна веза	
		Двострана оријентација стана	
6.	Зонирање стамбене површине	2	зоне
			дневна
			ноћна
7.	Функционална повезаност просторија	1	улазни ходник
		1	дегажман
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	2	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе
			Трпезарија је позиционирана у проширеној комуникацији
9.	Број улаза у стан	1	улаз
10.	Тип и број отворених површина	1	лођа
		1	полулођа

36

Аналитички лист

СТАМБЕНА ЗГРАДА НА УГЛУ Б. НЕМАЊИЋА И СРЕМСКЕ

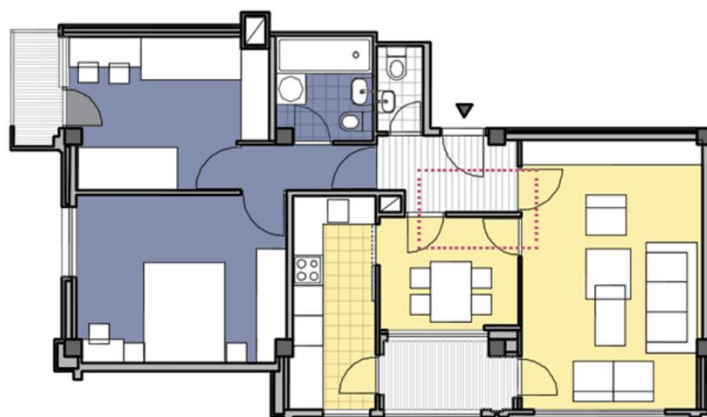
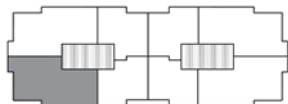
адреса угао Булеvara Немањића и Сремске

пројектант Драгослав Вељковић

година пројектовања/изградње 1977.

намена Вишепородично становање

спратност ВП+10+Пк

1.	Број станова у склопу/етажи	4/8	Стан	
2.	Структура стана	Трособан стан (3.0)		
3.	Површина стана	74.80 м ²		
4.	Број просторија у стану	7		
	Главних	4		
	Помоћних	3		
5.	Функционалне карактеристике стана	Радна кухиња		
		Кружна веза		
		Двострана оријентација стана		
6.	Зонирање стамбене површине	2	зоне	
			дневна	
			ноћна	
7.	Функционална повезаност просторија	1	Улазни ходник	
		1	дегажман	
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе	
9.	Број улаза у стан	1	улаз	
10.	Тип и број отворених површина	2	лође	

37

Аналитички лист

СТАМБЕНА ЛАМЕЛА У БЛАГОЈА ПАРОВИЋА

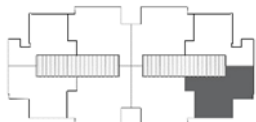
адреса Благоја Паровића 2, Ниш

пројектант Предраг Катанић

година пројектовања/изградње 1978.

намена Вишепородично становање

спратност ВП+9+Пк

1.	Број станова у склопу/етажи	8/4	Стан
2.	Структура стана	Трособан стан (3.0)	
3.	Површина стана	79.15 м ²	
4.	Број просторија у стану	9	
	Главних	5	
	Помоћних	4	
5.	Функционалне карактеристике стана	Радна кухиња	
		Кружна веза	
		Двострана оријентација стана	
6.	Зонирање стамбене површине	2	зоне
			дневна
			ноћна
7.	Функционална повезаност просторија	1	Улазни ходник
		1	дегажман
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе
9.	Број улаза у стан	1	улаз
10.	Тип и број отворених површина	2	лође

38

Аналитички лист

СТАМБЕНА ЗГРАДА „ЈОТЕЛ”

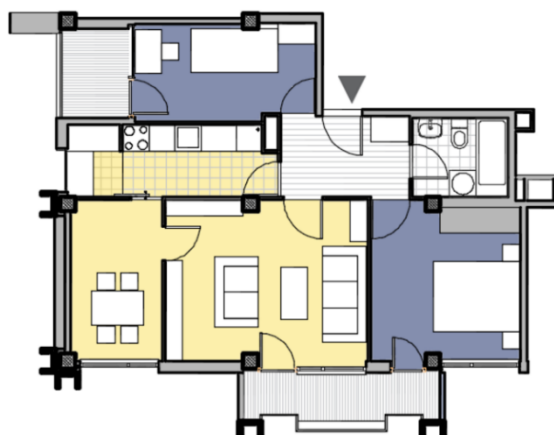
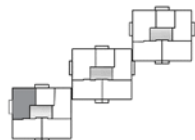
адреса Сомборски булевар, Ниш

пројектант /

година пројектовања/изградње 1979.

намена Вишепородично становање

спратност ВП+8+ПК

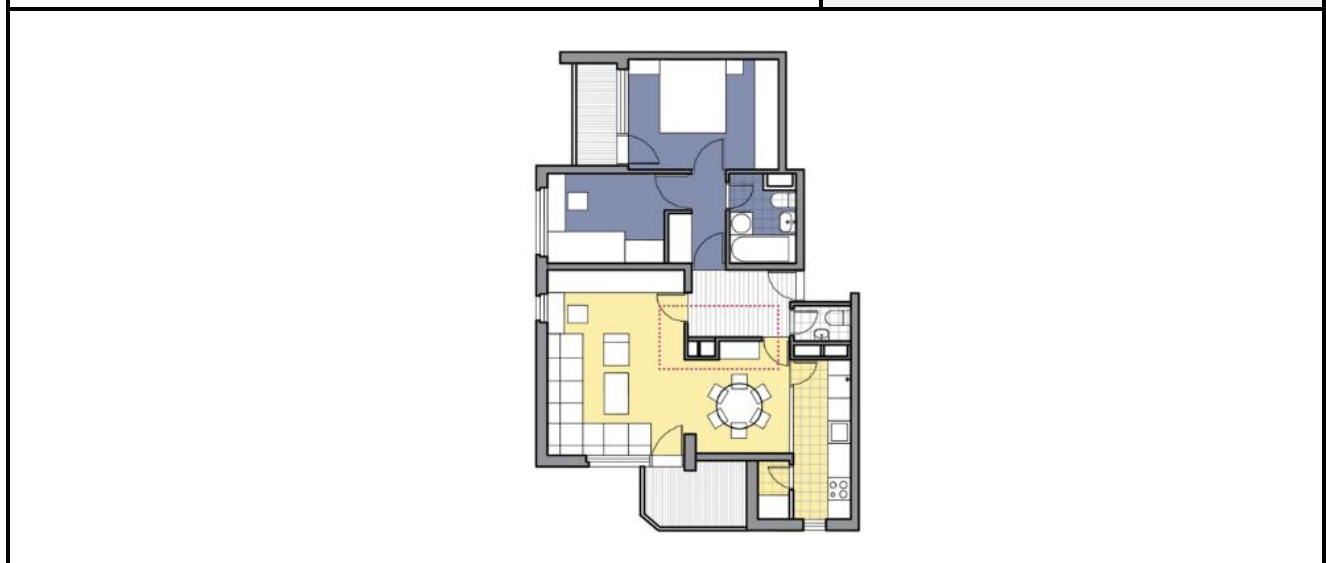
1.	Број станова у склопу/етажи	4	Стан	
2.	Структура стана	Двоипособан стан (2.5)		
3.	Површина стана	70,29 м ²		
4.	Број просторија у стану	7		
	Главних	5		
	Помоћних	2		
5.	Функционалне карактеристике стана	Радна кухиња		
		Трпезарија пројектована као засебна просторија		
		Кружна веза		
		Двострана оријентација стана		
6.	Зонирање стамбене површине	У стану је дефинисана само дневна зона без јасног груписања просторија у ноћној зони		
7.	Функционална повезаност просторија	1	улазни ходник	
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе	
9.	Број улаза у стан	1	улаз	
10.	Тип и број отворених површина	2	лође	

39	Аналитички лист	
	СТАМБЕНИ БЛОК „ТОПЛИЧИНА”	
адреса	Топличина, Ниш	
пројектант	Љупка Ковачевић	
година пројектовања/изградње	1981.	
намена	Вишепородично становање	
спратност	П+ М + 8-10 +Пк	
		
		

1.	Број станова у склопу/етажи	4	Стан	
2.	Структура стана	Троипособан стан (3.5)		
3.	Површина стана	94.59 м ²		
4.	Број просторија у стану	8		
	Главних	5		
	Помоћних	3		
5.	Функционалне карактеристике стана	Двострука кружна веза		
		Трпезарија је позиционирана у проширеној комуникацији		
		Двострана оријентација стана		
6.	Зонирање стамбене површине	2	зоне	
			дневна	
			ноћна	
7.	Функционална повезаност просторија	1	улазни ходник	
		1	дегажман	
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе	
9.	Број улаза у стан	1	улаз	
10.	Тип и број отворених површина	1	лођа	
		2	балкона лође	

<h1>40</h1>	Аналитички лист	
	СТАМБЕНИ БЛОК У УЛИЦИ УРОША ПРЕДИЋА	
адреса	Уроша Предића, Ниш	
пројектант	Иван Китановић	
година пројектовања/изградње	1984.	
намена	Вишепородично становање	
спратност	П+ + 10 +Пк	
		

1.	Број станова у склопу/етажи	4/8	Стан	
2.	Структура стана	Двоипособан стан (2.5)		
3.	Површина стана	73.80 м ²		
4.	Број просторија у стану	8		
	Главних	4		
	Помоћних	4		
5.	Функционалне карактеристике стана	Радна кухиња		
		Кружна веза		
		Двострана оријентација стана		
6.	Зонирање стамбене површине	2	зоне	
			дневна	
			ноћна	
7.	Функционална повезаност просторија	1	улазни ходник	
		1	дегажман	
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе	
9.	Број улаза у стан	1	улаз	
10.	Тип и број отворених површина	1	лођа	
		1	полулођа	

41

Аналитички лист

СТАМБЕНО НАСЕЉЕ „БУБАЊСКИ ХЕРОЈИ”

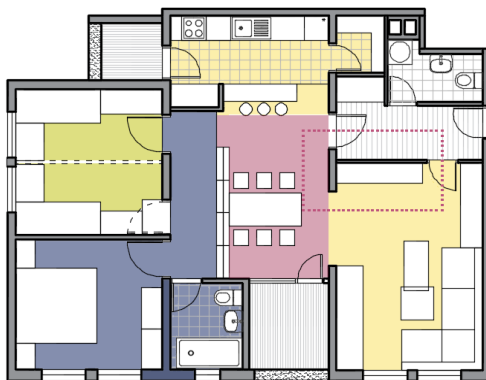
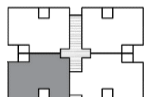
адреса Гаврила Принципа, Ниш

пројектант Љупка Ковачевић

година пројектовања/изградње 1985.

намена Вишепородично становање

спратност П+ 8 до 10 +Пк

1.	Број станова у склопу/етажи	4	Стан	
2.	Структура стана	Двоипособан стан (2.5)		
3.	Површина стана	83.07 м ²		
4.	Број просторија у стану	8		
	Главних	4		
	Помоћних	4		
5.	Функционалне карактеристике стана	Трпезарија пројектована у проширеној комуникацији		
		Радна кухиња		
		Флексибилна организације дечјих соба		
		Кружна веза		
		Двострана оријентација стана		
6.	Зонирање стамбене површине	2	зоне	
			дневна	
			ноћна	
7.	Функционална повезаност просторија	1	улазни ходник	
		1	дегажман	
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	2	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе	
			Трпезарија преузима функцију комуникације	
9.	Број улаза у стан	1	улаз	
10.	Тип и број отворених површина	1	лођа	
		2	полулође	

42

Аналитички лист

СТАМБЕНА ЗГРАДА У ДЕЛИГРАДСКОЈ УЛИЦИ

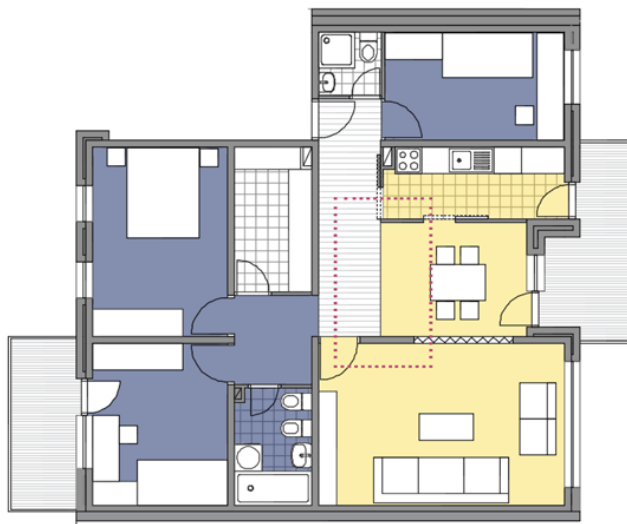
адреса Делиградска 1, Ниш

пројектант Боривоје Спасић

година пројектовања/изградње 1986.

намена Вишепородично становање

спратност П+4+Пк/П+2+Пк

1.	Број станова у склопу/етажи	3	Стан
2.	Структура стана	Двоипособан стан (2.5)	
3.	Површина стана	97.67 м ²	
4.	Број просторија у стану	9	
	Главних	5	
	Помоћних	4	
5.	Функционалне карактеристике стана	Кружна веза Двострана оријентација стана	
6.	Зонирање стамбене површине	2	зоне дневна ноћна
7.	Функционална повезаност просторија	1	улазни ходник
		1	дегажман
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	2	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе
9.	Број улаза у стан	1	улаз
10.	Тип и број отворених површина	2	балкона

43

Аналитички лист

ПОСЛОВНО СТАМБЕНИ ОБЈЕКАТ „КАРИНГТОНКА”

адреса Станоја Бунушевца, Ниш

пројектант М. Јовановић

година
пројектовања/изградње 1986.

намена Вишепородично становање

спратност П+9+Пк

1.	Број станова у склопу/етажи	8/16	Стан
2.	Структура стана	Трособан стан (3.0)	
3.	Површина стана	93.41 м ²	
4.	Број просторија у стану	8	
	Главних	5	
	Помоћних	3	
5.	Функционалне карактеристике стана	Функција стана је решена кроз четири полуетаже Двострана оријентација стана	
6.	Зонирање стамбене површине	2	зоне дневна ноћна
7.	Функционална повезаност просторија	1	улазни ходник
		1	дегажман
		1	Степениште као вертикална комуникација
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	2	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе
9.	Број улаза у стан	1	улаз
10.	Тип и број отворених површина	2	лође

Анекс 3.

Трећи анекс научноистраживачког рада, приказује развој вишепородичног становања у Нишу у периоду од 1990. до 2000. године. Усвојен аналитички приступ у обради типолошких елемената стамбене јединице табеларно је приказан аналитичким листом. Аналитички модели су поређани хронолошки, са циљем да се прикажу развојне промене и функционалне карактеристике у дефинисаном периоду.

У првом делу табеле дате су следеће информације о објекту:

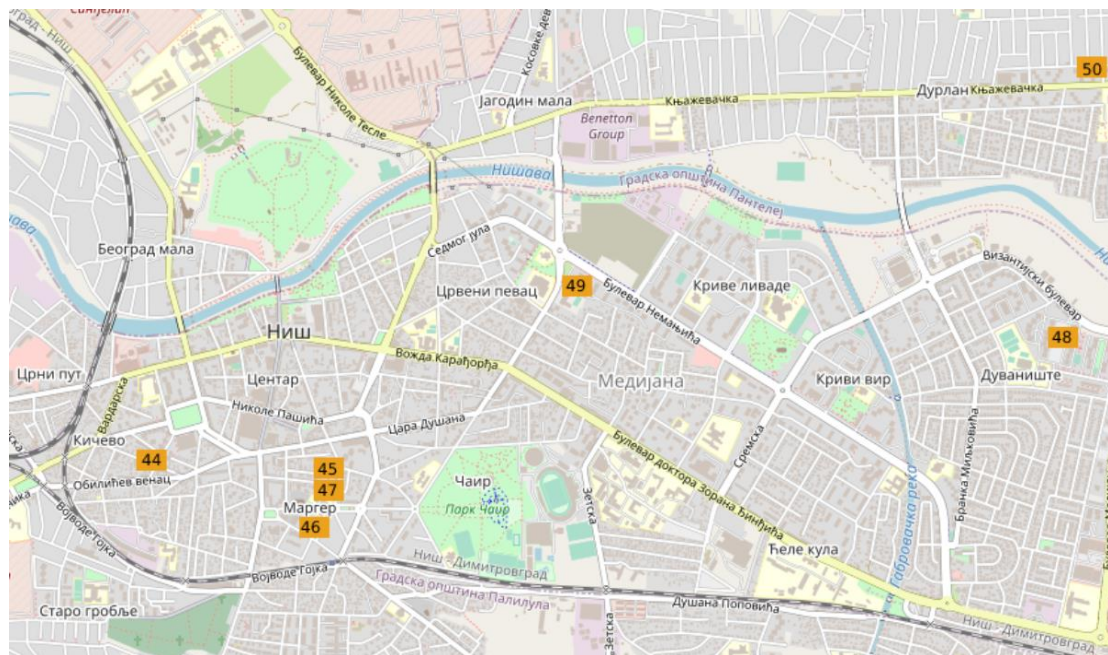
- адреса
- пројектант
- година пројектовања/изградње
- намена
- спратност
- изглед објекта
- позиција стана у архитектонском склопу
- основа стана

У другом делу аналитичког листа дат је графички приказан анализираног модела, са означеним функционалним специфичностима у његовој организацији.

Трећим делом аналитичког листа, дат је приказ најзначајнијих типолошких карактеристика стана, усвојених на основу истраживања различитих утицаја у дефинисаном периоду.

- број станова у склопу/на етажи
- структура стана
- површина стана
- број просторија у стану — главних и помоћних
- функционалне карактеристике стана
- зонирање стамбене површине
- функционална повезаност просторија
- постојање просторија у стану које имају више функција
- број улаза у стан
- тип и број отворених површина

Локације анализираних објеката изграђених у периоду од 1990. до 2000. године

44.	Стамбена зграда у Козарачкој улици	1990.
45.	Стамбена зграда у Рајићевој улици	1991.
46.	Стамбено-пословни објекат „Варошка кућа”	1993.
47.	Стамбено-пословна зграда „Електротехна”	1993.
48.	Стамбено насеље „Дуваниште”	1993.
49.	Стамбено-пословни објекат „Војвоткиња”	1997.
50.	Стамбено насеље „Ардија”	2000.

44

Аналитички лист

СТАМБЕНА ЗГРАДА У КОЗАРАЧКОЈ УЛИЦИ

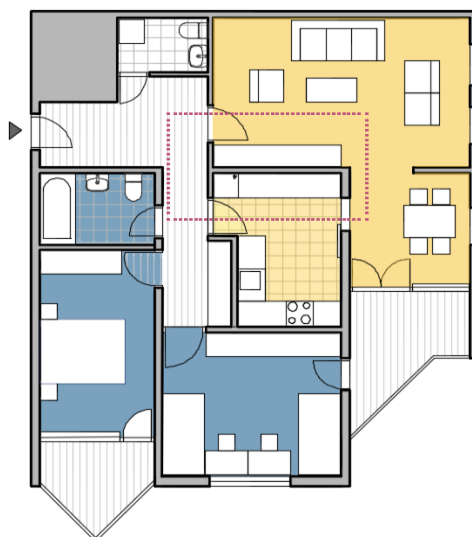
адреса Козарачка, Ниш

пројектант Миомир Живковић

година пројектовања/изградње 1990.

намена Вишепородично становање са пословањем

спратност П+М+8

 P+M+8

1.	Број станова у склопу/етажи	4	Стан
2.	Структура стана	Трособан стан (3.0)	
3.	Површина стана	86.63 м ²	
4.	Број просторија у стану	7	
	Главних	5	
	Помоћних	2	
5.	Функционалне карактеристике стана	Кружна веза	
		Двострана оријентација стана	
6.	Зонирање стамбене површине	2	зоне
			дневна
			ноћна
7.	Функционална повезаност просторија	1	улазни ходник
		1	дегажман
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе
9.	Број улаза у стан	1	улаз
10.	Тип и број отворених површина	2	лође

45

Аналитички лист

СТАМБЕНА ЗГРАДА У РАЈИЋЕВОЈ УЛИЦИ

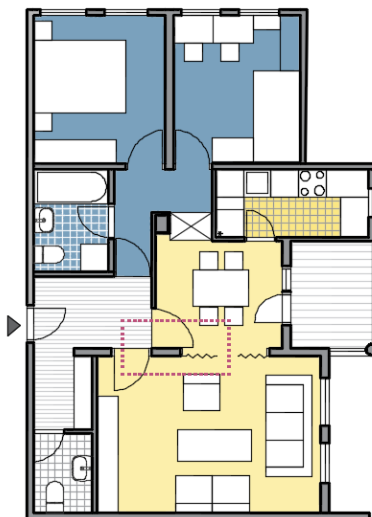
адреса Рајићева, Ниш

пројектант Весна Вилић

година
пројектовања/изградње 1991.

намена Вишепородично становање са пословањем

спратност П+М+6+Пк

1.	Број станова у склопу/етажи	4	Стан	
2.	Структура стана	Трособан стан (3.0)		
3.	Површина стана	74.59 м ²		
4.	Број просторија у стану	7		
	Главних	5		
	Помоћних	2		
5.	Функционалне карактеристике стана	Радна кухиња		
		Двострана оријентација стана		
6.	Зонирање стамбене површине	2	зоне	
			дневна	
			ноћна	
7.	Функционална повезаност просторија	1	улазни ходник	
		1	дегажман	
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе	
9.	Број улаза у стан	1	улаз	
10.	Тип и број отворених површина	1	лођа	

46

Аналитички лист

СТАМБЕНИ ОБЈЕКАТ „ВАРОШКА КУЋА”

адреса Рајићева, Ламела 4, Ниш

пројектант Драгослав Вучковић, Сима Гушић

година пројектовања/изградње 1993.

намена Вишепородично становање са пословањем

спратност П+2+Пк

1.	Број станова у склопу/етажи	2	Стан
2.	Структура стана		Трособан стан (3.0)
3.	Површина стана		112.96 м ²
4.	Број просторија у стану		7
	Главних		5
	Помоћних		2
5.	Функционалне карактеристике стана		Обједињене су кухиња, трпезарија и улазни ходник Тространа оријентација стана
6.	Зонирање стамбене површине	2	зоне дневна ноћна
7.	Функционална повезаност просторија	1	дегажман
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе
		1	пролазна трпезарија
9.	Број улаза у стан	1	улаз
		1	лођа
10.	Тип и број отворених површина	1	француски балкон

47

Аналитички лист

СТАМБЕНО ПОСЛОВНА ЗГРАДА „ЕЛЕКТРОТЕХНА”

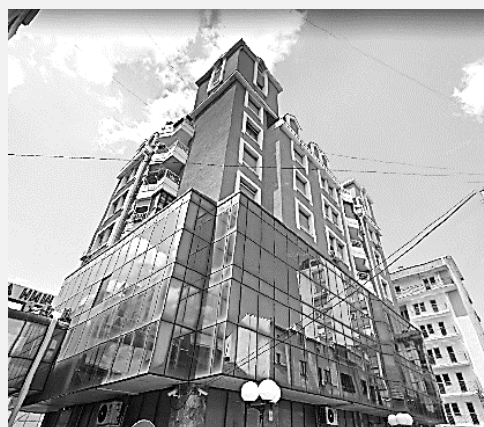
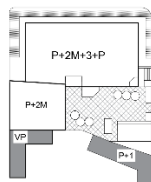
адреса Учитељ Тасина улица, Ниш

пројектант Предраг Катанић

година пројектовања/изградње 1993.

намена Вишепородично становање са пословањем

спратност П+2М+3+П

1.	Број станова у склопу/етажи	4	Стан
2.	Структура стана		Трособан стан (3.0)
3.	Површина стана		107.06 м ²
4.	Број просторија у стану		8
	Главних		5
	Помоћних		2
5.	Функционалне карактеристике стана		Радна кухиња Двострана оријентација стана
6.	Зонирање стамбене површине	2	зоне дневна ноћна
7.	Функционална повезаност просторија	1 1	улазни ходник дегажман
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе
9.	Број улаза у стан	1	улаз
10.	Тип и број отворених површина	2	лође

48

Аналитички лист

СТАМБЕНО НАСЕЉЕ „ДУВАНИШТЕ”

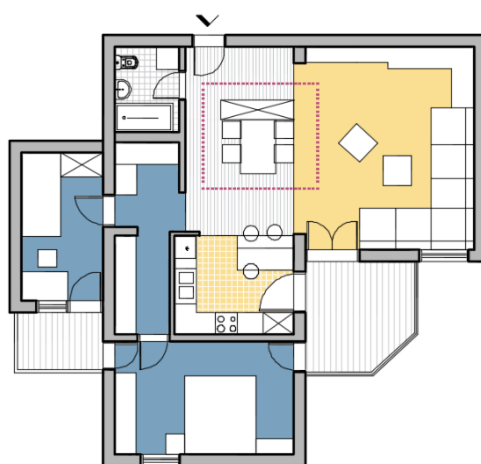
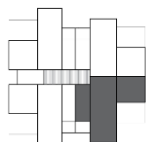
адреса Византијски булевар, Ниш

пројектант Љупка Ковачевић

година
пројектовања/изградње 1993.

намена Вишепородично становање

спратност П+5+П

1.	Број станова у склопу/етажи	4	Стан
2.	Структура стана		Двоипособан стан (2.5)
3.	Површина стана		68.67 м ²
4.	Број просторија у стану		6
	Главних		5
	Помоћних		1
5.	Функционалне карактеристике стана		Радна кухиња
			Трpezарија позиционирана у оквиру проширене комуникације
			Кружна веза
			Једнострана оријентација стана
6.	Зонирање стамбене површине	2	зоне
			дневна
			ноћна
7.	Функционална повезаност просторија	1	улазни ходник
		1	дегажман
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе
		1	Трpezарија преузима функцију проширене комуникације
9.	Број улаза у стан	1	Централно позициониран улаз
10.	Тип и број отворених површина	2	Балкон полулође

49

Аналитички лист

СТАМБЕНО ПОСЛОВНИ ОБЈЕКАТ „ВОЈВОТКИЊА”

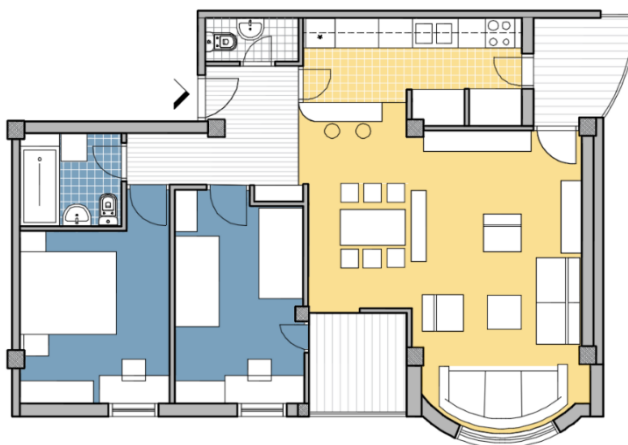
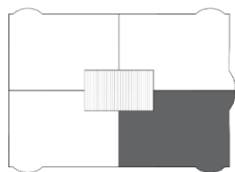
адреса Војводе Мишића, Ниш

пројектант Љупка Ковачевић

година пројектовања/изградње 1997.

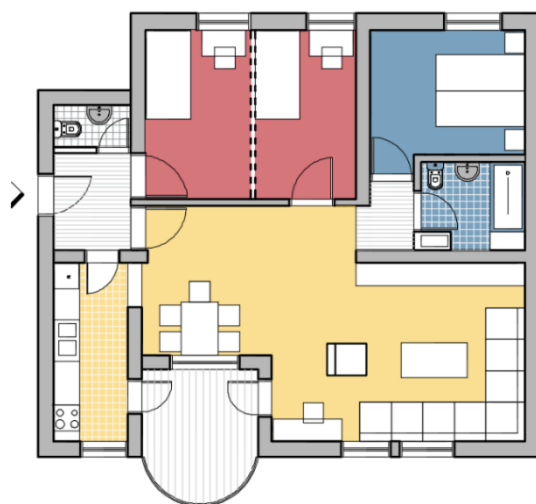
намена Вишепородично становање са пословањем

спратност П+11+Пк

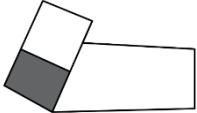
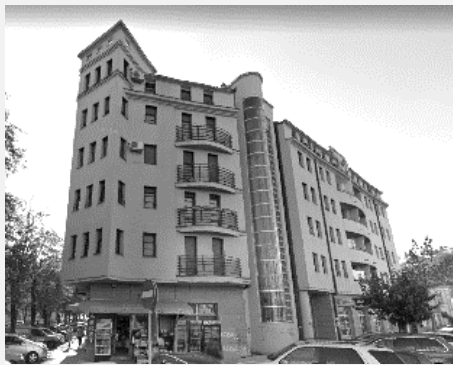

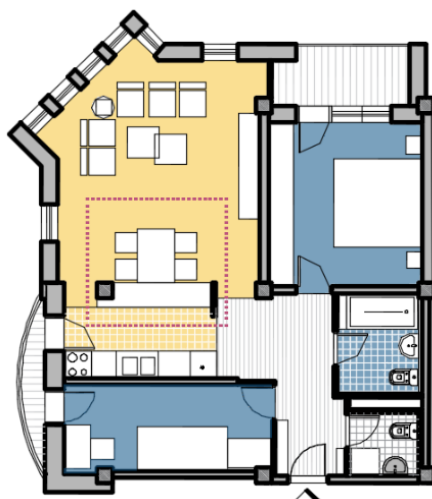
1.	Број станова у склопу/етажи	4	Стан	
2.	Структура стана	Трособан стан (3.0)		
3.	Површина стана	88.42 м ²		
4.	Број просторија у стану	7		
	Главних	5		
	Помоћних	2		
5.	Функционалне карактеристике стана	Радна кухиња		
		Двострана оријентација стана		
6.	Зонирање стамбене површине	2	зоне	
			дневна	
			ноћна	
7.	Функционална повезаност просторија	1	улазни ходник	
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе	
9.	Број улаза у стан	1	Периферно постављен улаз	
10.	Тип и број отворених површина	2	лође	

<h1>50</h1>	Аналитички лист	
	СТАМБЕНО НАСЕЉЕ „АРДИЈА”	
адреса	Матејевачки пут, Ниш	
пројектант	Љупка Ковачевић	
година пројектовања/изградње	1995-2000.	
намена	Вишепородично становање са пословањем	
спратност	П+4+Пк	
		
		

1.	Број станова у склопу/етажи	4/8	Стан	
2.	Структура стана	Двоипособан стан (2.5)		
3.	Површина стана	67.00 м ²		
4.	Број просторија у стану	7		
	Главних	5		
	Помоћних	2		
5.	Функционалне карактеристике стана	Радна кухиња		
		Флексибилност простора		
		Пролазна трпезарија		
		Двострана оријентација стана		
6.	Зонирање стамбене површине	Нема потпуног зонирања		
7.	Функционална повезаност просторија	1	улазни ходник	
		1	дегажман	
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе	
9.	Број улаза у стан	1	Периферно постављен улаз	
10.	Тип и број отворених површина	1	лођа	

51	Аналитички лист	
	СТАМБЕНО-ПОСЛОВНИ ОБЈЕКАТ „DELTAMATIC“	
адреса	Трг учитељ Тасе, Ниш	
пројектант	Мирјана Башовић	
година пројектовања/изградње	2002.	
намена	Вишепородично становање са пословањем	
спратност	П+4+Пк	
		
		

1.	Број станова у склопу/етажи	8	Стан	
2.	Структура стана	Двоипособан стан (2.5)		
3.	Површина стана	82 м ²		
4.	Број просторија у стану	5		
	Главних	5		
	Помоћних	2		
5.	Функционалне карактеристике стана	Радна кухиња		
		Кружна веза		
		Двострана оријентација стана		
6.	Зонирање стамбене површине	Није у потпуности примењено		
7.	Функционална повезаност просторија	1	Улазни ходник	
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе	
9.	Број улаза у стан	1	Централно позициониран улаз	
10.	Тип и број отворених површина	1	Лођа	
		1	Француски балкон	

52

Аналитички лист

СТАМБЕНО-ПОСЛОВНИ ОБЈЕКАТ НА КЕЈУ ЖИВОТЕ ЂОШИЋА

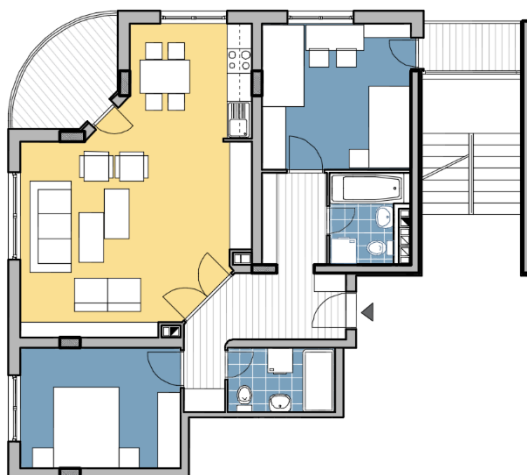
адреса Кеј Животе Ђошића

пројектант Горан Јовановић

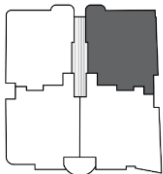
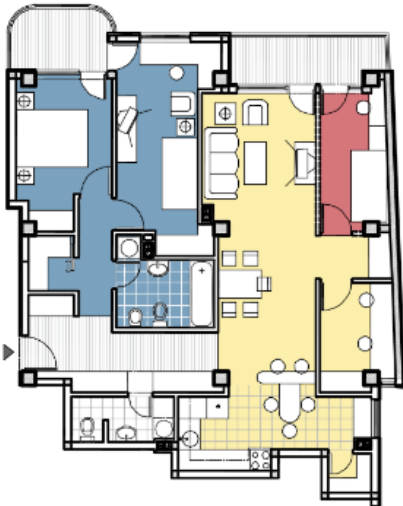
година
пројектовања/изградње 2004.

намена Вишепородично становање са пословањем

спратност По+Пр+4+Пк+Га

1.	Број станова у склопу/етажи	5	Стан
2.	Структура стана		Трособан (3.0)
3.	Површина стана		82.24 м ²
4.	Број просторија у стану		5
	Главних		3
	Помоћних		2
5.	Функционалне карактеристике стана		Отворен план организације Угаони стан Двострана оријентација
6.	Зонирање стамбене површине		Зоне су дефинисане према генерацијској подели Зонирање према биолошком ритму породице није дефинисано
7.	Функционална повезаност просторија	1	улазни ходник
		1	дегажмана
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба преузима улогу спаваће собе
9.	Број улаза у стан	1	Централно позициониран улаз
10.	Тип и број отворених површина	1	Балкон лођа
		1	лођа

53		Аналитички лист	
		СТАМБЕНО-ПОСЛОВНИ ОБЈЕКАТ У ГЕНЕРАЛА ТРАНИЈЕА	
адреса	Улица генерала Транијеа, Ниш		
пројектант	Александар Буђавац		
година пројектовања/изградње	2004.		
намена	Вишепородично становање са пословањем		
спратност	По+П+5+Пк		
			
			
1.	Број станова у склопу/етажи	4	Стан
2.	Структура стана	Двоипособан (2.5) /Трособан стан (3.0)	
3.	Површина стана	107.58 м ²	
4.	Број просторија у стану	10	
	Главних	6	
	Помоћних	4	
5.	Функционалне карактеристике стана	Флексибилност простора Пројектована радна соба Једнострана оријентација стана	
6.	Зонирање стамбене површине	2	зоне дневна ноћна
7.	Функционална повезаност просторија	1	улазни ходник
		2	дегажмана
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе
9.	Број улаза у стан	1	Периферно постављен улаз
10.	Тип и број отворених површина	1	лођа
		1	полулођа

54

Аналитички лист

СТАМБЕНИ-ПОСЛОВНИ ОБЈЕКАТ У УЛ. ВОЈВОДЕ ТАНКОСИЋА

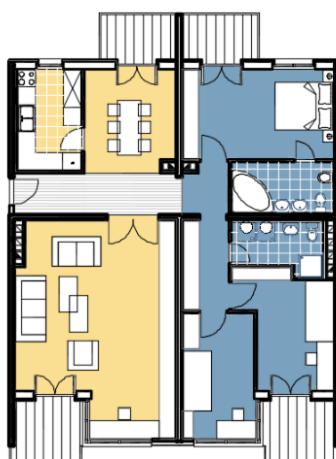
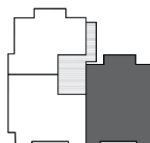
адреса Војводе Танкосића, Ниш

пројектант Горан Јовановић

година пројектовања/изградње 2004.

намена Вишепородично становање са пословањем

спратност По+Пр+6+Пк

1.	Број станова у склопу/етажи	3	Стан
2.	Структура стана		Трособан (3.0)
3.	Површина стана		128.13 м ²
4.	Број просторија у стану		8
	Главних		6
	Помоћних		2
5.	Функционалне карактеристике стана		Флексибилност основе Генерациска подела на зоне Двострана оријентација стана
6.	Зонирање стамбене површине	2	зоне дневна ноћна
7.	Функционална повезаност просторија	1	улазни ходник
		1	дегажман
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе
9.	Број улаза у стан	1	Централно позициониранн улаз
10.	Тип и број отворених површина	4	полулође

Анекс 4.

Четврти анекс научноистраживачког рада, приказује развој вишепородичног становања у Нишу у периоду од 2006. до 2021. године. Студија референтних објеката базирана је на великом броју савремених примера стамбене архитектуре у Нишу. Студије случаја су одабране на основу својих специфичних карактеристика. Усвојен аналитички приступ у обради типолошких елемената стамбене јединице табеларно је приказан аналитичким листом.

У првом делу табеле дате су следеће информације о објекту:

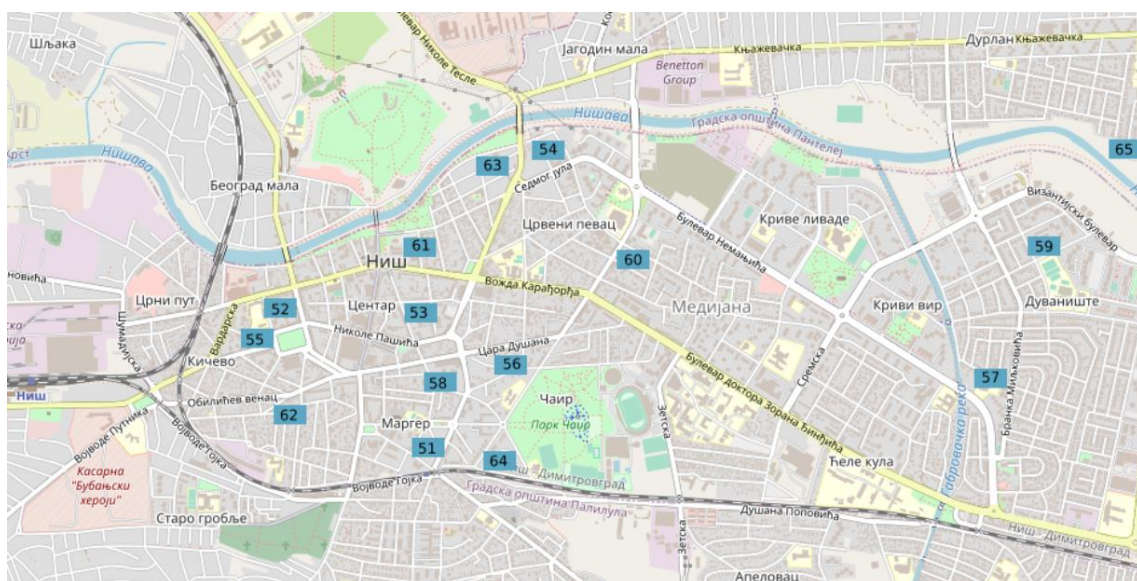
- адреса
- пројектант
- година пројектовања/изградње
- намена
- спратност
- изглед објекта
- позиција стана у архитектонском склопу
- основа стана

У другом делу аналитичког листа дат је графички приказан анализираног модела, са означеним функционалним специфичностима у његовој организацији.

Трећим делом аналитичког листа, дат је приказ најзначајнијих типолошких карактеристика стана, усвојених на основу истраживања различитих утицаја у дефинисаном периоду.

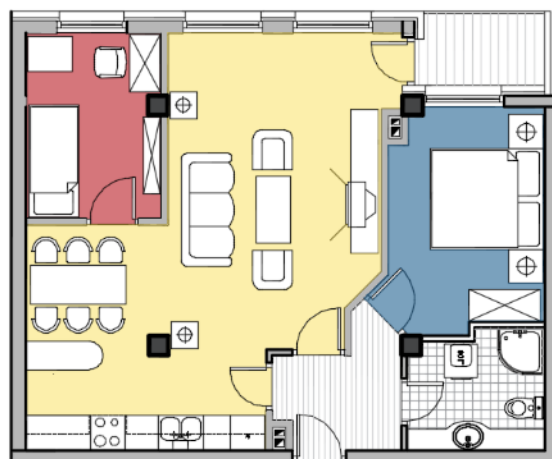
- број станова склопу/на етажи
- структура стана
- површина стана
- број просторија у стану — главних и помоћних
- функционалне карактеристике стана
- зонирање стамбене површине
- функционална повезаност просторија
- постојање просторија у стану које имају више функција
- број улаза у стан
- тип и број отворених површина

Локације анализираних објеката изграђених у периоду од 2000. године до данас

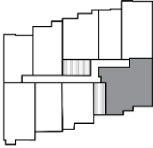

51.	Стамбено-пословни објекат „Deltamatic”	2002.
52.	Стамбено-пословни објекат на Кеју Животе Ђошића	2004.
53.	Стамбено-пословни објекат у Генерала Траније	2004.
54.	Стамбено-пословни објекат у ул. Војводе Танкосића	2004.
55.	Стамбено-пословни објекат „Александрија”	2006.
56.	Стамбено-пословни објекат „Сигма”	2007.
57.	Стамбено-пословни комплекс „Романијска”	2008.
58.	Стамбено-пословни објекат	2010.
59.	Вишепородични стамбени објекат „Immoreal”	2010.
60.	Стамбено-пословни објекат	2012.
61.	Стамбено-пословни објекат у Јеронимовој улици	2013.
62.	Стамбено пословни објекат „Corner house”	2016.
63.	Стамбена зграда	2018.
64.	Стамбена зграда	2021.
65.	Стамбени комплекс „Десна обала Нишаве”	2021.

55	Аналитички лист	
	СТАМБЕНО-ПОСЛОВНИ ОБЈЕКАТ „АЛЕКСАНДРИЈА”	
адреса	Трг краља Александра, Ниш	
пројектант	Миле Вељковић	
година пројектовања/изградње	2006.	
намена	Вишепородично становање са пословањем	
спратност	По+II+М+7	
		

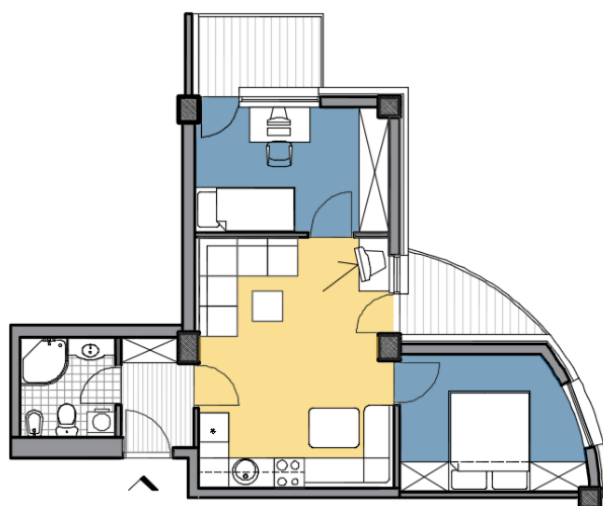
1.	Број станова у склопу/етажи	3/9	Стан	
2.	Структура стана	Двоипособан (2.5)		
3.	Површина стана	66.31 м ²		
4.	Број просторија у стану	6		
	Главних	5		
	Помоћних	1		
5.	Функционалне карактеристике стана	Пројектована соба у оквиру дневне зоне стана Отворен план организације дневног боравка Једнострана оријентација стана		
6.	Зонирање стамбене површине	не постоји		
7.	Функционална повезаност просторија	1	улазни ходник	
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе	
9.	Број улаза у стан	1	Централно позициониран улаз	
10.	Тип и број отворених површина	1	лођа	

56	Аналитички лист	
	СТАМБЕНО ПОСЛОВНИ ОБЈЕКАТ „СИГМА”	
адреса	Улица цара Душана, Ниш	
пројектант	Миомир Васов, Славиша Кондић, Миљана Игњатовић	
година пројектовања/изградње	2007.	
намена	Вишепородично становање са пословањем	
спратност	По+П+М+7	
		

1.	Број станова у склопу/стажи	9	Стан
2.	Структура стана		Двоипособан (2.5)
3.	Површина стана		69.89 м ²
4.	Број просторија у стану		7
	Главних		4
	Помоћних		3
5.	Функционалне карактеристике стана		Отворен план организације дневног боравка Једнострана оријентација стана
6.	Зонирање стамбене површине	2	зоне дневна ноћна
7.	Функционална повезаност просторија	1	улазни ходник
		1	дегажман
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе
9.	Број улаза у стан	1	Централно позициониран улаз
10.	Тип и број отворених површина	1	лођа

<h1>57</h1>	Аналитички лист	
	СТАМБЕНО-ПОСЛОВНИ КОМПЛЕКС „РОМАНИЈСКА”	
адреса	Романијска, Ниш	
пројектант	Стабил пројект	
година пројектовања/изградње	2008.	
намена	Вишепородично становање са пословањем	
спратност	П+7	
		

1.	Број станова у склопу/етажи	11	Стан	
2.	Структура стана	Двоипособан стан (2.5)		
3.	Површина стана	59.38 м ²		
4.	Број просторија у стану	4		
	Главних	3		
	Помоћних	1		
5.	Функционалне карактеристике стана	Отворен план организације дневног боравка		
		Пролазна дневна соба		
		Двострана оријентација стана		
		Спаваћа соба је испод дефинисаног минимума		
6.	Зонирање стамбене површине	Без дефинисаних зона		
7.	Функционална повезаност просторија	1	Улазни ходник	
			Пролазна дневна соба	
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе	
9.	Број улаза у стан	1	улаз	
10.	Тип и број отворених површина	2	полулође	

58

Аналитички лист

СТАМБЕНО-ПОСЛОВНИ ОБЈЕКАТ

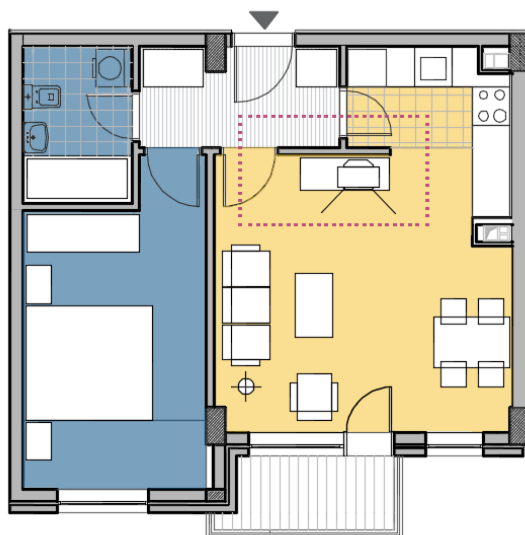
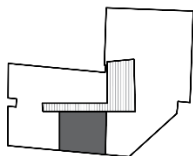
адреса Угао Првомајске и Јосифа Панчића, Ниш

пројектант Миомир Васов, Славиша Кондић, Миљана Игњатовић

година пројектовања/изградње 2010.

намена Вишепородично становање са пословањем

спратност По+П+М+6

1.	Број станова у склопу/етажи	8	Стан	
2.	Структура стана		Двособан (2.0)	
3.	Површина стана		47.42 м ²	
4.	Број просторија у стану		4	
	Главних		3	
	Помоћних		1	
5.	Функционалне карактеристике стана		Отворен план организације дневног боравка Једнострана оријентација стана	
6.	Зонирање стамбене површине		Није могуће дефинисати зоне код ове структуре стана	
7.	Функционална повезаност просторија	1	Улазни ходник	
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе	
9.	Број улаза у стан	1	Централно позициониран улаз	
10.	Тип и број отворених површина	1	полулођа	

59

Аналитички лист

ВИШЕПОРОДИЧНИ СТАМБЕНИ ОБЈЕКАТ „IMMOREAL”

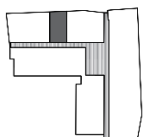
адреса Димитрија Драговића, Ниш

пројектант Алтерно студио

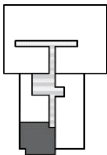

година
пројектовања/изградње 2010.

намена Вишепородично становање

спратност По+П+6

1.	Број станова у склопу/етажи	17	Стан	
2.	Структура стана	Једноипособан стан (1.5)		
3.	Површина стана	45.43 м ²		
4.	Број просторија у стану	4		
	Главних	3		
	Помоћних	1		
5.	Функционалне карактеристике стана	Отворен план организације дневног боравка		
		Пролазна дневна соба		
		Једнострана оријентација стана		
		Спаваћа соба је испод дефинисаног минимума		
6.	Зонирање стамбене површине	Без дефинисаних зона		
7.	Функционална повезаност просторија	1	Улазни ходник	
			Пролазна дневна соба	
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе	
9.	Број улаза у стан	1	улаз	
10.	Тип и број отворених површина	1	лођа	

60		Аналитички лист	
		СТАМБЕНО-ПОСЛОВНИ ОБЈЕКАТ	
адреса	Јована Скерлића 22–24, Ниш		
пројектант	Предраг Денчић, Марко Крстић		
година пројектовања/изградње	2012.		
намена	Вишепородично становање са пословним простом		
спратност	По+П+6		
			
			
1.	Број станова у склопу/етажи	20	Стан
2.	Структура стана	Двоипособан стан (2.5)	
3.	Површина стана	48.64 м ²	
4.	Број просторија у стану	4	
	Главних	3	
	Помоћних	1	
5.	Функционалне карактеристике стана	Отворен план организације дневног боравка	
		Двострана оријентација стана	
		Родитељска спаваћа соба је испод дефинисаног минимума	
6.	Зонирање стамбене површине	Без дефинисаних зона	
7.	Функционална повезаност просторија	1	Улазни ходник
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе
9.	Број улаза у стан	1	улаз
10.	Тип и број отворених површина	1	лођа

61

Аналитички лист

СТАМБЕНО-ПОСЛОВНИ ОБЈЕКАТ У ЈЕРОНИМОВОЈ УЛИЦИ

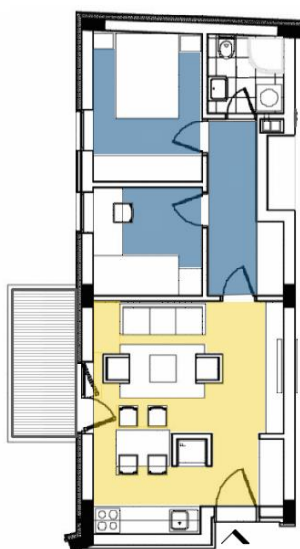
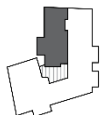
адреса Јеронимова 19, Ниш

пројектант Алтерно студио

година пројектовања/изградње 2013.

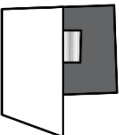
намена Вишепородично становање са пословањем

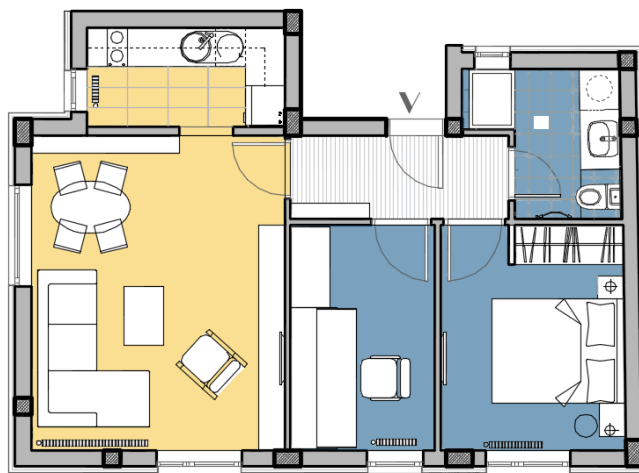
спратност П+2+Пк

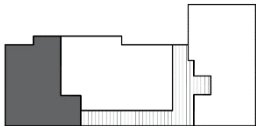
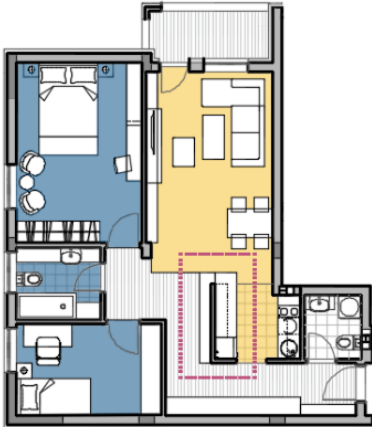
1.	Број станова у склопу/етажи	5	Стан	
2.	Структура стана	Двоипособан стан (3.0)		
3.	Нето површина стана	45.50 м ²		
4.	Број просторија у стану	4		
	Главних	3		
	Помоћних	1		
5.	Функционалне карактеристике стана	Отворен план организације дневног боравка		
		Спаваћа соба је испод прописаног минимума		
		Једнострана оријентација стана		
6.	Зонирање стамбене површине	2	зоне	
			дневна	
			ноћна	
7.	Функционална повезаност просторија	1	улазни ходник	
			Пролазна дневна соба	
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе и комуникације	
9.	Број улаза у стан	1	улаз	
10.	Тип и број отворених површина	1	балкон	

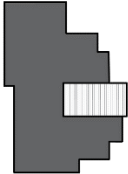
62		Аналитички лист	
		СТАМБЕНО-ПОСЛОВНИ ОБЈЕКАТ „CORNER HOUSE”	
адреса	Угао Стојана Новаковића и Југ Богданове, Ниш		
пројектант	Марјан Петровић, Александар Кековић, Момчило Голубовић		
година пројектовања/изградње	2015.		
намена	Вишепородично становање		
спратност	П+3		
			
			
1.	Број станова у склопу/етажи	4	Стан
2.	Структура стана	Двоипособан (2.5)	
3.	Површина стана	56.62 м ²	
4.	Број просторија у стану	4	
	Главних	3	
	Помоћних	1	
5.	Функционалне карактеристике стана	Отворен план организације дневног боравка	
		Двострана оријентација стана	
6.	Зонирање стамбене површине	2	зоне
		Дневна	
		ноћна	
7.	Функционална повезаност просторија	1	Улазни ходник
		1	дегажман
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе
9.	Број улаза у стан	1	улаз
10.	Тип и број отворених површина	1	лођа

<h1>63</h1>	Аналитички лист	
	СТАМБЕНА ЗГРАДА У ЦВИЈИЋЕВОЈ УЛИЦИ	
адреса	Цвијићева улица, Ниш	
пројектант	Контра студио	
година пројектовања/изградње	2016.	
намена	Вишепородично становање	
спратност	По+П+4	
		

1.	Број станова у склопу/етажи	3	Стан	
2.	Структура стана	Двоипособан стан (3.0)		
3.	Површина стана	49.72 м ²		
4.	Број просторија у стану	5		
	Главних	4		
	Помоћних	1		
5.	Функционалне карактеристике стана	Отворен план организације дневног боравка Двострана оријентација стана		
6.	Зонирање стамбене површине	Нема дефинисаних зона		
7.	Функционална повезаност просторија	1	Улазни ходник	
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе	
9.	Број улаза у стан	1	улаз	
10.	Тип и број отворених површина	/		

64		Аналитички лист	
		СТАМБЕНА ЗГРАДА	
адреса	Сестре Баковић, Ниш		
пројектант	Предраг Денчић		
година пројектовања/изградње	2018.		
намена	Вишепородично становање		
спратност	По+П+3		
			
			
1.	Број станова у склопу/етажи	5	Стан
2.	Структура стана	Двоипособан (2.5)	
3.	Површина стана	70.18 м ²	
4.	Број просторија у стану	6	
	Главних	4	
	Помоћних	2	
5.	Функционалне карактеристике стана	Кружна веза	
		Отворен план организације дневног боравка	
		Двострана оријентација стана	
6.	Зонирање стамбене површине	2	зоне
			дневна
			ноћна
7.	Функционална повезаност просторија	1	улазни ходник
		1	дегажман
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе
9.	Број улаза у стан	1	улаз
10.	Тип и број отворених површина	1	полулођа

<h1>65</h1>	Аналитички лист	
	СТАМБЕНИ КОМПЛЕКС „ДЕСНА ОБАЛА НИШАВЕ”	
адреса	Булевар Медијана, Ниш	
пројектант	Стабил пројект	
година пројектовања/изградње	У фази реализације	
намена	Вишепородично становање	
спратност	П+3	
		

1.	Број станова у склопу/етажи	1	Стан
2.	Структура стана		Трособан (3.0)
3.	Површина стана		139.15 м ²
4.	Број просторија у стану		7
	Главних		4
	Помоћних		3
5.	Функционалне карактеристике стана		Отворен план организације дневног боравка Кружна веза Тространа оријентација стана
6.	Зонирање стамбене површине	2	зоне
			дневна
			ноћна
7.	Функционална повезаност просторија	1	улазни ходник
		1	дегажман
8.	Постојање просторија у стану које имају више функција	1	Дневна соба може преузети функцију спаваће собе
9.	Број улаза у стан	1	улаз
10.	Тип и број отворених површина	3	полулође

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Владана (Станковић) Петровић рођена је 12. 7. 1984. године у Нишу, где је завршила основну школу и природно-математички смер Гимназије „Светозар Марковић”. Основне студије архитектуре започела је 2003. године на Грађевинско-архитектонском факултету у Нишу. Звање дипломираног инжењера архитектуре стекла је 2009. године, када је и уписала докторске студије на матичном факултету.

Као сарадник и стипендиста Министарства просвете, науке и технолошког развоја, почетком школске 2010/11. године била је ангажована у извођењу наставе на Грађевинско-архитектонском факултету у Нишу на предметима Биоклиматско и еколошко пројектовање, Увод у пројектовање, Елементи пројектовања, Оптимизација пројектовања стамбених зграда, Пројектовање стамбених зграда I. Од 1. 3. 2018. године запослена је на Грађевинско-архитектонском факултету у Нишу на Катедри Зграде за становање, у звању асистента.

Од 2012. до 2014. године, као стипендиста за докторске студије Министарства просвете, науке и технолошког развоја, ангажована је на научноистраживачком пројекту које је финансирало Министарства просвете и науке Републике Србије, под називом „Истраживање и развој прве српске нулте енергетски ефикасне куће” (ТП 33015), под менторством проф. др Горана Јовановића.

Аутор је или коаутор око 40 научних радова, објављених у националним и међународним научним часописима. Учесник је већег броја националних и међународних научних конференција, стручних скупова, изложби и конкурса.

Учествовала је – као сарадник, коаутор или аутор, у изради великог броја стручних радова и пројеката. Члан је организационог одбора Међународне изложбе савременог становања *HOUSING* и Друштва архитеката Ниша.

Удата је и мајка двоје деце, Олге и Ђорђа.